



Liberal Arts
MAHIDOL UNIVERSITY

วาดน้ำ, ส่งกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย



สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ

สุจิตต์ วงษ์เทศ
อภิลักษณ์ เกษมผลกุล
รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล
ศิริวรรณ วรชัยยุทธ
สิทธิพร เนตรนิยม
ธีระวัฒน์ แสนคำ
กิตติพงศ์ บุญเกิด
พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, บรรณาธิการ

ลำดับโครงการ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์
บรรณาธิการ

ผู้เขียน :

สุจิตต์ วงษ์เทศ
อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล
รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล
ศิริวรรณ วรชัยยุทธ
สิทธิพร เนตรนิยม
ธีระวัฒน์ แสนคำ
กิตติพงศ์ บุญเกิด



สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือรวมบทความประกอบการเสวนา

๑๐๐ ปี ๑๐๐ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

จัดเสวนาวันพฤหัสบดี ที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๙ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๓๐ น.

ณ ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์



จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

ร่วมกับ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

และฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บรรณาธิการ : พิชณน์ กระแจะจันทร์

ผู้เขียน : สุธิตต์ วรชิต
อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล
รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล
ศิริวรรณ วรชัยยุทธ
สิทธิพร เนตรนิยม
ธีระวัฒน์ แสนคำ
กิตติพงศ์ บุญเกิด

คณะทำงาน : นายการุณ สกุลประดิษฐ์
เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นายบุญรักษ์ ยอดเพชร
ผู้ช่วยเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นางสุกัญญา งามบรรจง
ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
นายเฉลิมชัย พันธุ์เลิศ
ผู้อำนวยการกลุ่มสถาบันสังคมศึกษา

ประสานงาน : ชัชพร อุตสาหพงษ์

ออกแบบปก : สุธิตพงษ์ ตะเภาทอง

รูปเล่ม : ธรรมรัตน์ บุญแพทย์

พิมพ์ครั้งแรก : เมษายน ๒๕๕๙ จำนวนพิมพ์ ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
๓๑๔ - ๓๑๖ ซอยบ้านบาตร แขวงบ้านบาตร
เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐ โทร. ๐๒-๒๒๓-๓๓๕๑

ลิขสิทธิ์เป็นของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน



วัดน้ำสงคราม

วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย





คำนำ

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีเรื่องสำคัญเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีกระจายอยู่ในหลายระดับชั้น ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ดังตัวอย่างในชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ หลักสูตรที่ได้กำหนดให้ผู้เรียนสามารถ “สรุปลักษณะสำคัญของขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมชุมชน ที่เกิดจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์และปัจจัยทางสังคม” นอกจากนี้ยังให้สามารถ “เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างทางวัฒนธรรมของชุมชนตนเองและชุมชนอื่น” หลักสูตรดังกล่าวเมื่อนำไปสู่การออกแบบเป็นหนังสือเรียน ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่จะมีการนำประเพณี “สงกรานต์” มาเขียนเป็นเนื้อหาสาระเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด โดยกล่าวถึง “เทศกาลเนื่องในวันปีใหม่ของไทย อันเป็นประเพณีที่สอดคล้องกับสังคมเกษตรกรรม ลักษณะภูมิประเทศที่มีลำคลองมากมาย และลักษณะภูมิอากาศร้อนชื้น ทุกภาคของประเทศไทยจัดประเพณีสงกรานต์ฉลองปีใหม่เหมือนกัน ส่วนใหญ่จะทำบุญที่วัด สรงน้ำพระ และมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละภูมิภาค”

อย่างไรก็ตามในส่วนของกาลเวลา ที่มีทั้งข่าว เหตุการณ์ งานเทศกาล วันสำคัญ ทั้งที่เป็นวันเกี่ยวกับสากล ไทย และท้องถิ่น ทั้งที่เกี่ยวกับราช รัฐ และศาสนา ก็ล้วนแต่มีที่ไปท่ามามีเหตุผลในการกำหนดให้เป็นวันสำคัญ จึงควรใช้เป็นโอกาสให้นักเรียนได้คิด ทบทวน วิเคราะห์ และเรียนรู้ โดยเฉพาะ “วันสงกรานต์” ที่แม้จะอยู่ในช่วงเวลาปิดภาคเรียนของนักเรียนก็ตาม หากเป็นช่วงเวลาที่นักเรียนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่างๆ มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมงานเทศกาลในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ทำบุญ ปล่อยนก ปล่อยปลา ก่อกองทราย ร่วมงานบั้งไฟขึ้นเรือ รวมทั้ง “การสาดน้ำ” ซึ่งหากมีกระบวนการที่ช่วยให้นักเรียนได้คิด ตั้งคำถาม และศึกษา ก็จะช่วยให้เรียนรู้ในโลกของความเป็นจริงนี้ได้อย่างกว้างขวาง

สิ่งที่ต้องยอมรับประการหนึ่งคือ ความรู้อันมากมายเหมือนมหาสมุทร จึงมีทั้งที่ลุ่มที่ลุ่ม และที่ลึกนั้น ฝ่ายการจัดการศึกษาซึ่งมีต้นทุนความรู้สำคัญ คือ “ศาสตร์การสอน” แต่ก็ต้องพึ่งพิงความรู้จากศาสตร์แขนงอื่นมาใช้ เฉพาะความรู้ด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วัฒนธรรม ที่มีความรู้กว้างขวาง และมีการศึกษาจนขยายพรมแดนไปมากมาย ซึ่งทางฝ่ายการจัดการศึกษาเองก็ควรได้ติดตามความก้าวหน้านั้น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้ความรู้ที่ทันสมัย ถูกต้อง และก้าวหน้าการเปลี่ยนแปลง

การพัฒนาการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลต่างๆ ที่ต้องเชื่อมโยงกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีการศึกษาและสั่งสมความรู้จำนวนมาก นำมาวิเคราะห์ คัดสรร และปรับใช้ในการเรียนการสอนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมทั้งการเปิดมิติการเรียนรู้ที่ก้าวพ้นไปจากการศึกษาที่จำเพาะแต่เป็นการเรียนอย่างเป็นทางการ ในชั้นเรียน ขยายไปสู่ “นโยบายลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้” ในลักษณะของการจัดกิจกรรม ส่งเสริมการเรียนรู้ที่หลากหลาย รวมทั้งใช้มิติการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ข่าว เหตุการณ์ เทศกาล และวันสำคัญ ให้เป็นช่วงเวลาสำหรับการศึกษา เรียนรู้ ตั้งคำถาม แสวงหาความรู้ได้ เกิดเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life-long learning) ที่เป็นการเตรียมความพร้อมให้นักเรียนสามารถเรียนรู้กับทุกเรื่อง และทุกประเด็นที่เกิดขึ้นได้

แก่นสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ การศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไทยที่มีการพัฒนา มาอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ไม่ได้ตัดขาดจากประเทศหรือดินแดนอื่น หากแต่มีความเชื่อมโยง และสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก นำไปสู่ความเข้าใจการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่าง และหลากหลาย

เอกสารนี้ได้ประมวลความรู้และประสบการณ์การศึกษาของผู้เชี่ยวชาญด้าน ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวัฒนธรรม หลากหลายมุม ทั้งเรื่องสงกรานต์ที่ปรากฏ ในวรรณกรรมและตำนาน สงกรานต์ของประเทศต่างๆ ได้แก่ ลาว พม่า กัมพูชา จีน อินเดีย รวมทั้งประเพณีสงกรานต์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจใน วัฒนธรรมที่ผู้คนในดินแดนต่างๆ ที่อยู่ร่วมกันเป็นพลเมืองของประเทศต่างๆ พลเมืองอาเซียน พลเมืองเอเชีย และพลเมืองโลก ที่จะมีพลังร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ต่อไป สำหรับครูผู้สอน นอกจากจะศึกษาเอกสารเพื่อขยายประสบการณ์และเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ตนเองแล้ว ก็ยังสามารถเลือกสรรบางภาพ บางข้อความ ความรู้บางประการในเอกสารนี้ไปออกแบบ การจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับระดับพัฒนาการของนักเรียนได้ด้วย

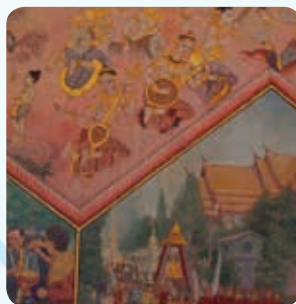
ขอขอบคุณ คณะผู้เขียนทุกท่านที่แบ่งปันความรู้ที่เกิดจากการศึกษา การคิดและเชื่อมโยงความรู้ต่างๆ ซึ่งจะเป็นต้นทุนทางปัญญาที่จะนำไปสู่การจัดการเรียนการสอนต่อไป
ขอขอบคุณทุกคน ทุกองค์กร ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการจนเอกสารนี้สำเร็จออกมาเป็นรูปเล่ม

ขอขอบคุณ คณะศิลปศาสตร์ ทั้งจากมหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในการจัดงานเสวนาวิชาการในชื่อเดียวกับหนังสือนี้ เพื่อเชิญนักเขียนและผู้เกี่ยวข้องมาบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสงกรานต์ให้มีการศึกษา วิพากษ์ และตั้งคำถามเพื่อการเรียนรู้ ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่มีคุณค่าในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ต่อไป



(นายการุณ สกุลประดิษฐ์)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน





สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	๕
บทบรรณาธิการ	๙
๑) รตน์น้ำ, สาดน้ำ สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมของอุษาคเนย์ สุจิตต์ วงษ์เทศ	๒๙
๒) สงกรานต์ : ความซับซ้อนของการเปลี่ยนวันเวลา รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล	๓๙
๓) “สงกรานต์”ในวรรณกรรมและตำนานของคนไท-ไทย อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล	๔๙
๔) สงกรานต์ : เทศกาลสาดน้ำถิ่นจีน วันวาน และวันนี้ ศิริวรรณ วรชัยยุทธ	๖๙
๕) ตะจาน : สงกรานต์พม่า เทศกาลเปลี่ยนผ่าน วิถีเกษตร กับความหวังของผู้คน สิทธิพร เนตรนิยม	๘๑
๖) “บุญเดือนห้า-สงกรานต์” ในลาวและอีสานโดยสังเขป ธีระวัฒน์ แสนคำ	๙๙
๗) เทศกาลโฮลี สงกรานต์สีในอินเดีย กิตติพงศ์ บุญเกิด	๑๒๓





บทบรรณาธิการ

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การสาดน้ำ รดน้ำ และถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันเริ่มต้นศักราชใหม่ ไม่ได้มีเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังปฏิบัติกันในกัมพูชา พม่า ลาว และบางกลุ่มชนในเขตจีนตอนใต้ (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, ๒๕๓๙ ; ปราณี วงษ์เทศ, ๒๕๔๘) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าสงกรานต์เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมร่วมรากที่ไม่จำกัดอยู่เฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือที่เรียกว่า “อุษาคเนย์” ทว่ายังรวมไปถึงภูมิภาคที่เรียกว่าเอเชียอีกด้วย จึงเป็นเหตุผลให้ตั้งชื่อหนังสือและงานเสวนาครั้งนี้ว่า “สาดน้ำสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย” แทนที่จะตั้งชื่อว่าอุษาคเนย์เพียงอย่างเดียว

ก่อนหน้าที่จะมีการจัดทำหนังสือเล่มนี้ เมื่อปีที่แล้วทางสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดทำหนังสือและจัดเสวนาเรื่อง “ลอยกระทง เรือพระราชพิธี วัฒนธรรมน้ำร่วมราก” ขึ้นในช่วงใกล้วันลอยกระทง โดยมีประเด็นสำคัญ ๓ ประการกล่าวคือ ประเด็นแรก ลอยกระทงคือประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อส่งท้ายปีเก่า และบูชาผีบรรพบุรุษ ประเด็นที่สองคือลอยกระทงในแต่ละภูมิภาคและชาติพันธุ์มีความหลากหลายแตกต่างกัน จนมีอานิยามได้ว่าลอยกระทงของแท้นั้นเป็นเช่นใด และลอยกระทงแบบกรุงเทพฯ ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นมาตรฐานของประเพณีนี้ ประเด็นสุดท้ายคือ ต้องการให้เข้าใจตรงกันว่าประเพณีลอยกระทงในเมืองสุขุขทัยเป็นประเพณีประดิษฐ์ใหม่ เพราะตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่มี ไม่พบการลอยกระทงแบบหนังสือนางนพมาศในสมัยสุโขทัย ดังนั้น หนังสือนางนพมาศก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย แต่เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น

นอกเหนือไปจากความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว การจัดทำหนังสือประกอบงานเสวนาในครั้งนั้นยังมีเป้าหมายเพื่อต้องการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นกับสังคมไทย และคาดหวังจะนำไปสู่การค่อยๆ ปรับปรุงความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ใช้สอนกันอยู่ในโรงเรียนในอนาคต อันจะทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่อุดมปัญญาและมีความรู้ที่ทันสมัยมากกว่าที่เป็นอยู่ เป้าหมายเดียวกันนี้จึงเป็นที่มาของการจัดทำหนังสือประกอบ

งานเสวนาเรื่อง “สาदनํ้าสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย” ซึ่งจะช่วยให้การศึกษาของไทยเกิดความก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ก่อนที่จะได้รับความรู้เกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์จากบทความต่างๆ เรื่องหนึ่งที่บรรณาธิการต้องการจะขอนำเสนอเป็นอันดับต้นคือ การตั้งคำถามว่าเพราะเหตุใดชนชั้นนำและนักวิชาการยุคต้นๆ จึงได้ให้ความสำคัญกับการเขียนประเพณี มีหนังสือที่สำคัญอยู่ ๒ เล่มที่น่าถกเถียง เล่มแรกคือ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ เล่มที่สองคือ *เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย (เนื่องในเทศกาลตรุษสารท)* เขียนโดยเสฐียรโกเศศ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

ถ้าหากพิจารณาจากระยะเวลาที่หนังสือทั้งสองเล่มได้รับการตีพิมพ์ อาจกล่าวได้ว่าบริบทหรือเหตุการณ์ที่รัชกาลที่ ๕ และเสฐียรโกเศศ ต้องเผชิญมีความคล้ายคลึงกันอยู่ คือเป็นช่วงเวลาที่ยังคงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสูง กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ วัฒนธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาทำให้สังคมสยามเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงเป็นเหตุทำให้ชนชั้นนำสยามต้องพยายามสร้างความต่อเนื่องของตนเองกับอดีต (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๕๓) ด้วยการมองหารากทางวัฒนธรรมของตนเอง เราจึงพบว่าชนชั้นนำสยามพยายามค้นคว้าประเพณีในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยา ซึ่งกระบวนการนี้นอกจากช่วยทำให้เกิดความรู้ที่มั่นคงแล้วยังสร้างความสืบเนื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์จากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้ชนชั้นนำสยามสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น ชนชั้นนำสยามจึงต้องเขียนประเพณีของตนเองให้เป็นระบบ

ในขณะที่ช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ ในกรณีของเสฐียรโกเศศ สังคมไทยต้องปะทะเข้ากับวัฒนธรรมอเมริกัน ความเป็นไทยจึงเริ่มถูกท้าทายและสั่นคลอนจากความเจริญและทันสมัยที่เข้ามาพร้อมกับทหารอเมริกัน ส่งผลทำให้นักวิชาการและประชาชนตื่นตัวในการสำรวจวัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ของตนเองอีกระลอกหนึ่ง เพื่อทำให้โลกที่หมุนไปอย่างรวดเร็วเป็นโลกที่มั่นคงและตอกย้ำความเจริญของวัฒนธรรมไทย

ในที่นี้ขอเข้าสู่ประเด็น อาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่การเกิดขึ้นของรัชกาลสมัยใหม่ หนังสือเล่มแรกที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์อย่างละเอียดคือหนังสือ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเขียนอธิบายว่าสาเหตุที่กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณกราบบังคมทูล อารธนาขอให้ทรงพระราชนิพนธ์ เพราะเห็นว่าเรื่องที่สมาชิกเห็นกันอยู่เสมอแต่หาไม่มีผู้ใดที่จะเข้าใจเรื่องราวเหตุผลในพระราชพิธีทั้งหมดอย่างถ่องแท้ จึงเห็นว่าถ้าทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีประจำพระนครทั้ง ๑๒ เดือน จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ต่อสมาชิก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ก-ข)

ดังนั้น *พระราชพิธีสิบสองเดือน* จึงไม่ใช่หนังสือที่บอกธรรมเนียมปฏิบัติเหมือนอย่างหนังสือคู่มือ แต่เป็นหนังสือที่วิเคราะห์ให้เห็นถึงเหตุผลของการปฏิบัติประเพณี ซึ่งเป็นลักษณะ

ของความคิดทางโลก (Secular world) อันสะท้อนถึงศึกษาประเพณีตามกรอบแนวคิดสมัยใหม่ (Modernism) ดังความว่า “ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น มีพระราชประสงค์จะชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจให้แจ่มแจ้งเป็นข้อสำคัญ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ค)

ดังนั้น เรื่องสงกรานต์ในพระราชพิธีสิบสองเดือนจึงเป็นการอธิบายเรื่องราวต่างๆ ในเชิงเหตุผล ตัวอย่างเช่น “นิทานประกอบ” สงกรานต์คือเรื่องทำวกบิลพรหมกับธรรมาบาลกุมารที่ว่าอ้างมาจาก “พระบาลีฝ่ายรามัญ” รัชกาลที่ ๕ จึงได้ทรงให้ทำการตรวจสอบว่ามีในพระบาลีและในอินเดียหรือไม่ ซึ่งพบว่าไม่มีแต่ประการใด หรือเรื่องการก่อพระเจดีย์ทราย รัชกาลที่ ๕ ก็ได้ตั้งคำถามว่าทำไมจึงต้องก่อพระเจดีย์ทราย และได้ให้ไปค้นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อให้ไปค้นก็ไม่มีข้อความเรื่องพระเจดีย์ทราย เป็นต้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ๓๒๘ - ๓๔๔) ดังนั้น ประเพณีต่างๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นไปจะไม่ใช่ว่าประเพณีที่ปฏิบัติสืบๆ กันมาอย่างไรเหตุผล นอกจากนี้ในขณะที่เดียวกันจะพบว่ามิใช่ประเพณีหลายอย่างที่ได้อ้างสำนักได้ประดิษฐ์ขึ้น และไม่พบในสมัยก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ ๔ ตัวอย่างเช่นประเพณีการสงฆ์พระมหามณเฑียรบันปฏิมากร ซึ่งในประเพณีสงกรานต์จะมีเพียงพระเจ้าแผ่นดินทรงสงฆ์พระมหามณเฑียรบันและพระสงฆ์เท่านั้น (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๕ : ๓๔๒)

อย่างไรก็ตาม ประเพณีสงกรานต์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนนั้น ก็เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันเฉพาะในราชสำนัก ไม่ใช่ประเพณีที่ปฏิบัติกันในหมู่ราษฎร คือเป็นของเฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น และด้วยการที่ประเพณีสงกรานต์ในราชสำนักเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ หน้าที่ของสงกรานต์จึงตอบสนองต่อความเชื่อทางศาสนาและส่งเสริมสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก เราจึงสังเกตได้ว่าประเพณีสงกรานต์ของราชสำนักเน้นการสงฆ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่การสาดน้ำเพื่อความบันเทิงเริงใจต่างจากสงกรานต์ของไพร่

ในขณะที่เจ้าเขียนประเพณีสงกรานต์ของตนเอง ไพร่หรือสามัญชนก็เขียนประเพณีของตนเองเช่นกัน โดยเป็นบรรยากาศที่จะเกิดขึ้นเมื่ออำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ลดลงไปแล้วหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ เสฐียรโกเศศหรือพระยาอนุมานราชธน เป็นหนึ่งในนักปราชญ์สามัญชนที่สำคัญคนหนึ่งของไทย ได้เขียนหนังสือเรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย (เนื่องในเทศกาลตรุษสารท) หนังสือเล่มนี้เน้นไปที่เรื่องของสงกรานต์โดยเฉพาะ เริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงที่มาที่ไปของสงกรานต์ทั้งในแง่ของศักราช นิทานหรือตำนานสงกรานต์ และนางสงกรานต์ ซึ่งก็ดูจะไม่ต่างไปจากพระราชพิธีสิบสองเดือนมากนัก แต่จุดที่ทำให้หนังสือเล่มนี้ต่างไปคือการอธิบายประเพณีสงกรานต์ในแง่มุมทางมานุษยวิทยาเช่นเรื่องการแต่งตัวของชาวไทยในประเพณีสงกรานต์ การสาดน้ำเล่นสนุกสนาน และการเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์ จนเราอาจกล่าวได้ว่าสงกรานต์ในราชสำนักคือสงกรานต์ที่ไม่ได้สาดน้ำและไม่สนุก ไม่ได้ตอบสนองต่อชีวิตของคน

หมู่มาอย่างแท้จริง แต่ก็น่าแปลกใจที่มักมีคนมักอ้างอิงความเป็นไทยจากหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๕๗) ทั้งๆ ที่ประเพณีสงกรานต์ที่ปฏิบัติกันทุกวันนี้เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันนอกราชสำนักและหลายอย่างก็เพี้ยนประเพณีขึ้นเสียด้วยซ้ำ

มีตอนหนึ่งในหนังสือของเสฐียรโกเศศที่อยากจะยกมานำเสนอให้อ่านกัน เพราะน้อยคนที่จะได้เห็นภาพของสงกรานต์ในไทยและพม่าเมื่อร้อยปีก่อนคือในหัวข้อ “สาตน้ำเล่นสนุกกัน” ความว่า “เวลาบ่ายแดดตกวันสงกรานต์ เห็นเขาเล่นสาตน้ำรดกันหรือไม่ก็เล่นปล้ำมอมหน้ากันอย่างสนุกสนาน เป็นการเล่นสนุกระหว่างพวกหนุ่มๆ สาวๆ ตลอดจนคนแก่ร้างและสาวทिनทีกกลางคนที่ยังสนุกอยู่ ก็เข้าร่วมเล่นสนุกด้วย เขาเล่นสนุกในหมู่ผู้ที่รู้จักกัน ไม่เคยไปถึงผู้อื่นที่ไม่รู้จัก และเล่นด้วยความยินดีสมัครใจ” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๐๗) เรื่องราวข้างต้นเป็นบรรยากาศสงกรานต์ราวทศวรรษ ๒๔๕๐ - ๗๐

เสฐียรโกเศศยังเล่าต่อไปว่าสมัยก่อนเล่นสาตน้ำกันด้วยขันน้ำและตอนหลังมีคนมีปัญญาประดิษฐ์กระบอกฉีดน้ำทำจากไม้ไผ่และมีแบบที่เป็นเหล็กวิลาสด้วย ทำให้เล่นสงกรานต์กันได้สนุกสนานขึ้น อย่างไรก็ตาม บรรยากาศการเล่นสงกรานต์ในกรุงเทพฯ ค่อยๆ เปลี่ยนไปหลังทศวรรษ ๒๔๗๐ - ๘๐ ดังที่เสฐียรโกเศศเล่าให้ฟังว่า “การสาตน้ำเล่นสนุกกันวันสงกรานต์ในหมู่พวกชาวบ้านหรือในหมู่พวกกันเอง ก็ขยายตัวกลายเป็นมีคนอื่นเข้ามาแทรกแซงร่วมสนุกด้วย ไม่รู้โอ้โน้หน่อ สาตน้ำไม่เลือกกว่าใคร ข้าเจ้าพวกเด็กๆ ก็เล่นแผลงๆ ใช้น้ำลูกแมงลักที่เขาตั้งไว้ให้กินเป็นทาน หรือร้ายยิ่งกว่านั้นใช้น้ำสกปรกโสมนมหรือน้ำที่ทำให้เกิดผื่นคัน สาตรดไม่เลือก... (บางครั้ง) เกิดอันตรายรถทับเด็กก็มี เพราะมุ่งแต่จะเล่นสาตไม่ระวังรถให้ดี” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๑๓)

นอกจากบรรยากาศของการเล่นสงกรานต์ในกรุงเทพฯ แล้ว เสฐียรโกเศศ ยังได้เล่าถึงบรรยากาศการเล่นสงกรานต์ในพม่าด้วย ซึ่งนับว่าน่าสนใจ เพราะในพม่าสมัยที่อังกฤษปกครองนั้นได้ทำให้สังคมของพม่าเกิดความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์และกลุ่มคนสูงขึ้น เสฐียรโกเศศเล่าว่า “ในเมืองพม่าเมื่อวันสงกรานต์มีสาตน้ำกัน ชาวต่างชาติก็ไม่ขัดข้องอะไร เว้นแต่ชาวอินเดียที่ถือว่าเป็นผู้ดีชั้นสูงนั้นแหละขัดข้อง ไม่เห็นสนุกด้วย แต่พวกจีนตรงกันข้ามพลอยสนุกสาตน้ำไปกับเขาด้วย ถึงกับลงทุนจ้างเขาตักน้ำไว้ให้สาตกัน ที่ก็คล้ายกับกรุงเทพฯ เมื่อก่อน...” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๑๕) ดังนั้น ตามที่เคยมีข้อเสนอว่าการสาตน้ำสงกรานต์ในพม่าเป็นวิธีการหนึ่งในการปลดปล่อยความรู้สึกที่ฝังมาปกครองนั้น แท้จริงแล้วอาจมีแง่มุมอื่นด้วย

เสฐียรโกเศศเล่าอีกว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ ทูตอังกฤษในกรุงอังวะก็ได้เล่นสงกรานต์สาตน้ำอย่างสนุกสนานกับชาวพม่าเช่นกัน และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เสฐียรโกเศศได้มีโอกาสไปกรุงย่างกุ้งก็พบ “เห็นพวกหนุ่มๆ รวมทั้งเด็กด้วย นั่งรถยนต์กระบะรวมกันไปในรถคันหนึ่ง

หลายๆ คน ในรณมน้ำบรรทุกไปด้วย เมื่อเล่นไปตามถนนร้องรำทำเพลงไปตลอดทาง ตามวิสัยของชนหนุ่มที่คະนองและสนุกเร้าใจ เมื่อมีรถอื่นผ่านมาตลอดจนคนเดินถนนก็ถูกพวกหนุ่มๆ เหล่านี้ เอาน้ำสาดอย่างไม่ปราณีสาดกันเป็นชั้นใหญ่ๆ ... เห็นพวกที่มารถกระบะ หยดรถทำสงครามสาดน้ำกันกับพวกที่อยู่ประจำท่อประปา สาครดกอย่างสนุกสนาน...” (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๕ : ๑๑๗) ดังนั้น สงกรานต์สาดน้ำแบบรุนแรงนั้นสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ต้องการความสนุกและความบันเทิงอย่างสุดขีดซึ่งเป็นลักษณะของสังคมสมัยใหม่ (Modern society) นั่นเอง

จากตัวอย่างหนังสือสองเล่มข้างต้นที่ยกมาอธิบายนั้น ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าเวลาที่อ่านหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีไม่ควรอ่านเพียงเพื่อมองหาความเป็นไทยและโยยหาอดีต หรืออ่านเพื่อจดจำเท่านั้น แต่ควรอ่านเพื่อตั้งคำถามว่าเพราะเหตุใดคนในอดีตจึงได้เขียนประเพณีสิบสองเดือนขึ้น และสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร หรือในอีกแบบหนึ่งคือการตั้งคำถามว่าประเพณีวัฒนธรรมที่ทำกันอยู่ในสังคมทุกวันนี้เรากำลังเดินไปสู่การปฏิบัติเพราะเชื่อตามๆ กันมา ซึ่งถ้าหากท่านได้อ่านพระราชพิธีสิบสองเดือนหรือเรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย จะเห็นได้ชัดว่าผู้นิพนธ์หนังสือทั้งสองเล่มพยายามคิดวิเคราะห์หาเหตุผลว่าทำไมจึงต้องปฏิบัติประเพณีต่างๆ หรือมีความหมายใดที่ซ่อนอยู่ในประเพณี เช่นเดียวกับหนังสือ “สาดน้ำสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย” ที่ต้องการให้มองประเพณีวัฒนธรรมในมุมมองแบบวิชาการ

ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจบทความต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้มากขึ้น ในฐานะบรรณาธิการจึงขอทำหน้าที่สรุปเนื้อหาหลักของบทความต่างๆ จำนวน ๗ บทความ พร้อมทั้งพยายามชี้ให้เห็นแนวคิดเบื้องหลังบางประการของผู้เขียนบทความแต่ละท่านตามที่บรรณาธิการมองเห็นผ่านการอ่าน ดังนี้

๑) บทความเรื่อง รดน้ำ, สาดน้ำ สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมของอุษาคเนย์ โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ แห่งมติชน เป็นบทความเกียรติยศของหนังสือเล่มนี้ บทความเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมสงกรานต์ด้วยการ “รดน้ำ” เป็นรากเหง้าดั้งเดิมของอุษาคเนย์ ก่อนที่ประเพณีนี้จะพัฒนามาเป็น “สาดน้ำ” สงกรานต์แบบที่รู้จักกันในปัจจุบัน สุจิตต์ได้บอกชัดเจนว่าเดิมที่ผู้คนในสังคมไทยมักคิดว่าการสาดน้ำสงกรานต์มาจากอินเดีย และสัมพันธ์กับเทศกาลโฮลีนั้น ก็ไม่เป็นความจริง เพราะสงกรานต์พัฒนามาจากประเพณีรดน้ำหัวผีบรรพบุรุษและหัวผู้อาวุโสที่จัดขึ้นหลังฤดูเก็บเกี่ยว รวมถึงในช่วงเดียวกันนี้ยังมีการร้องรำทำเพลง การละเล่นต่างๆ และปล่อยสัตว์เสี่ยงทายอีกด้วย

ในขณะที่สงกรานต์ที่หมายถึงการเปลี่ยนปีนักษัตรมีที่มาจากอินเดียตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์โดยปฏิบัติกันในราชสำนักก่อนหน้าสมัยอยุธยา จนถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์

ชนชั้นนำจึงได้ถ่ายทอดความรู้ลงสู่ประชาชน กระบวนการข้างต้นเกิดขึ้นมานานมาก จนคนหลงลืมกันไป ดังนั้น สงกรานต์ที่ถือกันว่าเป็นปีใหม่ไทยนั้นแท้จริงแล้วคือ “ปีใหม่แขก” ของพราหมณ์อินเดีย ส่วนขึ้นปีใหม่ดั้งเดิมของชาวอุษาคเนย์คือประเพณีลอยกระทง

ถ้าจะให้สรุปแนวคิดในการวิเคราะห์ของสุจิตต์ วงษ์เทศ จากบทความเรื่องนี้จะพบว่า มีอยู่ ๒ แนวคิดหลักคือ แนวคิดแรกเป็นการค้นหาแยกแยะวัฒนธรรมดั้งเดิมกับวัฒนธรรมจากภายนอกด้วยการวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม จากนั้นชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปรับให้เป็นท้องถิ่น (Localization) จนสงกรานต์แตกกลายเป็น สงกรานต์ไทย สำหรับแนวคิดที่สองคือการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมหลวงกับวัฒนธรรมราษฎร์ที่ร่วมกันพัฒนาประเพณีสงกรานต์ขึ้นมา ซึ่งสุดท้ายแล้วได้ถูกการท่องเที่ยว กลายความหมายของประเพณีสงกรานต์ไป

๒) บทความถัดมาชื่อเรื่องว่า สงกรานต์ : ความซับซ้อนของการเปลี่ยนวันเวลา เขียนโดย ผศ.ดร.รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล แห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง บทความนี้มีใจกลาของเรื่องอยู่ที่การวิเคราะห์ระบบการนับศักราชปีใหม่ที่มีระบบแตกต่างกัน อันประกอบด้วย สงกรานต์ที่รับมาจากอินเดีย, ปีใหม่ดั้งเดิมของอุษาคเนย์, ปีนักษัตร, และนิทานนางสงกรานต์ โดยทั้งหมดนี้วิเคราะห์ผ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์และจารึก

บทความเริ่มต้นด้วยการอธิบายว่า สงกรานต์มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า “การโคจรข้ามของพระอาทิตย์จากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่ง” ดังนั้นในหนึ่งปี จะมีสงกรานต์ทั้งหมด ๑๒ ครั้ง สำหรับในประเทศไทยคำว่า “สงกรานต์” ปรากฏครั้งแรกในจารึกเขมร และคนในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยใช้ในความหมาย “การก้าวข้ามราศี” จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์คำว่า “สงกรานต์” เริ่มถูกจำกัดความหมายให้แคบลง ดังเห็นได้จาก*อักษราภิธานศรับท์*ของหมอบรัดเล (บริดเลย์) ว่า หมายความว่าถึงกาลเมื่อถึงเดือนห้าที่พระอาทิตย์ย้ายราศี ยอกจากราศีมีนมาสู่ราศีเมษ เท่านั้น

ในขณะที่เดือนที่ขึ้นปีใหม่ของคนในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยารับรู้กันนั้นคือเดือนอ้าย (ตราวเดือนธันวาคม) ซึ่งเป็นการนับตามระบบปฏิทินแบบจันทรคติ ส่วนแบบแผนการนับถือ ปีนักษัตรนั้นรับมาจากจีน สุดท้ายคตินิทานนางสงกรานต์เป็นความเชื่อท้องถิ่นไม่ได้รับมาจากอินเดียแต่มาจากมอญ

คำถามที่น่าสนใจคือเพราะเหตุใดราชสำนักจึงยึดเอาสงกรานต์แบบอินเดียเป็นปีเริ่มต้นศักราช ดร.รุ่งโรจน์ ได้อธิบายว่าเป็นเพราะรับวิธีการคำนวณทางดาราศาสตร์มาจากชมพูทวีป แต่บรรณาธิการขอขยายประเด็นเพิ่มเติมอีกว่าอินเดียคือศูนย์กลางความเจริญทางอารยธรรมของราชสำนักในอุษาคเนย์ ซึ่งใช้เป็นต้นแบบในพิธีกรรมและความรู้ต่างๆ ทำให้ต้องอิงกับการนับปีใหม่ตามอย่างของอินเดีย แต่ในขณะเดียวกันจีนก็เป็นศูนย์กลาง

ทางด้านการเมืองและการค้าของโลก คนในภูมิภาคอุษาคเนย์จึงใช้ปีนักษัตรของจีนที่เริ่มต้นราวเดือนมกราคมหรือกุมภาพันธ์แล้วแต่ปีเพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนปีของจีนไปพร้อมกัน ส่วนการนับปีใหม่แบบดั้งเดิมที่เริ่มต้นที่เดือนอ้าย อาจเรียกได้ว่าเป็นปฏิทินที่สัมพันธ์กับฤดูกาล การเกษตร และชีวิตทางสังคมของผู้คนในภูมิภาคนี้จึงเป็นสิ่งที่ยังคงต้องคงไว้

อาจกล่าวได้ว่าบทความนี้ไม่เพียงช่วยเสาะสาถึงความซับซ้อนสับสนเรื่องเดือนที่ขึ้นปีใหม่แล้ว แต่ยังทำให้เราเห็นว่าผู้คนและบ้านเมืองในอุษาคเนย์นั้นเชื่อมโยงตนเองกับโลกภายนอกผ่านมิติของเวลามาโดยตลอด

๓) ปริมณฑลหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับสงกรานต์ยังไม่กระทำกันมากนักคือการศึกษาเรื่องสงกรานต์ผ่านวรรณกรรมและตำนานของคนที่พูดภาษาตระกูลไท(ย) บทความเรื่อง “สงกรานต์” ในวรรณกรรมและตำนานของคนไท-ไทย โดย ผศ.ดร.อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล บทความเรื่องนี้ทำให้เราเห็นได้ว่าสงกรานต์คือช่วงเวลาสำคัญมาตั้งแต่สมัยเขมรโบราณก่อนหน้ากลุ่มคนในภาษาตระกูลไทจะก้าวขึ้นมามีบทบาททางการเมือง ต่อมาในสมัยอยุธยา ประเพณีสงกรานต์คงเป็นเรื่องที่จัดกันเป็นงานบุญในราชสำนักดังปรากฏในพิธีทวาทศมาสของเก่า โดยวันดังกล่าวกษัตริย์จะเสด็จทรงน้ำพระศรีสรรเพชญ์และเทวรูปต่างๆ รวมถึงนิมนต์พระสงฆ์มาสรงน้ำในพระราชวัง ก่อพระเจดีย์ทราย และตั้งโรงทานให้กับราษฎร

เคลื่อนมาในสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานจากวรรณกรรมชี้ชัดว่าสงกรานต์เป็นประเพณีของทั้งชาววังและชาวบ้าน ในส่วนของชาววัง ตามความเชื่อถือกันว่าสงกรานต์เป็นการเปลี่ยนศักราชใหม่ ในวันนั้นจะมีการบอญญก่อก่อพระเจดีย์ทราย มีการสวดมนต์ เชิญพระมาฉันและรดน้ำ ในส่วนของชาวบ้าน ถ้าเป็นสงกรานต์บ้านนอกดังปรากฏอยู่ใน *เสภาขุนช้างขุนแผน* ชาวบ้านจะพากันไปวัดเพื่อทำบุญ นำอาหารไปถวายพระ และหญิงชายต่างก็ขนทรายเข้าวัดเพื่อก่อก่อพระเจดีย์ทรายกัน แต่ถ้าเป็นสงกรานต์ของชาวบ้านในเมืองหลวงจะมีการทำบุญไหว้พระ ทำข้าวแช่ แต่งตัวด้วยผ้าสีสดฉูดฉาด มีประทีปเครื่องหอมตามตัว มีการละเล่นและเล่นพนันกันด้วย

ข้อน่าสังเกตที่น่าสนใจของบทความนี้คือประเพณีสงกรานต์ไม่ใช่พิธีกรรมของ “คนไท” มาแต่ดั้งเดิม ดังนั้น คติเรื่องสงกรานต์และตำนานนางสงกรานต์จึงพบเฉพาะในกลุ่มคนไทที่รับศาสนาพุทธ ส่วนคนไทที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ เช่น ชาวจ้วง ชาวไทดำ จะไม่มีประเพณีสงกรานต์ กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือประเพณีสงกรานต์ไม่ใช่สาระัตถะ (essential) ของคนไทเสมอไป มีเพียงไทบางกลุ่ม และโดยเฉพาะไทที่มี “ย” (ไทย) ในประเทศไทยเท่านั้นที่มักถือว่าสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมไทยแท้

มักมีการกล่าวถึงกันเสมอว่าตำนานนางสงกรานต์มาจากมอญ แต่บทความนี้ได้นำเสนอข้อมูลที่นำเสนอว่าตำนานที่คล้ายกันนี้แพร่กระจายอยู่ในกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทด้วย

มีตำนาน ๒ เรื่องที่น่าสนใจคือ ตำนานขุนนาง และตำนานการสร้างโลก ในที่นี้ขอสรุปเนื้อหาตำนานทั้งสองเรื่องอย่างสั้นๆ ความว่า ตำนานขุนนางเป็นตำนานของคนไทได้คง (ไทใหญ่) เล่าว่าขุนนางได้ถูกรรยาคคนที่เจ็ดตัดหัว โดยเมื่อหัวของขุนนางตกลงบนพื้นดินก็จะเกิดไฟลุกไหม้ ทำให้รรยาคทั้งเจ็ดต้องผลัดกันยกหัวขุนนางคนละปี ในจังหวัดที่ผลัดกันยกนั้นจะมีเลือดไหลออกจากหัว ต้องให้คนนำน้ำมารดให้สะอาดเพื่อไม่ให้ไฟไหม้ ตั้งแต่นั้นมาคนไทจึงเล่นรดน้ำกันทุกปี

ตำนานอีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจคือตำนานการสร้างโลกของชาวไทลื้อสิบสองปันนาเล่าโดยสรุปคือเดิมบนโลกแผ่นดินเป็นทุ่งหญ้า “หฺนุซีเจีย” (เทพ) ได้อาเมสตีพันธุ์พืชมานาปลูกและเมื่อเก็บเอาออกมาแล้วจะเกิดไฟไหม้ใหญ่ และเกิดน้ำท่วมตามมา หฺนุซีเจียก็ลงมาหว่านเมล็ดบัว เมื่อดอกบัวบานก็ได้เนรมิตให้กลายเป็นทวีป พร้อมทั้งมีเทพยดาชายหญิงไปประจำและมีลูกออกมามากมาย ปรากฏว่ามีเทพอยู่องค์หนึ่งชื่อว่า “หฺนุส่ง” ขัดแย้งกับเทพอีกองค์สามทวีป ในเรื่องการเสนอว่าเดือนหนึ่งควรมีจำนวนวันกี่วัน หฺนุส่งแพ้พร้อมทั้งบอกว่าอีก ๑๐ ปี “ถ้าฉันผิด พวกนายตัดหัวฉันได้แต่ถ้าพวกนายผิดฉันจะตัดหัวพวกนายเอง” ครบ ๑๐ ปี วันเดือนปีและฤดูกาลแปรปรวน เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ เทพทั้งสามทวีปและหฺนุซีเจียจึงปรึกษากันว่าจะจัดการกับหฺนุส่งอย่างไรดี สุดท้ายเมียของหฺนุส่งคนหนึ่งซึ่งแอบรักหฺนุซีเจียจึงอาสาแลกขโมยเอาเส้นผมของหฺนุส่งตัดคอจนตาย แต่พอหัวของหฺนุส่งตกลงถึงพื้นไฟก็ลุกไหม้ บรรดาเมียของหฺนุส่งจึงต้องผลัดกันอุ้มหัวของหฺนุส่งเอาไว้ และเอาน้ำเย็นราดล้างกัน หลังจากนั้นหฺนุซีเจียกับเทพทั้งสามก็พากันกำหนดแบ่งฤดูกาลโลกใหม่ ทำให้พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์

ในช่วงท้ายของบทความ ผู้เขียนได้ถอดรหัสของตำนานข้างต้นด้วยแนวคิดโครงสร้างนิยม (Structuralism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองว่าตำนานหรือนิทานของคนแต่ละกลุ่มมีตรรกะและความหมายของตนเองเพียงแต่เราจะถอดความหมายของมันออกมาได้หรือไม่ ภายใต้นแนวคิดดังกล่าวผู้เขียนได้สรุปว่าตำนานทั้งหมดสะท้อนความขัดแย้งของกลุ่มคนในเรื่องความเชื่อทางศาสนา อำนาจของผู้ปกครอง และยังสะท้อนว่าในสังคมบรรพกาลผู้หญิงเป็นใหญ่/มาตาธิปไตย (matriarchy) (คำตรงข้ามคือ patriarchy) รวมถึงอธิบายการเปลี่ยนศักราชและฤดูกาล

อย่างไรก็ตาม ประเด็นหนึ่งที่บรรณาธิการขออธิบายเพิ่มเติมสั้นๆ ด้วยก็คือจะเห็นได้ว่าตำนานนางสงกรานต์เป็นเรื่องเล่าที่แชร์ร่วมกันทั้งในกลุ่มมอญและไท และเป็นเสมือนกับร่างกาย จนเมื่อรับศาสนาพุทธและพราหมณ์เข้ามาตัวแสดงในเรื่องได้เปลี่ยนชื่อเป็นอินเดี๋ยและโยงเข้ากับคติสงกรานต์จากแดนภารตะ อาจเปรียบได้กับเป็นอาการที่ห่อคลุมร่างกายเอาไว้

๔) กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทตั้งถิ่นฐานจำนวนมากอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน พวกเขายังประเพณีสงกรานต์หรือสาดน้ำกันอยู่ โดยเรียกประเพณีนี้ว่า “โพนส์ยเจีย” แปลว่า “เทศกาลสาดน้ำ” และถือเป็น “ปีใหม่” หรือปีใหม่เช่นกัน บทความเรื่อง สงกรานต์ : เทศกาลสาดน้ำถิ่นจีน วันวาน และวันนี้ เขียนโดย อ.ดร.ศิริวรรณ วรชัยยุทธ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ความน่าสนใจของบทความนี้อยู่ตรงที่เป็นการใช้เอกสารของประเทศจีน ซึ่งไม่ค่อยแพร่หลายนักในงานวิชาการไทยเพราะกำแพงของภาษา สำหรับในภาพรวม ทางกรีนเชื่อว่า ประเพณีสงกรานต์หรือเทศกาลสาดน้ำที่มีที่มาจากอินเดียผ่านทางพระพุทธศาสนาแล้ว จากนั้นถูกส่งต่อมายังพม่า ไทย และสิบสองปันนา

ในบทความของ ดร.อภิรักษ์ ณ ได้กล่าวถึงตำนานวันสงกรานต์ไปบ้างแล้ว ซึ่งในบทความของ ดร.ศิริวรรณ มีตำนานที่คล้ายคลึงกันเรื่องหนึ่งคือเรื่องพญามารถูกตัดหัวด้วยเส้นผมของตนเอง แต่ในบทความนี้ได้มีเนื้อหาและสำนวนเกี่ยวกับตำนานสงกรานต์เพิ่มเติมขึ้นอีกและแตกต่างออกไป ตัวอย่างเช่นตำนานหนึ่งเล่าว่าหมู่บ้านชาวไทที่ริมแม่น้ำจินขาเกิดเพลิงไหม้ ปรากฏว่ามีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อว่า “หลี่เหลียง” มาช่วยดับไฟจนมอดชาวบ้านจึงดูแลเขาและตักน้ำเทให้ก็ไม่สามารถดับกระหายได้ หลี่เหลียงจึงเอาหัวจุ่มลงในน้ำและกลายเป็นมังกรว่ายน้ำไป แต่บางตำนานว่าเขากลายเป็นต้นไม้ไป จากคุณงามความดีของเขาทุกปีในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ จะรำลึกถึงเขาด้วยการทำอุโมงค์ต้นไม้ใกล้กับบ่อน้ำชาวบ้านจะพากันลอดอุโมงค์และสาดน้ำกัน

อีกตำนานหนึ่งเล่าว่ามีแม่ลูกคู่หนึ่ง มีอยู่วันหนึ่งแม่จะมาส่งข้าวให้ลูกแต่กลับสิ้นลมหัวไปกระแทกกับต้นไม้เสียชีวิต ลูกชายเสียใจจึงโค่นต้นไม้ต้นนั้นแล้วแกะสลักเป็นรูปแทนแม่ของตนเอง ทุกปีหลังเทศกาลเซ็งเม้งไป ๗ วัน เขานำรูปสลักแม่ออกมาเซตล้างทำความสะอาดซึ่งกลายเป็นที่มาของเทศกาลสาดน้ำ

บรรณาธิการขอเพิ่มเติมว่า รหัสของตำนานเรื่องหลี่เหลียงสะท้อนปัญหาเรื่องปัญหาภัยแล้ง ซึ่งมีมังกรเป็นสัญลักษณ์ของฤดูฝนในการดับความแห้งแล้ง การตีความเช่นนี้ดูจะสอดคล้องกับในสารานุกรมของจีนฉบับชนกลุ่มน้อยอธิบายว่าเทศกาลสาดน้ำของคนไทกำเนิดมาจากความปรารถนาที่จะเอาชนะความแห้งแล้ง ส่วนตำนานเรื่องที่สองที่กล่าวถึงเรื่องแม่ลูกคู่หนึ่งก็สะท้อนถึงลัทธิการบูชาผู้หญิงและผีบรรพบุรุษ ซึ่งสอดคล้องกับบทความที่สุจิตต์ได้อธิบายไว้

ดร.ศิริวรรณ อธิบายว่าสงกรานต์ถือเป็นประเพณีใหญ่ของชาวไทยในสิบสองปันนา และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมล้านนา ดังเห็นได้ว่าสงกรานต์วันแรกจะเรียกว่า “หัวน่ม่อ” หรือ “วันสงกรานต์ล่อง” ซึ่งเป็นการส่งท้ายปีเก่า วันที่สองเรียกว่า “หัวน่เนา” หรือ “วันเนา” วันนี้เป็นวันที่เชื่อว่าพญามารชั่วร้ายถูกฆ่า และเริ่มต้นการสาดน้ำเป็นนัยว่า

เป็นการชำระล้างสิ่งชั่วร้าย สำหรับวันที่สามเรียกว่า “วันพ่ายพาหนะ” หรือ “วันพญาวัน” ถือเป็นวันเถลิงศกเริ่มต้นศักราชใหม่ มีการทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ ถ้าเป็นทางล้านนาจะมีการนำตุ๊ก (ธง) ไปปักบนเจดีย์ทราย และในตอนบ่ายจะมีการโปรดนํ้าดำหัวผู้ใหญ่กัน ชาวไทที่สิบสองปันนาก็ทำเช่นเดียวกัน ในวันที่สามจะเป็นวันที่ชาวบ้านจะนำถั่วงาบรรจุดอกไม้ไปประพรมคนอื่นเพื่ออายุพรกันสาดกันจนพระอาทิตย์ตกดินและในเวลากลางคืนจะมีการแสดงร้องรำทำเพลงกัน ในวันเดียวกันนี้ช่วงกลางวันยังมีการแข่งเรือมังกรในแม่น้ำ และการลอยกระทงโดยมีความหมายเพื่อการพุงทะยานไปสู่ความรุ่งโรจน์ในปีใหม่ นอกจากการสาดนํ้าแล้วชาวไทในสิบสองปันนาก็ยังมีการจุดบั้งไฟเพื่อไปเตือนพญาแถนให้ปล่อยนํ้าฝนอีกด้วย

ในปัจจุบันทางรัฐบาลจีนได้ยกย่องประเพณีเทศกาลสาดนํ้าให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวไท โดยมีคำเชิญชวนเพื่อการท่องเที่ยวว่า “เทศกาลแห่งความรื่นเริงตะวันออก” ซึ่งด้านบวกของการยกย่องก็คือทำให้วัฒนธรรมระดับท้องถิ่นได้รับการส่งเสริม แต่ปัญหาด้านลบก็คือมีนักท่องเที่ยวเข้าไปมากจนเกินไปทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนจากคุณค่าเชิงจิตวิญญาณไปสู่การกลายเป็นสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว ประเด็นปัญหานี้คงไม่แตกต่างไปจากสิ่งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยดำเนินนโยบายมากนัก

๕) พม่าหรือเมียนมาร์เป็นประเทศเพื่อนบ้านของประเทศไทย ถึงจะแตกต่างกันในแง่ของภาษา แต่มีวัฒนธรรมร่วมกันอยู่ไม่น้อย “ตะจาน” หรือสงกรานต์ในภาษาพม่า ถือเป็นประเพณีสำคัญระดับชาติของพม่า บทความเรื่อง “ตะจาน”: สงกรานต์พม่า เทศกาลเปลี่ยนผ่าน วิถีเกษตร กับความหวังของผู้คน โดย คุณสิทธิพร เนตรนิม นักปฏิบัติการวิจัย แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล เป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาและวัฒนธรรมอย่างยิ่งคนหนึ่ง ได้อธิบายว่า สงกรานต์ในภาษาพม่าเรียกว่า “ตะจาน” แปลว่าช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่ และถือเป็นเทศกาลสาดนํ้าปีใหม่ ตกอยู่ในราวเดือน “ตะกู-ละ” ของพม่าหรือราวครึ่งเดือนหลังของเดือนเมษายน

สงกรานต์ของพม่าคล้ายของไทยคือแบ่งออกเป็นสงกรานต์ของชาววัง และสงกรานต์ของชาวบ้าน ในสมัยที่พม่ายังปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ ในราชสำนักจะจัดพิธีชำระสระเกศของกษัตริย์เพื่อความเป็นมงคลของแผ่นดิน และในวันสงกรานต์ยังมีพิธีสำคัญที่มีชื่อแปลเป็นไทยว่า “พิธีเรียกพระสงกรานต์” โดยพิธีดังกล่าวจะมีหมายเรียกบรรดาเจ้าเมืองและเจ้าฟ้าหัวเมืองประเทศราชต่างๆ มาร่วมพิธี เมื่อพิธีการเตรียมพร้อม กษัตริย์จะเสด็จเข้าสู่มณฑลแห่งเทวดานพเคราะห์โดยจะบูชาสุริยเทพเป็นอันดับต้น พิธีถัดไปจะมีโหราจารย์และพรหมณ์พยากรณ์ว่า ในปีนั้นจะมีเรื่องร้ายหรือดีหรือมีสงครามหรือไม่ เมื่อได้ผลพยากรณ์ออกมา กษัตริย์จะส่งต่อไปยังสังฆราชแล้วค่อยนำไปประกาศสู่ราษฎร เพื่อให้รู้ว่าสงกรานต์ปีนี้จะมียะไร

เกิดขึ้นบ้างในหมู่บ้าน อากาศจะเป็นอย่างไร และพืชผลการเกษตรได้ผลดีมากน้อยแค่ไหน นอกจากนี้แล้ว หลังจากวันขึ้นสงกรานต์ปีใหม่ไปอีก ๑๔๐ วัน กษัตริย์พม่าจะมีพระราชกำหนดให้เฝ้าดูปรากฏการณ์ธรรมชาติได้แก่ ดาวฤกษ์ สภาพแห่งฤดูกาล และอายุของพืชพันธุ์ที่ปลูกในอาณาจักร

ดังนั้น สงกรานต์ของพม่าในระดับหนึ่งก็คือใช้เป็นกลไกทางการเมืองอย่างหนึ่งในการควบคุมหัวเมืองต่างๆ ผ่านพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่านของปี ในอีกทางหนึ่งพิธีสงกรานต์ของพม่าก็คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับราษฎร โดยเฉพาะกษัตริย์มีหน้าที่หลักในการควบคุมและดูแลเกษตรกรของรัฐ ผ่านชุดความรู้แบบโบราณที่ยังต้องพึ่งพาการพยากรณ์ทำให้สงกรานต์เป็นประเพณีสำคัญระดับราชสำนัก ไม่ใช่เพราะแสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของปีเท่านั้น

นอกจากประเด็นข้างต้นแล้ว บทความนี้ยังได้บอกเล่าตำนานสงกรานต์ของพม่า มีชื่อว่า “มหา-ปิงแน” หรือตำนานการกำเนิดพระคเณศ ตำนานนี้มีความคล้ายคลึงกับตำนานสงกรานต์ของมอญเรื่องท้าวอภิลพรหมทำพินันต์ตั้งคำถามธรรมบาลกุมารอยู่บ้างเล่าอย่างสั้นๆ คือ พระอินทร์กับท้าวอภิลพรหมทำพินันต์กัน สุดท้ายท้าวอภิลพรหมแพ้เลยต้องถูกตัดเศียรถวายพระอินทร์ ต่อมาพระอินทร์นำหัวข้างมาต่อร่างอภิลพรหมจึงกลายเป็นพระคเณศแต่นั้นมา ส่วนเศียรเดิมของท้าวอภิลพรหมมีอานุภาพเหมือนตำนานข้างมอญและไทยคือ ทิ้งน้ำน้ำจะแห้ง ทิ้งลงดินจะกลายเป็นไฟ ทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง ด้วยเหตุนี้จึงต้องให้ธิดาของท้าวอภิลพรหมถือไว้ปีละองค์

จากตำนานข้างต้น บรรณาธิการขอตีความว่าตำนานมหา-ปิงแน ก็คือตำนานเดียวกันกับตำนานของมอญและไท เพียงแต่ต่างกันที่ชื่อของตัวละคร รายละเอียด และปริมาณความมากมายของอิทธิพลจากตำนานเทพปกรณัมของอินเดีย อย่างไรก็ตามก็เห็นได้ว่าพระอินทร์คือสัญลักษณ์ของฟ้าและฝน พระอภิลพรหมคือสัญลักษณ์ของความแห้งแล้งและการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลและปีซึ่งแสดงผ่านเรื่องการตัดหัว ส่วนผู้หญิงที่ต้องผลัดเปลี่ยนการมารับเศียรก็คือสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์

คำถามที่น่าสนใจคือทำไมท้องถิ่นต้องแปลงตนเองให้กลายเป็นอินเดีย (Indianized)

คำตอบสั้นๆ ก็คือ การแปลงให้เรื่องเล่าท้องถิ่นกลายเป็นอินเดียนั้นมี ๓ เหตุผล คือ เหตุผลแรก เป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระราชพิธีของกษัตริย์โดยทำให้เรื่องเล่าท้องถิ่นมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น และเชื่อมโยงตนเองเข้ากับจักรวาลทัศน์ของอินเดีย เหตุผลที่สอง เพราะแก่นของความเชื่อที่กษัตริย์ใช้ปกครองนั้นมาจากอินเดีย การแปลงเรื่องเล่าและกำเนิดของพิธีกรรมผ่านตำนานจึงเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในพระราชพิธีต่างๆ เหตุผลที่สุดท้าย คือการทำให้ความเชื่อดั้งเดิมมีความเป็นอารยธรรม (civilization) มากขึ้น

สงครามของพม่าคือตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นกระบวนการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับความเชื่อจากอินเดียโดยในระดับราชสำนักสัมพันธ์กับพิธีพราหมณ์ ในขณะที่ระดับชาวบ้านสัมพันธ์กับพิธีพุทธ

บทความของคุณสิทธิพร ยังฉายให้เห็นประเด็นสำคัญของสงครามตีพม่าด้วยว่า สงครามนี้เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง ตัวอย่างเช่นในสมัยที่พม่าถูกปกครองโดยอาณานิคมอังกฤษ ชาวพม่าได้สาธน์เจ้าอาณานิคมเพื่อเป็นการปลดปล่อยความไม่พอใจ หรือกรณีนายกรัฐมนตรีอุ Nu ที่ร่วมเล่นน้ำสงครามกับประชาชนอย่างกุ่ม ทำให้สงครามมีนัยของการเป็นพื้นที่ในการสลายเส้นแบ่งระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ถูกปกครอง

นอกจากเรื่องที่ฟังดูหนักๆ ข้างต้นแล้ว บทความของคุณสิทธิพร ยังได้พูดถึงเรื่องเบาๆ อันเป็นมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เห็นสายใยทางวัฒนธรรมระหว่างพม่า มอญ และไทย เช่น เรื่องข้าวแช่หรือที่ภาษาพม่าเรียกว่า “ตะจาน-ทะมิง” ซึ่งจะทำกินกันเฉพาะในช่วงสงครามที่นาสนใจด้วยคือในพม่าจะมีการทำขนมชนิดต่างๆ ที่ขึ้นชื่อคือ ขนมต้มขาว หรือในภาษาพม่าเรียกว่า “โม่ง-โลง-เหย-บ่อ”

กล่าวได้ว่าเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แบบนี้คือสีสันและความหมายของประเพณีสงคราม เพราะทำให้เห็นว่าในช่วงที่แท้จริงแล้วคือเทศกาลเฉลิมฉลองสู่การที่สังคมกำลังเตรียมต้อนรับความอุดมสมบูรณ์แห่งฤดูกาลเพาะปลูกที่กำลังจะเริ่มต้นขึ้น

เมื่ออ่านบทความของคุณสิทธิพรจบจะทำให้เราต้องคิดมากขึ้นว่าสงครามมิใช่เป็นเพียงประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาความเชื่อเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนต่างดินแดนอีกด้วย

๖) ขยับเข้ามาเรื่องใกล้ตัวกันมากขึ้นในบทความเรื่อง “บุญเดือนห้า-สงคราม” ในลาวและอีสานโดยสังเขป โดย อาจารย์ธีระวัฒน์ แสนคำ แห่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย จุดเด่นของบทความนี้อย่างหนึ่งคือใช้กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยการสัมภาษณ์คนใกล้ชิด อาจเรียกได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์ใกล้ตัว (Nearby History) ทำให้ได้รายละเอียดทางวัฒนธรรมที่หาอ่านที่ใดได้ยาก

อีสานคือส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง คนอีสานจึงมีสำนึกเป็นลาว ชาวอีสานชาวลาวจึงมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ชาวลาวหลวงพระบางถือว่าสงครามเป็นงานประเพณีสำคัญ มีตำนานรองรับคือเรื่องท้าวทิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร จนนำไปสู่การตัดเศียรท้าวทิลพรหม และต้องให้ธิดาทั้งเจ็ดมารับเศียรกันในแต่ละปี จากเรื่องราวดังกล่าวทำให้ที่เมืองหลวงพระบางมีพิธีแห่เศียรท้าวทิลพรหมเรียกว่า “พิธีแห่วอ” โดยธิดาทั้งเจ็ดในวันเนาด้วยเศียรของท้าวทิลพรหมจะนำความแห้งแล้งมาให้ จึงจำเป็นต้องสาธน์น้ำให้เปียกไว้ในช่วงสงคราม

สงกรานต์ที่เมืองหลวงพระบางมีทั้งหมด ๔ วัน ได้แก่ วันสังขานล่อง วันเนา วันสังขานขึ้น และวันแห่พระบาง ถือเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของลาวโดยจะมีการอัญเชิญออกมาแห่เพื่อสงน้ำ ในวันสังขานล่อง ผู้คนจะทำความสะอาดบ้าน สงน้ำพระพุทธรูปด้วยเครื่องหอม และมีการ “ตบพระธาตุทราย” ริมฝั่งแม่น้ำและจุดบั้งไฟ เมื่อถึงวันเนาจะมีการแห่ขอทำวักบิลพรหม วอพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ (ถือเป็นศูนย์กลางของขบวน) วอนนางสังขานและสาวงามอีก ๖ คน ขบวนแห่จะเริ่มจากวัดมหาธาตุไปยังวัดเชียงทอง ซึ่งหน้าขบวนจะมีการแห่ปูเยอ-ย่าเยอด้วย

จากรูปขบวนแห่ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการจัดลำดับระบบความเชื่อ โดยปูเยอ-ย่าเยอคือตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิมของลาวที่นับถือผีบรรพบุรุษ เป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ก่อนจะรับความเชื่ออื่นเข้ามา ส่วนทำวักบิลพรหมและธิดาทั้งเจ็ดก็สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลในรอบปี ต่อมาเมื่อรับศาสนาพุทธแล้วจึงได้ผนวกวอพระสงฆ์เข้ามาด้วย แต่ก็ยังเห็นได้ถึงอำนาจผีในประเพณีสงกรานต์

ส่วนในวันสุดท้ายนั้นจะมีการแห่พระบางไปรอบเมืองเพื่อให้ประชาชนได้สักการะเรื่องของการแห่พระบางนี้น่าสนใจ คงจำกันได้บ้างว่าในสมัยพระเจ้าตากสินได้ทรงอัญเชิญพระบางมาไว้ที่กรุงธนบุรี ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชย์ก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านันทเสนอัญเชิญพระบางกลับไป เหตุเพราะเชื่อว่าเทวดาหรือผีที่ประจำพระบางเป็นอริกับเทวดาประจำพระแก้ว การที่พระพุทธรูปทั้งสองประจำที่กรุงเทพฯ ด้วยกันจึงเป็นเหตุให้ฝนแล้ง เรื่องนี้สะท้อนว่าการนับถือพระพุทธรูปของไทย-ลาวนั้น สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผี การนำพระพุทธรูปไม่ว่าจะเป็นพระบางก็ดีหรือการสงน้ำพระพุทธรูปสำคัญก็คือการเอาใจผีไม่ให้ผีทำให้ฝนแล้งนั่นเอง

ในขณะที่ของไทยอีสานถือว่าประเพณีบุญเดือนห้าเป็นกิจกรรมงานบุญนานกว่างานบุญอื่นในอีสานสิบสอง และถือว่าสนุกกว่างานอื่น งานจะเริ่มวันแรกจะเป็นวันเตรียมงาน เช่นจะมีการซ่อมแซมหอสงน้ำพระพุทธรูป วันถัดมาจะเป็นวันเริ่มต้นของงานบุญเดือนห้า ช่วงเช้าจะเป็นการทำบุญ และบ่ายเป็นการตักทองโสมเพื่อนัดชาวบ้านไปรวมตัวกันที่วัดเมื่อชาวบ้านมาพร้อมกันแล้วจะทำการอัญเชิญพระพุทธรูปลงจาก “สิม” (โบสถ์) มาไว้ที่หอสงแล้วจึงทำการสงน้ำพระ น้ำที่ได้จากการสงพระจะนำไปประพรมบ้านเรือน ล้อเกวียน และสัตว์เลี้ยง

วันถัดมาเรียกว่า “วันเนา” อาจารย์ธีระวัฒน์ได้นำเรื่องเล่าของคนแก่มาถ่ายทอดว่า สงกรานต์เมื่อกว่า ๗๐-๘๐ ปีก่อนเป็นอย่างไร โดยเล่าว่าวันเนาเป็นวันสนุกสนานเล่นสาดน้ำกันทั้งเด็กผู้ใหญ่ไม่ถือสา กัน และเป็นวันที่ผู้หญิงผู้ชายสามารถถูกตัวกันได้มีผิดครองครองธรรม บางครั้งบางคนเอาน้ำโคลนมาสาดใส่กันก็มี นอกจากนี้พระสงฆ์และสามเณร

ยังสามารถมาเล่นสงกรานต์ได้ด้วยไม่ถือว่าผิดศีล ถือเป็นการอนุโลมให้เป็นเวลา ๓ วัน โดยที่ไม่มีชาวบ้านคนใดได้เตือนพระสงฆ์สามเณร และในวันรุ่งขึ้นก็จะมีการทำพิธีขอขมาต่อพระสงฆ์สามเณรด้วย

ในวันสุดท้ายชาวบ้านจะไปขุดทรายตามแม่น้ำมาก่อเจดีย์ทรายในลานวัดพร้อมทั้งประดับด้วยดอกไม้ บางแห่งมีการปั้นกองทรายเป็นรูปสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์เช่น จระเข้ ปลาช่อน เต่า เข้าไปด้วย เป็นต้น

ข้อมูลข้างต้นทั้งหมดเป็นภาพของสงกรานต์ชาวลาวหลวงพระบางและชาวลาวในภาคอีสานเมื่อกว่า ๕๐ ปีที่แล้ว แต่ในบทความนี้ยังทำให้เราได้เห็นถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงของประเพณีสงกรานต์ที่มีแนวโน้มสนองต่อการเข้ามาแทรกแซงของอำนาจรัฐ ตัวอย่างเช่น ขบวนสงกรานต์ที่เมืองหลวงพระบางได้มีขบวนแห่จากภาครัฐเข้ามาเพิ่มมากขึ้นถึง ๒๓ ขบวน และมีขบวนนางสาวสามเผ่าถือธงชาตินำหน้าขบวนปู่เยอ-ย่าเยอ ขบวนนางสังขานกลายเป็นศูนย์กลางของขบวนแห่ทั้งหมด แทนที่ขบวนวอพระราชาคณะ และท้ายขบวนยังปิดด้วยขบวนของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ในลาว ซึ่งเป็นขบวนที่ถูกประดิษฐ์สร้างใหม่ตามนโยบายของรัฐ นอกจากนี้ขบวนสงกรานต์ยังตอบสนองต่อการท่องเที่ยวอีกด้วยดังเห็นได้จากการประกวดนางสงกรานต์ เป็นต้น

ส่วนในภาคอีสานดังเช่นที่จังหวัดหนองบัวลำภู ประเพณีสงกรานต์ได้เปลี่ยนไปราวทศวรรษ ๒๕๓๐ เมื่อชุมชนเล็กชุมชนน้อยมีไฟฟ้าใช้และได้เห็นตัวอย่างสงกรานต์กรุงเทพฯ จากโทรทัศน์ ทำให้ค่อยๆ สาดน้ำรุนแรงขึ้นตามแบบสงกรานต์กรุงเทพฯ (เช่นถนนข้าวสาร) บางแห่งยังพบว่ามีกรรมการแห่งหนึ่งสังขานเลียนแบบเมืองหลวงพระบาง และเกิดการประกวดเทพีสงกรานต์เลียนแบบภาคกลางด้วย

นอกจากนี้ หลายชุมชนยังพบว่าเกิดการขาดช่วงของการละเล่นต่างๆ ในเทศกาลสงกรานต์ คนที่เล่นสงกรานต์กินเหล้ามากขึ้น ส่วนพระสงฆ์สามเณรเองก็ไม่สามารถมาร่วมเล่นสงกรานต์ได้ดังแต่ก่อน เพราะสถานะของพระถูกยกให้เป็นผู้ทรงศีลและต้องอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าบทความเรื่องนี้ไม่ได้ทำให้เราเห็นภาพเปรียบเทียบของสงกรานต์ในอดีตกับปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังทำให้เรามองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย-ลาวอีกด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อท่านอ่านบทความนี้อาจดูราวกับว่าสงกรานต์ในอดีตดีกว่าสงกรานต์ในปัจจุบัน แต่ก็หาใช่เป็นอย่างนั้นไม่ เพราะสงกรานต์แต่ละยุคสมัยย่อมตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์มาโดยตลอด ไม่มีใครรู้ว่าหรือกว่าของดั้งเดิมร้อยเปอร์เซ็นต์นั้นเป็นเช่นไร เช่นเดียวกับที่ไม่รู้ว่าแบบเก่าหรือแบบใหม่จะดีกว่ากัน

๗) ในเมื่อความคิดพื้นฐานของสังคมไทยมักจะโยงไปว่าประเพณีต่างๆ มีต้นกำเนิดมาจากอินเดียและเข้ามาพร้อมศาสนาพุทธและพราหมณ์ เช่นเดียวกับประเพณีสงกรานต์ที่มักอธิบายว่ามีต้นกำเนิดจากอินเดีย โดยยกเอาเทศกาลโฮลี (Holi) หรือสงกรานต์สีของอินเดียมาอธิบายว่าเป็นต้นกำเนิดของสงกรานต์แบบสาดน้ำ ทั้งๆ ที่เทศกาลสงกรานต์สาดน้ำของอุษาคเนย์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเทศกาลโฮลีแต่อย่างใด บทความเรื่อง เทศกาลโฮลี สงกรานต์สีในอินเดีย โดยอาจารย์กิตติพงศ์ บุญเกิด แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถือเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการตะคนหนึ่ง วิธีการหลักในการศึกษาคือการใช้ความรู้ทางด้านภาษาและมุมมองแบบนักมานุษยวิทยาในการสำรวจรายละเอียดทางวัฒนธรรม

อาจารย์กิตติพงศ์ได้เขียนอธิบายอย่างชัดเจนว่าไม่มีเทศกาลสงกรานต์สาดน้ำทั้งในอินเดียเหนือ อินเดียใต้ และศรีลังกา แต่เมื่อรู้เช่นนี้แล้วก็ไม่ควรจะรีบตัดใจไม่ศึกษาเพราะภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรมในปัจจุบันเราก็ไม่ควรละเลยประเพณีที่มักถูกอธิบายว่าเป็นอื่น เพราะโลกาภิวัตน์และการเคลื่อนย้ายของคนทำให้วัฒนธรรมต่างถิ่นใกล้ชิดกับเรามากขึ้น เราจึงจำเป็นต้องเรียนรู้เรื่องของคนอื่นเพื่อเคารพในความหลากหลายทางวัฒนธรรม

อินเดียเป็นดินแดนกว้างใหญ่ทำให้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในตัวเองสูง สงกรานต์ในความหมายของการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลและศักราชนั้น ทางอินเดียเหนือจะจัดเทศกาลโฮลี ส่วนทางอินเดียใต้จะจัดเทศกาลกามดะษะนัม

โฮลีเป็นเทศกาลนิยมมากในอินเดียเหนือถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ โดยจะจัดขึ้นในช่วงฤดูใบไม้ผลิ (วสันต์) เพราะถือเป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากห้วงเวลาเก่าไปสู่ห้วงเวลาใหม่ด้วยความหวังว่าจะพบในสิ่งที่ดีกว่านั้นก็คือชีวิตจากพิษพันธุ์ที่เติบโต

เทศกาลโฮลีสัมพันธ์โดยตรงกับตำนานนางโฮลิกา ขอสรุปตำนานนี้อย่างสั้นๆ คือในสมัยบรรพกาลประหลาดลูกของอสุรหิรัณบักศยุปไม่เคารพต่อบิดา แต่หันไปศรัทธาต่อพระวิษณุ ทำให้บิดาไม่พอใจ จึงวางแผนกับน้องสาวคือนางโฮลิกาเพื่อจะฆ่าลูกของตนเอง นางโฮลิกาลอยอกอุบายด้วยการจัดยัญพิธีอุ้มประหลาดไว้บนตักในกองไฟ ปรากฏว่าผ้าสำหรับวิเศษของนางโฮลิกาไม่อาจช่วยให้ไม่ถูกไฟไหม้ได้ นางโฮลิกาก็ถูกไฟเผาอดไหม้กลายเป็นฝุ่นผง

จากตำนานนี้จึงเป็นที่มาของพิธีโฮลิกาตะฮันในเทศกาลโฮลีจะมีการสร้างรูปจำลองของนางโฮลิกามาจุดไฟเผา เพราะถือเป็นสัญลักษณ์ความเลวทราม นอกจากนี้ ในกองไฟนี้จะมีการโยนเมล็ดข้าวบาร์เลย์หรือข้าวสาลิสกลงไปด้วยโดยเลือกข้าวใหม่ เพราะถือกันว่าเป็นพิธีการถวายข้าวใหม่แด่เทพเจ้า

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีโฮลิกาตะฮัน วันรุ่งขึ้นผู้คนจะพากันมาเล่นสงกรานต์สี มีทั้งที่ใช้ผงสี บ้างผสมสีกับน้ำสาดใส่กัน บางคนก็นำสีผสมน้ำบรรจุในกระบอกฉีดน้ำที่เรียกว่า

“ปัจจารี” ทำให้กระบอกไม้ไผ่ ซึ่งปัจจารีเป็นของโบราณไม่ใช่ประดิษฐ์ใหม่เพราะพบภาพวาดมาแล้วตั้งแต่ ๔๐๐ ปี ที่แล้วในอินเดีย พอถึงเที่ยงก็จะพากันกลับบ้านและพักผ่อนกัน

โดยสรุปแล้วนัยของสิ่งที่ใช้เล่นในเทศกาลโฮลีก็เพื่อต้องการสื่อถึงสีสันของชีวิตเปรียบได้กับต้นไม้ที่ผลิใบอ่อนเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นฤดูและชีวิต

ในขณะที่อินเดียได้ไม่นิยมจัดเทศกาลโฮลี แต่ทางอินเดียได้จะจัดงานเทศกาล “กามตะสนิม” โดยจัดขึ้นตรงกับวันสงกรานต์ของอุษาคเนย์ เพราะยึดปฏิทินสุริยคติเช่นเดียวกัน โดยช่วงเวลาดังกล่าวเป็นวันที่ดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษ เรียกว่า “เมษสังกรานติ” ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่เรียกว่า “ปุตตานฏ” ชาวอินเดียจะเตรียมเครื่องเช่นสังเวไปถวายบูชาเทพเจ้า และมีการเขียนลวดลายเรขาคณิตด้วยผงสีหรือกลีบดอกไม้เรียกว่า “รังโคลี” แต่จะไม่มีการเล่นสาดน้ำสงกรานต์และไม่มีการเล่นสาดสีอย่างเทศกาลโฮลี

โดยสัมพันธ์กับตำนานพระกามเทพ เล่ากันว่าพระกามเทพได้ยิงศรใส่พระศิวะเพื่อต้องการปลุกให้ตื่นจากสมาธิเพื่อมาพบกับนางปารวตี พระศิวะจึงทรงพระกริ้วที่โดนปลุกจึงเปิดพระเนตรที่สามเฝ้าพระกามเทพจนมอดไหม้ ทำให้กามเทพกลายเป็นผู้ไร้ร่าง แต่แล้วด้วยคำอ้อนวอนของนางรติภริยาของพระกามเทพ พระกามเทพก็ได้รับการชุบชีวิต จากตำนานข้างต้นนี้เองทำให้ทางอินเดียได้มีพิธีเฝ้าพระกามเทพ โดยมีนัยเชิงปรัชญาคือการทำลายความปรารถนาด้านลบในใจ เพื่อให้มีพลังควบคุมจิตใจให้ได้ดี

ทั้งหมดจะสังเกตได้ว่าอินเดียเหนือเริ่มเทศกาลปีใหม่มาก่อนเพราะฤดูกาลเปลี่ยนก่อนอินเดียใต้ นอกจากนี้ในแง่ของตำนานจะพบว่าถึงจะมีความต่างกัน แต่มีบางสิ่งที่ร่วมกันอยู่ กล่าวคือ หนึ่ง ให้ความสำคัญสัมพันธ์กับเรื่องของชีวิต และสอง เรื่องของพิธีบูชาข้าวใหม่ หรือการนำเครื่องเช่นไปถวายเทพ ดังนั้น แสดงว่าไม่ว่าตำนานจะเล่าเช่นใดก็ตามประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่การเปลี่ยนผ่านของฤดูกาลและปีศักราชมีความหมายต่อสังคมเพราะหมายถึงจุดเปลี่ยนผ่านของชีวิตและวิถีการเกษตร

ความจริงแล้ว เรื่องราวในบทความทั้ง ๗ เรื่องเป็นเพียงตัวแทนของประเพณีสงกรานต์ของคนบางกลุ่มและบางประเทศเท่านั้น เป็นภาพใหญ่ๆ เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมและความต่างทางวัฒนธรรมของประเพณีสงกรานต์ในอุษาคเนย์ จากบทความทั้งหมดสรุปได้ว่า

ประการแรก วัฒนธรรมการสาดน้ำและรดน้ำเป็นประเพณีดั้งเดิมของอุษาคเนย์เอง ไม่ใช่ประเพณีที่มาจากอินเดียและศรีลังกา ประเพณีจัดขึ้นเพื่อแสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของฤดูกาลโดยใช้น้ำเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์เพื่อไล่ความแห้งแล้ง และยังรดน้ำเพื่อไหว้ผีบรรพบุรุษและผู้สูงอายุในชุมชนเพื่อก่อให้เกิดสิริมงคลต่อชุมชนและครอบครัว

ประการที่สอง ตำนานนางสงกรานต์เป็นเรื่องดั้งเดิมของภูมิภาคอุษาคเนย์ มีหลายสำนวน สำนวนดั้งเดิมยังพอเห็นได้ในกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทในเขตสิบสองปันนา ประเทศจีน

แต่ส่วนที่แพร่หลายในสังคมไทยคือ เรื่องท้าวกระบิลพรหมทำพินันต์ตั้งคำถามธรรมบาลกุมาร ซึ่งได้ถูกแปลงผสมผสานให้กลายเป็นอินเดีย

ประการที่สาม สงกรานต์ไม่ใช่ปีใหม่ เพราะเดือนที่เล่นสงกรานต์ก็บอกชัดว่าเป็น เดือน ๔ หรือเดือน ๕ ไม่ใช่เดือนอ้ายที่แปลว่า ๑ แต่ปีใหม่ดั้งเดิมจริงๆ ตามหลักฐาน ประวัติศาสตร์และข้อมูลเชิงวัฒนธรรมคือเดือนหลังน้ำนองคือเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม โดยมีเทศกาลฉลองปีใหม่คือลอยกระทงจุดประทีป แต่เหตุที่เข้าใจว่าสงกรานต์เป็นปีใหม่ เพราะใช้เป็นฤกษ์ยามในการเปลี่ยนศักราชตามตำราโหราศาสตร์ของพราหมณ์

สุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณผู้มีส่วนสนับสนุนและเกี่ยวข้องกับหลายภาคส่วนอันได้แก่ นายการุณ สกุลประดิษฐ์ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ดร.เฉลิมชัย พันธุ์เลิศ ผู้อำนวยการสถาบันสังคมศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ดร.อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล คณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, คุณประภาศรี ดำสอาด หัวหน้างานวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหิดล, ดร.ภาสพงศ์ ศรีพิจารณ์ รองคณบดีฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ดร.วิชาติ บุรณะประเสริฐสุข ผู้ช่วยคณบดีฝ่ายประชาสัมพันธ์และบริหาร เทคโนโลยีสารสนเทศ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คุณชัชพร อุดสาหงษ์ ผู้ประสานงานการจัดทำหนังสือประกอบงานเสวนา, และสุดท้ายนี้นักวิชาการผู้เขียนบทความใน หนังสือเล่มนี้ทุกท่านที่ร่วมกันเสริมสร้างอาวุธทางปัญญาให้กับสังคมไทย



บรรณานุกรม

- ทรงศักดิ์ ปรารงค์วัฒนากุล. (๒๕๓๙). สงกรานต์ใน ๕ ประเทศ: การเปรียบเทียบทางวัฒนธรรม. เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๕๓). ประเพณีประเพณีในสยาม-ไทย, มติชนสุดสัปดาห์. ฉบับวันศุกร์ ๑๖ พฤษภาคม, หน้า ๓๐-๓๑.
- ปราณี วงษ์เทศ. (๒๕๔๘). สงกรานต์ไม่ได้มีที่ไทยแห่งเดียว แต่มีทั้งอุษาคเนย์ และลังกา. สุกิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๐๕). พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร: กรมศิลปากร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๓). เริ่มต้นที่เจ้า พระราชพิธี “ประเพณี”, มติชนรายวัน. ฉบับประจำ วันพุธที่ ๒๑ พฤษภาคม.
- เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). (๒๕๐๕). เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย (เนื่องในเทศกาล ตรุษสารท). พระนคร: กรมศิลปากร.





รดน้ำ, สาดน้ำ

สงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมของอาเซียน

สุจิตต์ วงศ์เทศ
มดชน

รดน้ำสงกรานต์ ไม่มีในอินเดีย แต่เป็นพฤติกรรมสร้างใหม่จากรดน้ำขอขมา ประเพณีพื้นเมือง ซึ่งเป็นวัฒนธรรมร่วมของอาเซียน

พฤติกรรมสาดน้ำอย่างก้าวร้าวรุนแรง มีผู้รู้ธิบายว่าน่าจะเริ่มขึ้นก่อนจากพม่า เพื่อแสดงออกทางการเมืองต่อต้านอังกฤษเจ้าอาณานิคม แต่น่าจะมีต้นเค้าจากประเพณีอื่นอีก ที่ควรสืบค้นต่อไปให้กว้างกว่านี้

มีภาพลายเส้นจากหนังสือพิมพ์ของอังกฤษเจ้าอาณานิคม แสดงพฤติกรรมสาดน้ำ สงกรานต์ที่เมืองมณฑลพะโล่ในพม่า มากกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว (ตรงกับไทยสมัย ร.๕)

ฝรั่งขี้น้ำ (ควรเป็นนายอังกฤษ) ทำท่าปิดป้องน้ำสงกรานต์จากกระบอกฉีดของผู้หญิง และเด็กพื้นเมือง ซึ่งก็คงเป็นชาวพม่า ทำทางฝรั่งขี้น้ำไม่สนุก แต่ผู้หญิงและเด็กสนุกมาก



ฉีดน้ำและสาดน้ำสงกรานต์ในกรุงมณฑลพะโล่ที่พม่า [THE BURMESE NEW YEAR เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ (ตรงกับไทยสมัย ร.๕) ภาพจาก THE GRAPHIC (ฉบับวันที่ ๗ มกราคม ค.ศ. ๑๘๘๘ หน้า ๑๓)]

กระบอกฉีดน้ำที่เห็นในรูปลายเส้นมี ๒ แบบ แบบหนึ่งเป็นกระบอกไฟทั่วไป มีลูกสูบ ดูดน้ำเข้ากระบอก (ใช้วิธีเดียวกับหลอดเข็มฉีดยา) แล้วอัดฉีดให้น้ำพุ่งไปที่เป้าหมาย อีกแบบ หนึ่งเป็นกระบอกน้ำเต้าสลักเป็นรูปนกหรือไก่

รดน้ำขอมาในอุษาคเนย์

รดน้ำขอมา เป็นประเพณีดั้งเดิมติดำบรรพ์ของสุวรรณภูมิในอุษาคเนย์ (ก่อนรับสงกรานต์ของแขกพราหมณ์จากอินเดีย)

น้ำศักดิ์สิทธิ์

น้ำเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งมีชีวิต คือ มนุษย์, สัตว์, พืชระดับสากลยกย่องน้ำเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งโลกจึงใช้น้ำในพิธีกรรม

ในดินแดนสุวรรณภูมิภาคพื้นทวีปของอุษาคเนย์ ผลไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ให้น้ำเกิดพื้นอง ๕ จำพวก จึงเรียกด้วยคำว่า น้ำ ได้แก่ น้ำเต้า ภาษาปากลาวอีสานเรียกหมากน้ำ

ไม่เคยพบว่าสมัยก่อนๆ มีสาดน้ำรุนแรงใส่กัน จึงเพิ่งมีสาดน้ำรุนแรงในไทยสมัยหลังมา ในอินเดียก็ไม่มีสาดน้ำสงกรานต์

รดน้ำ หมายถึงตักน้ำรดรดขอมากันอย่างนอบน้อมในระบบเครือญาติ ให้ชุ่มฉ่ำร่มเย็นหลังฤดูเก็บเกี่ยว เป็นประเพณีดั้งเดิมติดำบรรพ์ของอุษาคเนย์ มีอยู่ก่อนรับคติสงกรานต์จากพิธีพราหมณ์อินเดีย หลังจากนั้นถึงผนวกรดน้ำตามประเพณีพื้นเมืองเป็นส่วนหนึ่งของสงกรานต์

ประเพณีรดน้ำ บางท้องถิ่นเรียกรดน้ำคำหัว เป็นอย่างเดียวกับอาบน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ ถ้าทำกับพระพุทธรูปเรียก**สงฆ์น้ำพระ** ครั้นทำกับพระสงฆ์เรียก**รดสงฆ์** หรือ**รดสง** (ทางลาวเรียกฮตสง)

สาดน้ำ หมายถึงตักน้ำสาดใส่กันอย่างรวดเร็วและรุนแรง เป็นพฤติกรรมก้าวร้าว เพิ่งมีไม่เกิน ๑๐๐ ปี แล้วเป็นที่นิยมแพร่หลายในไทยไม่เกิน ๕๐ ปีมานี้เอง ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจการเมือง และกระแสวัฒนธรรมท่องเที่ยว

ผู้รู้บางท่านอธิบายว่าเริ่มก่อนจากพม่า ราวหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เพื่อแสดงออกทางการเมืองต่อต้านอังกฤษเจ้าอาณานิคม (เรื่องนี้จริงหรือไม่จริงไม่ทราบ แต่ยังไม่พบคำอธิบายอย่างอื่น)

หลังจากนั้นสาดน้ำมีลักษณะระบายความเครียดทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมมากขึ้น แต่บางคนอธิบายเป็นอย่างอื่นได้อีก

ไม่มีสาดน้ำในสงกรานต์อินเดีย อ.คมกฤษ อุยเต็กเค่ง [คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (ทับแก้ว) จ.นครปฐม] อธิบายยืนยันว่าเทศกาลปีใหม่หรือสงกรานต์ในอินเดียได้ไม่มีเล่นสาดน้ำ มีแต่ไปทิวาสถานทำบุญ เข้าใจว่าคงมีรดสงเทวรูป หรือรดสงพราหมณ์อาจารย์และผู้สูงวัยด้วย และสาดน้ำสงกรานต์ก็ไม่ได้มาจากเทศกาลสาดสีในโฮลี (Holi) ของอินเดีย

ประเพณีชาวบ้าน ถูกผนวกรวมเป็นสงกรานต์ชาวจังหวัด

สงกรานต์ในศาสนาพราหมณ์ เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของชาววังหรือคนชั้นสูง ตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงไปจนถึงเจ้านาย, ขุนนาง, ข้าราชการ มีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีในเทวสถาน หรือที่รโหฐานในราชสำนัก ตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา จนถึงอยุธยา ๔๑๗ ปี

อาณาจักรอยุธยา (ซึ่งมีนานาชาติพันธุ์) ไม่รู้จักสงกรานต์ ไม่เกี่ยวข้องกับสงกรานต์ ไม่มีรัฐชาติ ไม่มีปีใหม่ไทย ฯลฯ

มีแต่เปลี่ยนฤดูกาลใหม่ เปลี่ยนปีนักษัตรใหม่ เดือนอ้าย (เดือนที่ ๑ ราวพฤศจิกายน ถึงธันวาคม) แล้วมีพิธีกรรมในศาสนาผี ได้แก่ เลี้ยงผีบรรพชน ขอฝน เสี่ยงทาย เดือนห้า หน้าแล้ง (ราวเมษายนถึงพฤษภาคม)

จนถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คนชั้นสูงส่งความรู้เรื่องสงกรานต์สู่อาณาจักรอยุธยา ไพร่บ้านพลเมือง ผ่านนักบวช เช่น พระสงฆ์, หมอผี, หมอพร ฯลฯ มีจารีกวัตร เล่านิทาน สงกรานต์เรื่องทนายปัญหา (เป็นสัญลักษณ์เท่านั้น ไม่ได้ให้ชาวบ้านอ่าน เพราะอ่านไม่ออก)

นับแต่บัดนี้ไป สงกรานต์เป็นประเพณีจากราชสำนักก็เริ่มทยอยลงสู่ชาวบ้าน แล้วผนวกการละเล่นตามประเพณีในศาสนาผีของชาวบ้าน เข้าไปรวมเป็นประเพณีสงกรานต์

นานไปคนก็ลืม จนทุกวันนี้จึงเชื่อว่าสงกรานต์เป็นของไทย มีประเพณีต่างๆ ของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งไม่จริงอย่างนั้น

สงกรานต์ปีใหม่ไทย เป็นประเพณีสร้างใหม่เมื่อไม่นานมานี้แล้วถูกขยายให้ใหญ่โตขึ้นเพื่อการตลาดขายการท่องเที่ยว

ในทุกประเทศที่รับอารยธรรมอินเดียล้วนมีสงกรานต์เป็นปีใหม่ของตน เช่น ปีใหม่พม่า, ปีใหม่กัมพูชา, ปีใหม่ลาว, รวมถึงปีใหม่สิบสองพันนา (ในมณฑลยูนนานของจีน)

และทุกประเทศต่างคิดว่าเป็นของตนพวกเขา ซึ่งต้องร่วมกันแก้ไข ไม่ตีขุมตุ๊กตักเป็นของตน

สงกรานต์ เป็นของแขกพราหมณ์อินเดีย(บางคนเรียกปีใหม่แขก) เป็นช่วงเวลาพระอาทิตย์ย้ายราศีมีนเข้าสู่ราศีเมษ ซึ่งพราหมณ์ถือเป็นมหาสงกรานต์ เดือนเมษายน (ทางจันทรคติแบบไทยเรียกเดือน ๕)

แล้วแพร่หลายเข้าสู่อุษาคเนย์, สุวรรณภูมิ, และไทย ตั้งแต่ราวหลัง พ.ศ. ๑๐๐๐ พร้อมศาสนาพราหมณ์และพุทธ

พิธีกรรมในศาสนาผี ก่อนติดต่อกับอินเดีย

ประเพณีพิธีกรรมในศาสนาผี ตอนเดือน ๕ หน้าแล้ง ของคนพื้นเมืองดั้งเดิม มีทั่วไปในอุษาคเนย์ ไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว (ก่อนมีพุทธศาสนา และก่อนติดต่อกับอินเดีย)

เรียกรวมๆ กว้างๆ ว่าประเพณีหลังการเก็บเกี่ยวในฤดูการผลิตเก่า เพื่อเตรียมตัวรับฤดูการเพาะปลูกใหม่ที่จะมาถึงในอีก ๒-๓ เดือนข้างหน้า

โดยเฉลี่ยแล้วชาวนาจะเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหารได้ผลผลิตสมบูรณ์ราวเดือน ๒-๓ (มกราคมถึงกุมภาพันธ์) จึงมีข้าวปลาอาหารที่เก็บเกี่ยวกักตุนไว้แล้ว

ต่อจากนี้ไปเป็นช่วงว่างจากการทำนาไร่ ตั้งแต่ราวเดือน ๔-๕ (มีนาคมถึงเมษายน) ที่ชาวนาส่วนมากจะมีกิจกรรมทั้งส่วนตัวและส่วนรวม

เช่น เลี้ยงผีบรรพชน, ทำศพที่ฝังดินเก็บรอไว้นานแล้ว, ซ่อมแซมปรับปรุงเครื่องมือทำมาหากินทำนาทำไร่และทำประมง เช่น ไถ คราด กระบุง ตะกร้า กระดัง ลอบ โซ ครก สาก ฯลฯ จนถึงพาหนะ เช่น เกวียน เลื่อน

น้ำ

น้ำใช้ทำความสะอาดเรือนและเครื่องมือทำมาหากินที่ต้องชำระสะสางในพิธีเลี้ยงผีด้วยการรด ราด สาด ล้าง

แล้วยังใช้อาบให้บรรพชนที่ตายไปแล้ว แต่มีกระดูกหรืออัฐิเหลืออยู่ไว้บูชาเช่นหัว ตามประเพณีตักดาบรพรพ์ของอุษาคเนย์เรียก “ฝังศพครั้งที่สอง”

รวมทั้งอาบให้บรรพชนที่ยังมีชีวิต คือปู่ย่าตายาย ลุงป้าน้าอา พ่อแม่ และผู้อาวุโส ในหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นๆ

เมื่อเสร็จแล้วก็สาดน้ำ (ที่เหลือ) ขึ้นหลังคาบ้านเรือน ตลอดจนต้นไม้ใหญ่ที่อยู่โดยรอบ

เป็นสัญลักษณ์ของการขอขมาและชำระล้างขี้ไล่สิ่งไม่ดี คือผีเลวปีศาจร้ายให้หมดสิ้นไป ยังมีในประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ และเคยมีในราชสำนักที่มีบ้านเมืองในหุบเขาทางเหนือ รวมทั้งที่สิบสองปันนา (ในจีน)

เหล่านี้องที่สิบเนื่องถึงปัจจุบันในรูปของชักบังสุกุลในวัด แล้วมีสรงน้ำพระกับรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ผู้เฒ่าผู้แก่ แล้วสาดน้ำรดสิ่งปลูกสร้างและต้นไม้ใหญ่

ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นสาดน้ำอย่างรุนแรงในทุกวันนี้

เลี้ยงผี

เลี้ยงผี ทั้งในแง่ผีของครอบครัววงศ์ตระกูลคือผีเรือน กับในแง่ชุมชนคือผีบ้าน (หมายถึงหมู่บ้าน) และรวมถึงผีสิ่งในเครื่องมือทำมาหากินเป็นพิธีกรรมสำคัญของชีวิตและสังคมที่เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือถือผี

ผีสำคัญของกลุ่มชนลุ่มน้ำเจ้าพระยาถึงโดนเลสาบ (ในกัมพูชา) คือแม่สี (ผีบรรพชนฝ่ายหญิง สี เป็นคำเขมร มาจากสตรี) ต้องเชิญแม่สีมาลงทรง แต่นิยมเขียนเพียนเป็นแม่ศรี

รวมถึงผีที่สิงอยู่ในเครื่องมือทำมาหากินทุกชนิดที่มีชื่อเรียกตามเครื่องมือต่างๆ เช่น ผีนางดัง (หมายถึงผีสิงในกระดังผัดข้าว) ผีครก ผีสาก (หมายถึงผีสิงในครกและสากตำข้าว) เป็นต้น

หลังรับพุทธศาสนา ก็ปรับเปลี่ยนเป็นเลี้ยงพระ แล้วมีบังสุกุลอุทิศส่วนกุศลให้ผีบรรพชน

การละเล่นเสียงกาย

การละเล่นในพิธีเลี้ยงผีมีต่างระดับ คือระดับหมู่บ้านเดียวกัน กับระดับต่างหมู่บ้าน โดยแข่งขันกันเพื่อการเสี่ยงทาย

เช่น แข่งวัว-ควาย, แข่งเกวียนเทียมวัว-ควาย, แข่งช้างชนกัน, หัวล้านชนกัน, ต่อยมวย, ตีไก่, กัดปลา (มีในกฎมณเฑียรบาล เรื่องพระราชพิธีเดือน ๕ และบันทึกของลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส)

ตลอดจนเล่นเพลงตอบโต้หญิง-ชาย จนถึงชักเย่อระหว่างหญิง-ชาย ที่เรียกตึงครกตึงสาก ซึ่งเป็นเครื่องมือดำข้าว ฯลฯ

ประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้มีในชุมชนตึกดำบรรพ์ของอุษาคเนย์ ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว จะจัดให้มีขึ้นทุกปีหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยไม่มีกำหนดแน่นอน แต่จะเสร็จสิ้นเอาเมื่อใกล้ถึงฤดูการผลิตใหม่ เพราะเริ่มมีฝนตก

การละเล่นดั้งเดิม เป็นต้นแบบให้มีการละเล่นเป็นการตลาดเพื่อการท่องเที่ยวจนทุกวันนี้

สิ่งสำคัญในงานเลี้ยงผีที่ต้องทำร่วมกันทั้งชุมชน คือการละเล่น ทุกคนร่วมกันเล่น โดยไม่แย่งระหว่างคนเล่นกับคนดู

เครื่องมือสื่อสารสำคัญคือดนตรีและเหล่า เพื่อหลอมละลายพฤติกรรมของทุกคนในชุมชนให้อยู่ในบรรยากาศและจินตนาการอย่างเดียวกันหมด

โดยจัดให้มีสัตว์เสี่ยงทาย เช่น เต่า ปลา ไก่ นก ฯลฯ แล้วมีคำทำนายดูจากสัตว์เสี่ยงทายนั้นว่าในฤดูการผลิตต่อไปจะมีความอุดมสมบูรณ์มากน้อยขนาดไหน จะได้เตรียมรับสถานการณ์ทันทั่วทั้ง เสร็จแล้วก็ปล่อยสัตว์เสี่ยงทายไปสู่ธรรมชาติ

เป็นต้นเหตุให้เกิดประเพณีปล่อยสัตว์จนถึงปัจจุบัน

ดนตรี

เครื่องดนตรีมีหลากหลายไม่จำกัดเครื่องมือ สุดแต่ประเพณีของชุมชนนั้นๆ ในวัฒนธรรมนั้นๆ จะมีอะไร หรือชอบอะไร

แต่ที่เป็นหลักทั่วไปคือ **ฆ้อง กลอง ปี่-แคน** อันเป็นลักษณะร่วมเฉพาะของทั้งภูมิภาคอุษาคเนย์

กลองมีหลากหลายรูปแบบ แต่ที่สำคัญเรียกกลองโทนหรือโทน เป็นเหตุให้เกิดการละเล่นเต้นฟ้อนตามจังหวะกลองโทน แล้วเรียก**รำโทน** (ต่อมามีผู้คิดค้นสร้างสรรค์ใหม่แล้วเรียกรำวง เพราะชาวบ้านหญิงชายรำเป็นวงกลมสืบถึงทุกวันนี้)

นอกจากนั้นการเข้าทรงผีครกผีสากดำข้าวยังทำให้เกิดเป็นการละเล่น**เต้นครกเต้นสาก** และ**ตึงครกตึงสาก** (สืบเนื่องเป็นรำกระบไม้นับปัจจุบันด้วย)

เป็นต้นแบบให้มีเพลงรำวงสงกรานต์

พิธีเลี้ยงผีบรรพชน

บรรพชนคนอุษาคเนย์มีการละเล่นเลี้ยงผีประจำปีช่วงหน้าแล้ง เพื่อขอความมั่นคง มั่งคั่งทางอาหารการกินและปลอดภัยจากผีร้าย ตั้งแต่ ๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว ยังทำสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน



การละเล่นเลี้ยงผีประจำปีของบรรพชนคนอาเซียน (อุษาคเนย์) ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ช่วงหน้าแล้ง (ราวเดือนสี่ เดือนห้า เดือนหก) หลักฐานเก่าสุดที่พบขณะนี้ เป็นลายเส้นจากกลองทอง (มโหรีตก) พบที่เวียตนาม (ภาพคัดลอกของศิลปวัฒนธรรม)

การละเล่นศักดิ์สิทธิ์หลายอย่างในพิธีเลี้ยงผีประจำปี มีรายชื่อหลงเหลือให้รู้ต้นเค้าอยู่ในกฎหมายเทียรบาล เช่น แข่งเกวียน, ชนวัว, ชนควาย, ชนคน (หัวล้านชนกัน), ตีไก่, โยนลูกช่วง, ปล้ำมวย (ชกมวย), ฟันดาบ (กระบี่กระบอง), ฯลฯ

มีภาพสลักอยู่บนผนังระเบียงปราสาทบายนเมืองนครธม ในกัมพูชา แสดงการละเล่นบางอย่างเหล่านี้ไว้ด้วยซึ่งเป็นของคนพื้นเมืองทั่วไปทั้งอาเซียนโบราณแต่บางอย่างอาจมีเหมือนกันทั้งโลกก็ได้ (เช่น ชกมวย)

เมื่อบ้านเมืองเติบโตเป็นราชอาณาจักรพระเจ้าแผ่นดินก็ให้มีการละเล่นนี้สืบมาแสดงบุญญาธิการของพระเจ้าแผ่นดินและเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้ราษฎรมีอยู่ในพระราชพิธีเดือนห้า (ทางจันทรคติ) ตรงกับพราหมณ์ทำพิธีสงกรานต์ (ราวเมษายน) ดังพบรายชื่ออยู่ในกฎหมายเทียรบาล ถ้าไม่มีหรือไม่ทำ แล้วเกิดอาเพศฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล พระเจ้าแผ่นดินจะถูกสาปแช่งจากราษฎร

การละเล่นเหล่านี้บางอย่างยังทำสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เช่น แข่งเกวียน, ชนคน, โยนลูกช่วง ฯลฯ แต่บางอย่างก้าวหน้าเป็นธุรกิจพนัน เช่น ชนวัว, ชนควาย, ตีไก่, ชกมวย

เข้าทรง

พิธีเลี้ยงผีต้องมีเข้าทรง แล้วมีผีสิง หรือผีเข้าเป็นพิธีกรรมเสี่ยงทายอย่างหนึ่งของคนแต่ก่อนเพื่อทำนายทายทักถึงข้าวปลาอาหารในฤดูกาลข้างหน้าว่าจะอุดมสมบูรณ์หรือมีวิกฤตอดอยากปากแห้ง จะได้เตรียมรับสถานการณ์ถูกต้อง



พิธีเลี้ยงผีบรรพชน เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ให้ชุมชนยุคดึกดำบรรพ์ มีการละเล่นคนใส่หน้ากากคลุมหัวรูปสามเหลี่ยมเหมือนเข้าทรง (ลายเส้นคัดลอกของกรมศิลปากร จากภาพเขียนสี ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่ผาแต้ม อ. โงะเจียม จ. อุบลราชธานี) พบที่เวียตนาม (ภาพคัดลอกของศิลปวัฒนธรรม)

ก่อนรับประเพณีสงกรานต์จากพราหมณ์ชมพูทวีป (อินเดีย) เมื่อหลัง พ.ศ. ๑๐๐๐ ชุมชนหมู่บ้านมีกิจกรรมทั้งส่วนตัวและส่วนรวมช่วงหลังเก็บเกี่ยว (ในฤดูการผลิตเก่า) ถึงช่วงก่อนเพาะปลูก (ในฤดูการผลิตใหม่) ประมาณช่วงเวลาทางจันทรคติคือเดือน ๔ (กุมภาพันธ์ถึงมีนาคม) ถึงเดือน ๕ (มีนาคมถึงเมษายน)

กิจกรรมสำคัญมากที่ต้องทำทุกปีคือเลี้ยงผี ตั้งแต่ผีบ้าน (ประจำชุมชนหมู่บ้าน) ผีเรือน (ประจำครอบครัววงศ์ตระกูล) และผีเครื่องมือทำมาหากินในชีวิตประจำวันที่ตั้งอยู่ในกระดัง, กระบุง, ตะกร้า, สี่ง, ขวาน, มีด, พร้า, ไถ, ครก, สาก, ลอบ, โซ, ฯลฯ จนถึงพาหนะ เช่น ควาย, เกวียน, ฯลฯ



๙. เข้าทรงแม่สี ผีบรรพชน การละเล่นวันสงกรานต์ของชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภาคกลาง อย่างเดียวกับประเพณีเข้าทรงแม่สีในกัมพูชา (สี กร่อนจากคำเขมร หมายถึงผู้หญิง) หรืออาจรับแบบแผนจากกัมพูชา (ภาพที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๗)



๙. เข้าทรงผีสิ่งเครื่องมือทำมาหากิน ที่ อ. ขาดิระการ จ. พิจิตร (๑) เล่นผีนางด้ง หรือผีกระด้ง (๒) เล่นผีลอบผีโซ (๓) เล่นผีซ้อง (๔) เล่นผีลึงลม [ภาพจากงานวิจัยของ อ.ปรานี วงษ์เทศ ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖]

ปีใหม่นิไทย

ปีใหม่นิไทย (เรียกตามสากล) ตรงกับเดือนอ้าย (เดือน ๑) หลังลอยกระทง (เดือน ๑๒) เป็นวัฒนธรรมร่วมอุษาคเนย์

สงกรานต์ถูกทำให้เชื่อว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่นิไทยแท้ๆ มาแต่โบราณกาล ซึ่งไม่เป็นความจริง เพราะสงกรานต์เป็นพิธีขึ้นราศีใหม่ที่รัฐโบราณทุกแห่งในอุษาคเนย์รับจากพราหมณ์ ชมพูทวีป (อินเดีย) เหมือนๆ กัน ไม่ใช่มีที่ไทยแห่งเดียว

มกราคม ปีใหม่ฝรั่ง (แต่ยอมรับเป็นปีใหม่สากล), **เมษายนสงกรานต์ ปีใหม่แซก** **พราหมณ์อินเดีย** (แต่ตั้งชื่อเป็นปีใหม่นิไทย)

ปีใหม่

ปีใหม่ เป็นคำผูกขึ้นใหม่ โดยแปลจากคำฝรั่ง new year เมื่อเดือน พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่เริ่มแรกกำหนด ๑ มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบสากล

ดั้งเดิมติดำบรรพ์ **ไม่มีประเพณีขึ้นปีใหม่อย่างสากลปัจจุบัน** มีแต่ขึ้นฤดูข้าวใหม่ (เข้าใหม่) หมายถึงฤดูกาลใหม่ ขอขมาธรรมชาติ (คือดินและน้ำ)

ปีใหม่นิไทยในอุษาคเนย์ มีเปลี่ยนแปลงตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. ยุคติดำบรรพ์

ลอยกระทง คือสิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ (ถ้าเรียกตามปฏิทินสากล) ของไทยและอุษาคเนย์ (อาเซียน) มีมาแต่ยุคดั้งเดิมติดำบรรพ์ราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว

สิ้นปีเก่า เดือน ๑๒ ขึ้นปีใหม่เดือน ๑ (เดือนอ้าย) เรียกตามปฏิทินจันทรคติของไทย (และอุษาคเนย์) เมื่อเทียบปฏิทินสุริยคติของสากล จะอยู่ราวพฤศจิกายนถึงธันวาคม ปีนักษัตร (ชวด, ฉลู, ขาล,เถาะ ฯลฯ) ก็เปลี่ยนในช่วงเวลาหลังลอยกระทงนี้ (ปัจจุบันยังมีอยู่ในปฏิทินหลวง)

แต่ล้านนาและดินแดนใกล้เคียงทางเหนือๆ ขึ้นไป เรียกชื่อปีต่างจากภาคกลาง ซึ่งมีผู้รู้เรื่องนี้เคยตั้งข้อสังเกตว่าเรียกชื่อตามประเพณีจีน

[มักเข้าใจโดยทั่วไปว่าปีนักษัตรเปลี่ยนตอนสงกรานต์ (เมษายน) แต่ไม่ใช่ เพราะสงกรานต์เป็นประเพณีเปลี่ยนราศีของพราหมณ์อินเดีย ซึ่งไม่มีปีนักษัตร ส่วนปีนักษัตรมีใช้ในอุษาคเนย์ที่รับจากตะวันออกกลาง เช่น เปอร์เซีย ผ่านมาทางจีน]

แท้จริงแล้วลอยกระทงเป็นประเพณีขอขมาธรรมชาติช่วงเปลี่ยนฤดูกาล (โดยไม่แบ่งเป็นเส้นตรงตายตัว) จากฤดูกาลเก่าเป็นฤดูกาลใหม่ ของภูมิภาคอุษาคเนย์ซึ่งมีไทยอยู่ด้วย

๒. ยุคอยุธยา

สิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ในยุควัฒนา แยกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ส่วนราชการ กับส่วนราษฎร
ราชการราชสำนักอยุธยากำหนดสิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ ตามประเพณีแขกพราหมณ์
อินเดีย คือ สงกรานต์ ตรงกับ ๑๓ เมษายน ของทุกปี (น่าจะเชื่อว่ามีแล้วตั้งแต่ยุคก่อนอยุธยา เช่น
ยุคทวารวดี, ยุคอยุธยา-ละโว้)

ราษฎรชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง กำหนดสิ้นปีเก่า
ขึ้นปีใหม่ ตามประเพณีดั้งเดิมตีกาบรพ้อชาคนีย์ คือเดือนอ้าย (เดือน ๑) หลังลอยกระทง
(เดือน ๑๒) ราวพฤศจิกายน-ธันวาคม (เพราะไม่รู้จักศาสนาพราหมณ์)

๓. ยุคกรุงเทพฯ

สิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่ ยุคกรุงเทพฯ ของทางราชการมี ๒ ระยะ ได้แก่

ระยะแรก ๑ เมษายน ขึ้นปีใหม่ เริ่ม พ.ศ. ๒๔๓๒ (สมัย ร.๕) ครั้งสุดท้าย
เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๘๓ (สมัย ร.๘)

ระยะหลัง ๑ มกราคม ขึ้นปีใหม่ เริ่ม พ.ศ. ๒๔๘๔ (สมัย ร.๘ มี จอมพล
ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี) แล้วสืบมาจนถึงปัจจุบัน

[เป็นเหตุให้ พ.ศ. ๒๔๘๓ มีเพียง ๔ เดือน คือตั้งแต่ ๑ เมษายน ถึง ๓๑ ธันวาคม
เท่านั้น พอถึง ๑ มกราคม ก็เริ่มปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๔]

**ราษฎรยังคงมีประเพณีลอยกระทง เดือน ๑๒ แล้วขึ้นปีนักษัตรใหม่เดือนอ้าย
(เดือน ๑) เหมือนเดิม**

แต่ค่อยๆ ลดความสำคัญลง จนท้ายที่สุดก็ล้ม เปลี่ยนเป็นขึ้นปีใหม่ไทย
ตอนสงกรานต์ ตามที่ทางการบอก

ราชการสร้างสงกรานต์ปีใหม่ไทยขึ้นแทนที่เดือนอ้าย เพื่อขายการท่องเที่ยว







สงกรานต์: ความเข้าใจของการเปลี่ยนปีใหม่

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

สงกรานต์ตามที่สังคมในปัจจุบันรับรู้กันจะหมายถึง วันขึ้นปีใหม่ของไทยในสมัยก่อน ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน ของปฏิทินสากล แต่แท้ที่จริงแล้วในอดีตคำว่า “สงกรานต์” ของผู้คนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่ได้มีความหมายดังเช่นในปัจจุบัน

สงกรานต์หมายถึงอะไร

คำว่า “สงกรานต์” ซึ่งคำนี้เป็นศัพท์ในภาษาสันสกฤต มาจาก กรฺม ธาตุ + ส উপสรรค หมายความว่า การก้าวพ้นจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง หรือ การโคจรข้ามของพระอาทิตย์จากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่ง (M.M. Williams, ๑๙๗๐ : ๑๑๒๗ ; V. S. Apte ๑๙๙๕ : ๙๔๗) ดังนั้น ถ้ายึดถือตามความนี้ ในหนึ่งปีจะมีสงกรานต์ทั้งหมด ๑๒ ครั้ง แต่อย่างไรก็ตามในพจนานุกรม ฉบับ ๒ ดังกล่าวไม่ได้ให้นิยามศัพท์ของคำว่า “สงกรานต์” ว่าหมายถึงวันปีใหม่ แต่ประการใด

แนวคิดคำว่า “สงกรานต์” หมายถึง การที่พระอาทิตย์ก้าวข้ามจากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีนั้น มีปรากฏร่องรอยในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมร ดังตัวอย่างจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ (ศ.ก.๑, K.๓๗๔) จังหวัดศรีสะเกษ ระบุปีมหาศักราช ๙๖๔ (พ.ศ. ๑๕๘๕) รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏข้อความว่า

“๙๖๔ ศก วุทธเกต ไฉตร วิศุสักรานต นุ วระกัมรเตงออบ ศิวทาส คุณโทษ”

แปลว่า มหาศักราช ๙๖๔ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนเจดรมาส (เดือน ๕) วิศุสงกรานต์ ด้วยพระกมรเตงอัญศิวิทาสคุณโทษ

คำว่า “วิศุสงกรานต์” หมายถึง วันที่พระอาทิตย์ตรงศีรษะมากที่สุด เป็นช่วงที่กลางวัน กลางคืนเท่ากัน (กรมศิลปากร, ๒๕๒๙ ก : ๑๗๓. ; G. Coedès ๑๙๕๔ : ๒๕๑ – ๒๕๒)

อีกทั้งในจารึกปราสาทพิมาย ๒ (นม.๒๙, K.๙๕๓) จังหวัดนครราชสีมา ระบุปีมหาศักราช ๙๖๘ (พ.ศ. ๑๕๖๘) รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏข้อความว่า “จำนวนปฤติทินปรวาทิวสน....(สง)กรานต”

แปลว่า ประจำทุกวันในวันปรวาทิวสและวันสงกรานต์

คำว่า “วันปรวทวิส” หมายถึง วันที่พระจันทร์โคจรจากนักษัตรหนึ่งไปสู่อีกนักษัตร ดังนั้นคำว่า “สงกรานต์” ในที่นี้ก็ควรหมายถึง วันที่พระอาทิตย์โคจรก้าวข้ามไปสู่อีกราศีหนึ่ง (กรมศิลปากร, ๒๕๒๙ ก : ๑๗๓. ; G. Coedès ๑๙๖๔ : ๑๒๕)

นอกจากนี้ยังพบในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใจความว่า “วันพฤษหมาส ๓ ค่ำ เดือน ๒ เสด็จพยุหยาตราจากป่าโมกโดยทางชลมารค แลพินไม้อ้นนามตำบลเอกราช ตั้งทัพชัยตำบลพระหล่อ วันนั้นเป็นวันอุ้น แลเป็นสงกรานต์ พระเสารี่ไปราศีธนูเป็นองศาหนึ่ง” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๙ : ๖๙)

จากในตอนต้นของของพระราชพงศาวดารฉบับนี้ได้กล่าวว่าเขียนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้นจึงพอที่เชื่อได้ว่า ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างก่อนหน้าราชวงศ์บ้านพลูหลวง ยังคงรับทราบถึงความหมายของคำว่า “สงกรานต์” คือ การก้าวข้ามราศี

ปัญหาต่อมาว่าคำว่า “สงกรานต์” ได้ถูกจำกัดให้มีความหมายเพียงแค่พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษเมื่อไหร่หรือไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด หากแต่หลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้จำกัดความว่าพระอาทิตย์ข้ามจากราศีมีนมาสู่เมษ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. คำแปลคัมภีร์จันทรคติที่ป็นต้นสมัยรัชกาลที่ ๑ มีการกล่าวการโคจรข้ามราศีของพระอาทิตย์ หากแต่ในคำแปลคัมภีร์นั้นไม่มีคำว่า “สงกรานต์” แต่ประการใด

๒. ในศัพทานุกรม “คำฤษฏี” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (๒๕๕๓ : ๘) ซึ่งเข้าใจว่ารวบรวมในช่วง พ.ศ. ๒๓๗๕ - ๒๔๐๐ ได้ให้ความหมายของคำนี้ว่า “สงกรานต์ วา漾คือพระอาทิตย์ ขึ้นสู่เมษราศี”

๓. ในอักขรภิธานศัพท์ ของ ปรีดเล (๒๕๑๔ : ๗๑๒) ก็ได้ให้คำจำกัดความว่า “สงกรานต์, คือกาลเมื่อถึงเดือนห้า, แลพวกโหราทำเลขคุณหารรู้เวลาอาทิตย์ย้ายราศี, คือ ยกจากราศีมีนไปสู่ราศีเมษปีละหนนั้น”

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสงสัยอยู่ว่า เมื่อมีการเอ่ยถึงคำว่า “สงกรานต์” ในบางครั้งจะเอ่ยว่า “ตรุษสงกรานต์” คำว่า “ตรุษ” สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “ตรูฏ” แปลว่า ตัด (M.M. Williams, ๑๙๗๐ : ๔๖๒ ; V. S. Apte ๑๙๙๕ : ๔๘๖) ผู้เขียนเข้าใจว่า การที่เรียกสงกรานต์ว่าตรุษสงกรานต์ คือร່องรอยความหมายที่ว่า การก้าวข้ามราศี แต่การเรียกตรุษสงกรานต์เพราะต้องการเน้นว่าเป็นการข้ามจากราศีมีนมาเป็นราศีเมษ ซึ่งคือการเปลี่ยนศักราช

หลักฐานการขึ้นปีใหม่

เรื่องราวที่เกี่ยวกับวันขึ้นปีใหม่ในอดีตเท่าที่สืบค้นพบปรากฏในบันทึกของจิวัตกวนราชทูตจีนที่เข้ามาเมืองพระนครหลวงในช่วง ปี พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๘๔๐ ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวันขึ้นใหม่ว่า

“คนเหล่านี้ถือเดือน ๑๐ ของจีนเป็นเดือนแรกของปีใหม่ เดือนนั้นชื่อว่า เกียเตอ (กรรติก) เบื้องหน้าพระราชวังเขาปลูกร้านใหญ่ไว้ ๑ ร้าน บรรจุนได้พันกว่าคน ตามประทีปและประดับประดาด้วยดอกไม้ ข้างหน้าร้านนั้นห่างออกไป ๒๐ จ้าง ใช้ไม้ต่อกันเป็นร้านสูงลักษณะคล้ายกับร้านที่ใช้ในการสร้างสถูป มีความสูง ๒๐ กว่าจ้าวเห็นจะได้ แต่ละคืนเขาจะปลูกร้านสามสี่ร้านหรือห้าหกร้าน บนร้านนั้นเขาเอาดอกไม้ไฟและประทัดไปวางไว้ ซึ่งในการนี้ทางจังหวัดต่างๆ ในความปกครองและตามบ้านเรือนของขุนนางเป็นผู้รับภาระค่าใช้จ่าย พอตกลงาก็กราบทูลเชิญพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร” (จิวิตากวน, ๒๕๔๓ : ๒๕ ; P. Pelliot ๑๙๕๔ : ๒๑)

เรื่องราวงานปีใหม่ในเมืองพระนครหลวงที่จิวิตากวนจดไว้ ทำให้ทราบว่าในเมืองพระนครหลวงถือเดือนกรรติกหรือเดือนอ้ายตามจันทรคติ มีงานฉลองโดยมีการจุดดอกไม้ไฟ ซึ่งร้านดอกไม้ไฟที่จิวิตากวนบรรยายนั้น ชวนให้นึกถึงระทาดอกไฟในงานสมโภชของราชสำนักกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และที่สำคัญงานปีใหม่ที่จิวิตากวนไม่ใช่งานของราษฎรเป็นแน่ ทั้งนี้เพราะ ร้านดอกไม้ไฟเป็นการเกณฑ์จากขุนนาง อีกทั้งพระราชาก็เสด็จในงานนี้

หลักฐานอีกชิ้นที่ระบุว่าวันปีใหม่คือเดือนอ้าย คือ จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชทูตชาวฝรั่งเศสที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (สันต์ ท. โกมลบุตร, ๒๕๕๒ : ๕๘๓) หากแต่ในจดหมายเหตุแกมบ็ีเฟอร์ กลับระบุว่า พิธีซึ่งทำเมื่อขึ้นปีใหม่เรียกว่า สงกรานต์ (อัมพร สายสุวรรณ, ๒๕๕๘ : ๙๗)

เปลี่ยนศกศักราชที่ช่วงสงกรานต์

แม้ว่าในราชสำนักของทะเลสาบเขมรจะนับวันขึ้นปีใหม่ในช่วงเดือนอ้ายก็ตาม แต่การเปลี่ยนศกศักราชหาได้เปลี่ยนที่เดือนอ้ายแต่กลับมาเปลี่ยนที่เดือนห้าทั้งนี้เพราะ

จากหลักฐานในจารึกปราสาทพระวิหาร (K.๓๘๐) จากข้อความในบรรทัด ๑ กล่าวว่า “๙๖๐ ศก สปตมิ โจร สุรวณ” แปลว่า มหาศักราช ๙๖๐ (พ.ศ. ๑๕๘๑) แรมเจ็ดค่ำ เดือนสุรวณะ (เดือน ๙)

หากแต่เมื่อในบรรทัดที่ ๕๖ กล่าวว่า “๙๖๐ ศก ชษฐิ เกต มรคคศิริ” แปลว่า มหาศักราช ๙๖๐ (พ.ศ. ๑๕๘๑) ขึ้น ๖ ค่ำ เดือนมคศิริ (เดือนอ้าย)

จากเนื้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าเนื้อความลำดับเหตุการณ์ในจารึก เริ่มต้นที่เดือน ๙ ปีมหาศักราช ๙๖๐ (พ.ศ. ๑๕๘๑) แต่เมื่อไล่ลำดับเหตุการณ์ต่อไปในบรรทัดที่ ๕๖ ปีมหาศักราช ๙๖๐ เดือนอ้าย แสดงให้เห็นว่า เมื่อพ้นเดือนอ้ายไปแล้วมหาศักราชยังไม่เปลี่ยน ถ้าเช่นนั้นจะเป็นไปได้ว่า ในครั้งนั้นถือว่าการเปลี่ยนศกเปลี่ยนในเดือนสี่ต่อเดือนห้า

ส่วนหลักฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ชี้ให้เห็นว่าเปลี่ยนศกศักราชในเดือน ๕ มาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ดังหลักฐานต่อไปนี้

๑. *โคลงทวาทศมาส* วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เริ่มต้นเรื่องที่เดือนห้าและสิ้นสุดที่เดือนสี่ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๒)

๒. ในกฎหมายเตียรบาล ช่วงที่กล่าวถึงพระราชพิธีสิบสองเดือน เริ่มต้นที่เดือนห้า (มาตราที่ ๑๓๐)

ดังนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า การนับปีใหม่ที่เดือนอ้ายนั้น น่าจะเป็นการนับมาตั้งแต่เดิมของภูมิภาคนี้ เพราะในบันทึกจิตรดาวนว่า ปีใหม่คือเดือนอ้ายแต่ศักราชในจารึกเปลี่ยนช่วงเดือน ๕ ต่อมาเมื่อเราับเอาวิธีการคำนวณทางดาราศาสตร์มาจากชมพูทวีป ศักราชจะเปลี่ยนที่เดือน ๕ ผลจึงทำให้วันขึ้นปีใหม่ที่สุพรรณดี

อีกทั้งภูมิภาคนี้ใช้ระบบปฏิทินตามจันทรคติ แต่การนับการเปลี่ยนศักราชกลับใช้ระบบสุริยคติ ดังนั้นวันสงกรานต์หรือวันเปลี่ยนศักราชจึงไม่ตรงกันในแต่ละปี

อนึ่งเมื่อธรรมเนียมเดิมของภูมิภาคนี้ขึ้นปีใหม่ในเดือนอ้าย จึงชวนให้น่าสงสัยว่า ประเพณีลอยกระทงในเดือน ๑๒ อาจจะเป็นประเพณีสิ้นปีได้หรือไม่

จุลศักราชนับวันสงกรานต์เป็นวันเปลี่ยนศักราช

ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาปรากฏการใช้ศักราช ๓ แบบ คือ มหาศักราช จุลศักราช และ พุทธศักราช จากที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า ในแถบทะเลสาบเขมรซึ่งใช้มหาศักราชได้เปลี่ยนศักราชในเดือน ๕ ดังนั้นมหาศักราชในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็เปลี่ยนในเดือน ๕

ส่วนจุลศักราชปรากฏหลักฐานว่าเปลี่ยนในช่วงเดือน ๕ ด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ดังข้อความต่อไปนี้

“ศักราช ๙๔๘ จอศก ณ วันจันทร์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ พระเจ้าหงสาวดีงาจีสะยางยกพลลงมาถึงกรุงพระนคร ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ แลพระเจ้าหงษาเข้าล้อมพระนคร แลตั้งทัพตำบลเขื่อนอนปากคู แลทัพมหาอุปราชตั้งขนอนบางตนาว แลทัพทั้งปวงก็ตั้งรายกันไปล้อมพระนครอยู่ แลครั้งนั้นได้รับพุ่งกันเป็นสามารถ แลพระเจ้าหงษาเลิกทัพคืนไป

ศักราช ๙๔๙ นั้น วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เสด็จโดยทางชลมารคไปตีทัพมหาอุปราชฯ” (กรมศิลปากร, ๒๕๔๙ : ๕๙)

จากข้อความที่ยกสะท้อนให้เห็นว่า จุลศักราชเปลี่ยนที่ เดือน ๕

แต่เดิมพุทธศักราชไม่ได้เปลี่ยนที่วันสงกรานต์

แม้ว่ามหาศักราชและจุลศักราชจะเปลี่ยนศักราชในเดือน ๕ แต่หลักฐานในจารึกชี้ให้เห็นว่าช่วงสมัยก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๕ ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศักราชเปลี่ยนที่เดือน ๖ ทั้งนี้เพราะ

๑. จารึกเจ้าธรรมรังสี (สท.๔๓ , หลักที่ ๙๘) บรรทัดที่ ๑-๔ ความว่า “ศักราช ได้ ๒๐๕๗ ปี เจ็ดเดือน ๒๒ วัน วันศุกร์ เดือนอ้าย ออกใหม่ ๗ ค่ำ” จากข้อความที่ยกมา วันตามจันทรคติคือ เดือนอ้าย ส่วนคำว่า เจ็ดเดือน คือนับจากเดือนวิสาข (เดือน ๖)

๒. จารึกปลายรอยพระพุทธรูปวัดเชิงคีรี (สท. ๗๗ หลักที่ ๓๒๖) บรรทัดที่ ๑-๒ ความว่า “พระพุทธรูปเจ้านิพพานแล้วได้ ๒๐๕๓ พรรษา ๓ เดือน ๒๐ วัน วันศุกร์ เดือนสิบ ขึ้น ๕ ค่ำ” จากข้อความที่ยกมา พระพุทธรูปนิพพานไปได้ ๒๐๕๓ ปีเศษ ๓ เดือน ๒๐ ตรงกับ เดือนสิบ ขึ้น ๕ ค่ำ ถ้าคำนวณจะพบว่า พุทธศักราชในจารึกหลักเปลี่ยนวันเพ็ญเดือน ๖

๓. จารึกวัดภูซาง (ชร.๖๑) ข้อความว่า จุลศักราชได้ ๘๔๔ ตัว ปีมะแม ไทยว่า (ปี) เมืองเม็ต เดือนวิสาขะ ไทยว่าเดือน ๖ ออก ๑๓ ค่ำ วันอังคาร ไทย (ว่า) วันเมืองเม็ต ได้ฤกษ์ ๑๑ ตัว ชื่อบุพพคุณ พระพุทธรูปเจ้านิพพานได้ ๒๐๓๐ ปี ปลาย ๑๑ เดือน ๒๘” (ฮันส์ เพนธ์ และคณะ, ๒๕๔๐ : ๕๗) จากข้อความที่ยกมาชี้ให้เห็นว่าแม่ในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ก็นับการเปลี่ยน พ.ศ. ที่วัน ๑๕ ค่ำเดือน ๖

๔. จารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท (ชน.๑ หลักที่ ๙๗) รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ความว่า “วันศุกร์ แรม ๕ ค่ำเดือน ๗ ปีระกานพสก พระพุทธศักราชได้ ๒๒๖๐ พระวัสสา เศษสังขยาได้เดือนหนึ่ง” (กรมศิลปากร, ๒๕๒๔ ข : ๑๓๕)

ปัญหาที่ตามมาคือผู้เขียนยังไม่พบว่า มี พ.ศ. เริ่มมาเปลี่ยนศักราชเดือนช่วงสงกรานต์ เมื่อใด แม้ว่าเอกสารราชการในสมัยรัตนโกสินทร์จะใช้จุลศักราชก็ตาม หรืออาจจะเป็นไปได้ว่า เรานับการปรับเปลี่ยนการนับพุทธศักราชที่เดือนห้าเพื่อให้รับกับสงกรานต์ เมื่อมีการประกาศ ให้ปีพุทธศักราชเป็นศักราชของรัฐบาล

เปลี่ยนนักขัตตรช่วงสงกรานต์

คำว่าปีนักษัตรที่เวลานี้ก็คือ สัญลักษณ์ของสัตว์ทั้ง ๑๒ เริ่มต้นตั้งแต่ ปีชวดหนู จนถึง ๑๒ จนถึงปีชวดหนู ซึ่งเป็นที่เรารู้จักกันดีในพื้นที่ส่วนใหญ่ของสุวรรณภูมิภาคพื้นทวีป เพียงแต่ว่า บางท้องถิ่นก็จะเรียกต่างๆ กันไป แล้วตกลงเราใช้นักขัตตรมาตั้งแต่เมื่อใด

ลักษณะการใช้ปีนักษัตรนั้น เป็นสิ่งที่ไม่พบในจารึกที่พบในชมพูทวีปและปัจจุบัน ก็ไม่ปรากฏการใช้ด้วย รวมถึงวัฒนธรรมทางยุโรปก็ไม่มีใช้เช่นเดียวกัน ดังนั้นเราจึงสามารถ ตัดประเด็นที่ว่า การใช้ปีนักษัตรในสุวรรณภูมิมาจากชมพูทวีปและชาติตะวันตก

ธรรมเนียมการใช้ปีนักษัตรพบว่าจีนโบราณนั้นก็มีใช้ จึงอาจสันนิษฐานว่า ธรรมเนียม ในการใช้ปีนักษัตรนั้นเราได้รับแบบแผนมาจากจีน

หลักฐานที่เก่าที่สุดในขณะนี้ปรากฏใช้คำว่า “นักษัตร” ในลักษณะของสัญลักษณ์ รูปสัตว์แทนปีคือ ศิลปินจารึกเสกดาตยความว่า “๙๖๑ ปญจมีเกต จิตรา พุทฺธสฺสพติพาร ขาลนักษตร” แปลว่า มหาศักราช ๙๖๑ (พ.ศ. ๑๕๘๑) ขึ้นห้าค่ำ เดือนจัตมมาส วันพฤหัสบดี ขาลนักษตร (G. Coedès, ๑๙๔๒ : ๓๒๑)

แม้ว่าจะปรากฏการใช้ปีนักษัตรมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ แล้วก็ตาม แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าดินแดนแถบนี้เปลี่ยนปีนักษัตรเมื่อเดือนใด แต่ถ้าคิดว่าระบบปีนักษัตรเรารับจากจีน ดังนั้นการเปลี่ยนปีนักษัตรเมื่อแรกน่าจะเปลี่ยนในช่วงเดือนอ้าย

จากเอกสารของ นิโกลาส์ แชรแวงส ชาวฝรั่งเศสที่ได้เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้กล่าวว่า “... ม้า ล แพะ , ลิง , ไก่ , หมา , หมู เมื่อครบรอบนักษัตรแล้วก็เริ่มต้นกันใหม่เรียงลำดับไป แต่ มร.ก้องสดงซ์ (หมายถึงเจ้าพระยาวิไชยเณทร์) พิจารณาเห็นว่า การนับปีเช่นนี้เป็นเหตุยุ่งยากในการทำสัญญาและก่อให้เกิดความไม่เรียบร้อยในครอบครัว จึงได้ออกคำสั่งให้นับปีเสียใหม่” (สันต์ ท. โกมลบุตร, ๒๕๕๐ : ๑๓๒)

จากข้อความที่ยกมาไม่อาจที่จะทราบได้ว่า เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ได้แกการนับปีนักษัตรหรือไม่ แต่มันก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าการนับปีนักษัตรกับการนับปีศักราชน่าจะเหลื่อมกันอยู่ และในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้มีการแกการนับปีนักษัตรให้สอดคล้องกับการนับการเปลี่ยนปีศักราชที่ช่วงสงกรานต์

หลักฐานจารึกสร้างพระวิหารมพระแท่นศิลาอาสน์ ปี พ.ศ. ๒๒๙๗ ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ความว่า “พระวิหารแลกำแพงแต่ ณะ วัน เสาร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีกจอ ฉศก แลได้รื้อชุกก่อรากพระวิหาร ณะ วัน ศุกร แรม ๑๐ ค่ำเดือน ๓ วันก่อผนังสำเร็จ แต่ ณะ วันศุกร แรม ๑๑ ค่ำเดือน ๕” (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, ๒๕๑๐ : ๗๗)

จากข้อความที่ยกมาสะท้อนให้เห็นว่าอย่างน้อยในสมัยอยุธยาตอนปลายได้ใช้ระบบการเปลี่ยนปีนักษัตรเมื่อเดือน ๕

แต่อย่างไรก็ตามในจดหมายพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนปีนักษัตรเปลี่ยนก่อนการเปลี่ยนปีศักราช คือเปลี่ยนในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕

นิทานนางสงกรานต์

วันสงกรานต์ทุกปีจะมีการบอกว่านางสงกรานต์ปีนี้ชื่ออะไร ทรงพาหุหนะใด แล้วจะทำนายต่อไปว่า ในปีใหม่จะเกิดอะไรบ้าง

เรื่องนิทานนางสงกรานต์ทั้ง ๗ ที่ต้องแห่เศียรพระกบิลพรหมพ่อของตนรอบมหาสมุทรเพราะไปแพ้พนันธรรมาลกุมารจะเล่ากันตั้งแต่เมื่อไหร่ไม่สามารถระบุแน่ชัดได้

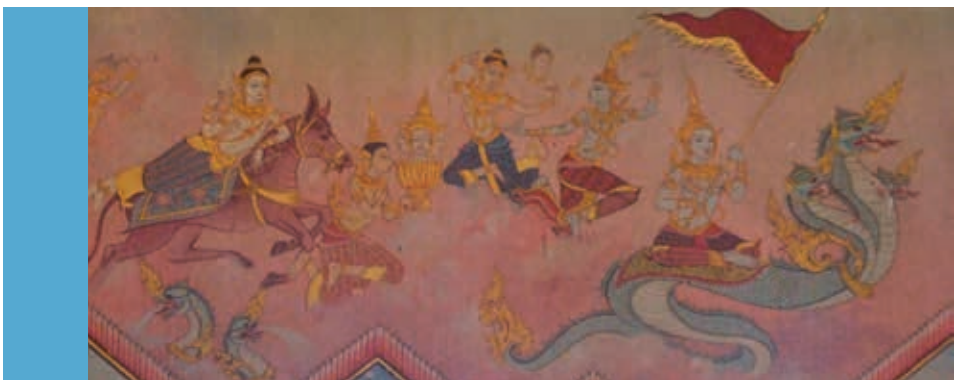
หลักฐานที่เก่าที่สุดเท่าที่ค้นพบในตอนนี้อยู่ที่กล่าวถึงนิทานเรื่องปรากฏจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมัยรัชกาลที่ ๓ จากข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ระบุว่า จารึกติดไว้ที่คอสองในประธานศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ จารึกแผ่นที่ ๕ หาย (กรมศิลปากร, ๒๕๑๗ : ๒๐๕)

เริ่มต้นเรื่องก็กล่าวว่า “เรื่องมหาสงกรานต์นี้มีพระบาลีฝ่ายรามัญ” ประเด็นอยู่ความเชื่อของราชสำนักครั้งนั้นเชื่อว่านิทานเรื่องมหาสงกรานต์มาจากมอญ ซึ่งเรื่องนี้ผู้เขียนก็ไม่ทราบว่



จิตรกรรมวัดโพธิ์เชย จังหวัดหนองคาย

ตอนกบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมารและธรรมบาลกุมารไปฟังนกเงือก



จิตรกรรมวัดโพธิ์เชย จังหวัดหนองคาย

ธิดากบิลพรหมแห่งเศียรกบิลพรหม

ข้างมอญจะมีหรือไม่ แต่พระราชพิธีสงกรานต์ของราชสำนักเมืองมณฑลเลย ได้อธิบายว่า เดือน ๕ พิธีสงกรานต์ (Hnit – thit Thigyandaw Pwé) ถือกันว่าเทวดามหาสงกรานต์ (Thingan Nat) ลงมาอยู่ในมนุษย์โลกปี ๑ วัน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕ : ๘๖๖)

แต่อย่างไรก็ตามในจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ นั้นไม่ให้รายละเอียดของธิดาทั้ง ๗ ของกบิลพรหมว่าทรงพาหนะอะไร และทรงรักษาหาวอะไร

นอกจากเรื่องจารึกมหาสงกรานต์แล้วยังปรากฏเรื่องราวที่คล้ายกันในหนังสือ ปักขิปรณัมฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (จัดอยู่ในชุดประชุมปกรณ์ภาคที่ ๒) ลำดับที่ ๒๒ เรื่อง เทวพรหมากับโลกาพรหมา

โครงเรื่องเทวพรหมากับโลกาพรหมานั้นเหมือนกับจารึกมหาสงกรานต์ แตกต่างกันตรงที่รายละเอียดชื่อบุคคล สถานะของบุคคล รวมถึงคำตอบที่เฉลย

เรื่อง *ปักษีปรกณัม* ถือว่าเป็นหนึ่งในปัญจตันตระนิทานคติธรรมของอินเดียที่ประพันธ์เป็นภาษาสันสกฤต แต่หนังสือ *ปักษีปรกณัม* ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณนั้นต้นฉบับได้มาอย่างไรไม่ทราบได้ ปรากฏแต่เพียงว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ครั้นยังทรงกรมหมื่น ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ได้จัดพิมพ์ขึ้น ที่สำคัญเรื่องราวหลายเรื่องก็นำมาจากอรรถกถาชาดก อีกทั้งนิทาน *ปักษีปรกณัม* ในฉบับภาษาสันสกฤตไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง เทวพรหมากับโลกาพรหมา (สยาม ภัทรานุประวัติ, ๒๕๔๖)

ถ้าสมมติว่าเรื่องกบิลพรหมและเรื่องเทวพรหมาไม่มีในชมพูทวีปนั้นก็หมายความว่าเรื่องคตินางสงกรานต์เป็นเรื่องความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมในแถบภูมิภาคนี้ ซึ่งแนวโน้มก็น่าจะเป็นไปได้อยู่ว่า เพราะทุกวันนี้เรายังหาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธิดาพระพรหมแท้เศียรพระพรหมไม่พบในตำราเทพปกรณัมที่รจนาในชมพูทวีป อีกทั้งในเทพปกรณัมก็ไม่เคยพบว่าพระพรหมมีธิดา ๗ คนอีกด้วย



บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๑๗). *ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช.
- กรมศิลปากร. (๒๕๒๒). *โคลงทวาทศมาส* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๒๙ ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๒๙ ข). *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๔๙). *พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์. (๒๕๑๐). *ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคที่ ๑* กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- จิตตภาวัน. (๒๕๔๓). *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเจ้านาย*, แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ปรีดีเล. (๒๕๑๔). *อักษรธานศรีย* กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๔๘). *กฎหมายโบราณฉบับเฉลิมพระเกียรติ* กรุงเทพฯ : สกว.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๑๕). *“กฎหมายโบราณพม่า”* *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๒* กรุงเทพฯ : คลังวิทยา , หน้า ๘๒๗ – ๘๘๐.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาติศร และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์. (๒๕๕๓). *คำอัญญา* กรุงเทพฯ : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.
- สยาม ภัทรานุประวัติ. (๒๕๔๖). *ปักษีปกรณ์* : *การศึกษาเปรียบเทียบฉบับสันสกฤต ล้านนา และไทย* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สันต์ ท. โกมลบุตร. (๒๕๕๐). *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- สันต์ ท. โกมลบุตร. (๒๕๕๒). *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- หอพระสมุดวชิรญาณ. (๒๕๖๖). *ประชุมปกรณ์ภาคที่ ๒ เรื่องปักษีปกรณ์* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาสุริยเดวพิเศษฤทธิ.

อัมพร สายสุวรรณ. (๒๕๔๕). *ไทยในจดหมายเหตุแกมบี้เฟอร์ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.*
 อันส์ เพนซ์ และ คณะ. (๒๕๔๐). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑ จารึกในพิพิธภัณฑ ๗ เชียงแสน.*
 เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม.

G. Coedès. (๑๙๔๒): “*L’origine du cycle des douze animaux au Cambodge.*”
T’oung Pao XXXI : ๓๑๕ – ๓๒๙.

G. Coedès. (๑๙๕๔). *Inscriptions du Cambodge Vol. VI* Paris : BEFEO.

G. Coedès. (๑๙๖๔). *Inscriptions du Cambodge Vol. VII* Paris : BEFEO.

M.M. Williams.(๑๙๗๐). *ASanskrit – English Dictionary* Delhi : Motilal Banarsidass.

P. Pelliot.(๑๙๕๔). *Mémoires sur les Coutumes du Cambodge de Tcheou*
Ta – Kouan. Paris : Librairie d’Amérique et d’Orient.

V.S. Apte. (๑๙๗๘). *The Practical Sanskrit – English Dictionary* Delhi : Motilal
 Banarsidass.





“สงกรานต์”

ในวรรณกรรมและตำนานของคนไทย-ไทย

อภิรักษ์กุล เกษมพลา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

สงกรานต์ เป็นงานใหญ่ในหมู่คนไทย มาแต่โบราณ ด้วยถือกันว่าเป็น การเปลี่ยนผ่านฤดูกาล เป็นเรื่องน่ายินดี ควรแก่งานรื่นเริงบันเทิงใจการเปลี่ยนผ่านฤดูกาลนี้ เดิมไม่ได้หมายถึงปีใหม่ ในหมู่ชนชาติไทย นับเดือนอ้าย เป็นปีใหม่ เดือนห้า เป็นปอยสังขานต์ หรือ สงกรานต์ แยกออกจากกัน ขณะที่ในประเทศไทยนับเดือนห้า เป็นทั้งตรุษ คือ ปีใหม่ และ สงกรานต์ ทำให้เทศกาลสงกรานต์ในประเทศไทยทวีความสำคัญขึ้นไปกว่าเทศกาลอื่นๆ

ด้วยความสำคัญของ “สงกรานต์” จึงพบวรรณกรรมหลายหลายเรื่องบันทึกเรื่องราว ของเทศกาลสงกรานต์ไว้มากมายต่อเนื่อง อย่างไรก็ดี แม้จะมีการบันทึกในวรรณคดีหลายเรื่อง หรือเป็นที่รับรู้ในฐานะประเพณีสำคัญของชาติก็ตาม แต่กลับพบหลักฐานเรื่องประวัติสงกรานต์ หรือ ตำนานสงกรานต์ของคนไทยเมื่อในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง และเนื้อหาดังกล่าวยัง มีความแตกต่างจากคนไทกลุ่มต่างๆ บทความนี้จึงจะได้รวบรวมวรรณกรรมไทยที่กล่าวถึงเรื่อง ราวของสงกรานต์และตำนานสงกรานต์ของคนไทย-ไทย ในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

๑. สงกรานต์ในความทรงจำผ่านวรรณกรรมของคนไทย
๒. ตำนานสงกรานต์ “ไทย” กลิ่นอาย “มอญ”
๓. ตำนานสงกรานต์ของคนไทกลุ่มต่างๆ
๔. มองคนไทย-ไทผ่านวรรณกรรมและตำนานสงกรานต์

๑. สงกรานต์ในความทรงจำผ่านวรรณกรรมของคนไทย

วรรณคดีเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของกวีในการบันทึกเหตุการณ์ผสมผสานกับความรู้สึก นึกคิดและจินตนาการของกวี กวีไทยหลายยุคสมัยได้บันทึกเทศกาลสงกรานต์ไว้สะท้อนให้เห็น วิถีชีวิตไทยในแต่ละยุคสมัยดังจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๑.๑ สงกรานต์ในวรรณกรรมก่อนสุโขทัย*

ในสมัยก่อนสุโขทัยพบการบันทึกเทศกาลสงกรานต์ในจารึกต่างๆ จำนวนหนึ่ง โดยเป็น

*อนึ่ง มีพบการกล่าวถึงเทศกาลสงกรานต์ในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้ นักวิชาการหลายท่าน มีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องยุคสมัยที่แต่ง บ้างว่าแต่งในสมัยสุโขทัย บ้างว่าแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการ วรรณคดีแห่งชาติ โดยศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ได้นำเสนอแนวคิดที่น่าสนใจว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้ เป็นวรรณกรรม สมัยสุโขทัย ที่มีส่วนที่แต่งเดิมเข้ามาในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ด้วย (คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ, ๒๕๕๖ : ๑๒๓) เมื่อได้ พิจารณาแล้วผู้เขียนพบว่าตอนที่กล่าวถึงสงกรานต์นั้น มีภาษาและเนื้อความที่ใหม่กว่าสุโขทัย จึงไม่น่ามาไว้ในบทความนี้

จารึกของอาณาจักรเขมรโบราณ (ขอมโบราณ) ที่ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของประเทศไทย อาทิจารึก พระศรีสุรยลักษณ์ ด้านที่ ๓ พุทธศตวรรษ ๑๗ อักษรขอมโบราณภาษาเขมร, สันสกฤตพบที่ อำเภอลพ จังหวัดขอนแก่น ความว่า

... ศก ๙๔๔ ขึ้น ๕ ค่ำ เสวยฤกษ์กฤตติกา วันพุธ ด้วยกัมรเตงอัญ เทวีศรีสุรย ลักษณ์ ได้ถวายกลัปนา เหล่านี้แก่พระ แห่งสิงหฬทาสที่ถวาย ทรพย์ ไตปะโรงเงวทรพย์ ไตเนก ทรพย์โมเชน ตระพาง คน ๗๐ คน นาดันเปริยง ถึงนาตมูกเกทำถึงนาดันสำโรง นาลองววม นาลากาง ไม่ถวายแก่พระที่มา ผจญพิธิสังกรานต์ ข้าวสาร ... กระเชอ (ชะเอม แก้วคล้าย และบุญเลิศ เสนานนท์, ๒๕๓๕ : ๑๐๙ - ๑๒๑)

ในจารึกวัดสระกำแพงใหญ่ ด้านที่ ๑ อักษรขอมโบราณภาษาเขมร พุทธศักราช ๑๕๘๕ พบที่ขุมประตูกำแพงศาสนสถาน วัดสระกำแพงใหญ่ ตำบลสระกำแพงใหญ่ อำเภอยุทธพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ กล่าวถึงช่วงเวลาของสงครามไว้เช่นกัน ดังนี้

.... มหาศักราช ๙๖๔ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ แห่งวิศุสงกรานต์^๒ ด้วยพระกัมรเตงอัญ คิวทาส คุณโทษ พระสภากแห่งกัมรเตงชคต ศรีพทุทเศศวร เมืองสดุกอำฬิล ซึ่งได้ร่วมกันกับ พระกัมรเตงอัญ ขุรุอุปถัมภ์ดาบส พระกัมรเตงอัญ คิขเรสวัต พระธรรมศาสตร์และ พระกัมรเตงอัญผู้ตรวจราชการ แต่ละปักษ์และพระกัมรเตงอัญ คิวทาส ชื่อที่ดินนี้ซึ่งอยู่ ติดกับตระพังพราหมณ์แก่กำเสตงโฆลญมุขประติปักษ์และได้แนะนำ พระกัมรเตงอัญ พยาบาร เพื่อปักหลักเขต และทำการถวายเจาจงสงกรานต์ใน กัมรเตงชคต ศรีพทุทเศศวร ข้าวสาร ๑ กระบุงข้าที่ทำกลปนนั้น มีไถกันโส ไถกันโสอีก ไถกำพุกไต ตะเกน ไตกะเชน ลิตพิธิบุร นี่ในกมลปักษ์กฤษณปักษ์ มีไถกันธณ ไถกำสด ลิกำพิต ไตลมากุล สำลอบ ลิกำไพ รวมทาส สิไต ซึ่งบำเรอ สงกรานต์ทั้ง ๒ ปักษ์ (อ่ำไพ คำไท, ๒๕๒๙ : ๑๗๑ - ๑๗๕.)

อย่างไรก็ตาม ยังมีจารึกอีกจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึง “สงคราม” ในความหมายของ ตำแหน่งหรือบุคคล ดังปรากฏใน จารึกวัดพระธาตุเชิงชุม ด้านที่ ๑ อักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร พุทธศตวรรษ ๑๗ พบที่กรอบประตูทางเข้าอุโมงค์วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร (พระธาตุเชิงชุม) ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

... แรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ ขยานักษัตร วันอังคาร ด้วยพวกเราพากันไปชี้แจ้งต่อ ขโลญพลผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านพระนุพิเนา ตามคำแนะนำของกำเสตงว่า ที่ดินที่พระเลง ซึ่งอยู่ภายในหลักเขตนั้น เราได้มอบให้หัวหน้าที่ดินซึ่งอยู่ในหลักเขตใหญ่ขึ้นอยู่กับโลญ ผู้เป็นหัวหน้าแห่งหมู่บ้านพระเลง สนวนนอกหลักเขตให้ ขึ้นอยู่กับโลญ ผู้เป็นหัวหน้าแห่งหมู่บ้านพระนุพิเนา มัทยนักษัตร วันอาทิตย์โฆลญพลแห่งพระเลงถวายทาส ๔ คน

^๒“วิศุสงกรานต์” เป็นวันที่พระอาทิตย์อยู่ตรงศีรษะคือเวลาเที่ยง มีเวลากลางวันและกลางคืนเท่ากัน (อ่ำไพ คำไท, ๒๕๒๙ : ๑๗๑ - ๑๗๕.)

แต่เทวรูป วัว ๖ ตัวข้าวเปลือกและนาแต่สงกรานต์^๓ และไว้ประจำแกไขลัญพล เพื่อให้
ดูแลในสิ่งทั้งปวง(อาไฟ คำโท, ๒๕๒๙ : ๒๘๔ - ๒๘๖)

ในสมัยก่อนสุโขทัยอาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีข้อมูลชัดเจนถึงสงกรานต์ของคนไทย มีเพียง
หลักฐานของเขมรโบราณที่อยู่บนดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ทั้งยังไม่ปรากฏการใช้คำ
“สงกรานต์” ในจารึกภาษาไทยด้วย

๑.๒ สงกรานต์ในวรรณกรรมอยุธยา

ในสมัยอยุธยานับได้ว่าเป็นยุคที่ปรากฏการใช้คำ “สงกรานต์” มีบันทึกในกาพย์ห่อโคลง
นิราศธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ทรงพรรณนาถึงการทำบุญในช่วงสงกรานต์ไว้ว่า

เดือนห้าอำโหมงาม	การออกสนามตามพีไคล
สงกรานต์การบุญไป	ไหว้พระเจ้าเข้าบิณฑาวาย
เดือนห้าอำรูปล้ำ	โหมฉาย
การออกสนามเหลือหลาย	หลากเหล่าน
สงกรานต์การบุญผาย	ตามพี
พระพุทธรูปฤๅวัน	แต่งเข้าบิณฑาวาย
	(กรมศิลปากร, ๒๕๓๑ : ๒๖๑)

นอกจากนี้ยังมีกล่าวไว้ในพิธีทวาทศมาสของเก่า ที่กล่าวถึงรายละเอียดของพิธี
สงกรานต์ไว้ชัดเจนดังความว่า

พระราชพิธีแลงสุก (เถลิงศก) เมื่อสงกรานต์
(๑) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จไปสร่งน้ำพระ (พุทธรูปไมกร) ศรีสรรเพชญ์
(และเทวรูป) พระพิษณศวร
(๒) โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะเข้ามาสร่งน้ำ แลรับพระราชทานอาหาร
บิณฑบาตและจตุปัจจัยที่ในพระราชวัง ๓ วัน
(๓) ทรงก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ และมีการฉลองพระเจดีย์ทรายด้วย
(๔) ตั้งโรงทานเลี้ยงพระแลราษฎรซึ่งมาแต่จตุรทิศ มีเครื่องโภชนาหารคาวหวาน
น้ำกินน้ำอาบแลยารักษาโรคทั้ง ๓ วัน
(สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๕ : ๒๙๐)

^๓“สงกรานต์” ในบริบทนี้ เมื่อได้สนทนากับรองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศุกมวิธิ แล้วได้ข้อสันนิษฐานที่น่าสนใจว่า อาจหมายถึง
“สังขานต์” ซึ่งมีนัยเชื่อมโยงไปสู่ผีบรรพบุรุษ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์สุกัญญา สุฉฉา แสดงทัศนะว่า “สังขานต์” อาจเป็น
ร่องรอยของการบูชาผีบรรพบุรุษ และภายหลังใช้ “ขุนสังขานต์” เป็นตัวแทน ขณะที่ในลาวใช้ ปู่เยอ ย่าเยอ ซึ่งเป็นมนุษย์คู่แรกและ
บรรพบุรุษของมนุษย์ร่วมแห่ในขบวนสงกรานต์ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณทั้ง ๒ ท่านที่กรุณาแสดงทัศนะอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อ
บทความนี้

สงกรานต์ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา ให้ภาพรายละเอียดของแนวปฏิบัติในเทศกาลสงกรานต์ได้ค่อนข้างชัดเจน เห็นความพยายามในการผูกคติเรื่องสงกรานต์กับพระพุทธศาสนา มาแต่ต้น และได้กลืนอายุของวัฒนธรรมเขมรในเทศกาลสงกรานต์แห่งราชสำนักสยาม

๑.๓ สงกรานต์ในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์

วรรณกรรมรัตนโกสินทร์มีการบันทึกถึงเทศกาลสงกรานต์ไว้หลายเรื่อง เห็นภาพทั้งสงกรานต์แบบชาวบ้านและแบบชาววัง สงกรานต์แบบชาววัง มีบันทึกไว้ในวรรณกรรมที่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมตำราแบบแผนพระราชพิธี คือ พระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งให้รายละเอียดของพระราชพิธีไว้ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในพระราชพิธีเดือนห้า ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งเทศกาลสงกรานต์ ชาววังจะมีการสังเวद्यเทวดา สมโภชเครื่องและเลี้ยงโต๊ะปีใหม่พระราชพิธีคเชนทรัศว-สนาน และพิธีสงกรานต์ซึ่งประกอบด้วยการพระราชพิธีพระราชกุศลต่างๆ

วันสงกรานต์เริ่มเมื่อวันขึ้นหนึ่งค่ำเดือนห้า ซึ่งเป็นกำหนดขึ้นปีใหม่ นับเป็นวันนักขัตฤกษ์สำคัญ สำหรับชาวไทยมาแต่โบราณ สำหรับการภายในมีพระราชพิธีพระราชกุศลนักขัตฤกษ์ ในวันนี้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายบังคมถือน้ำพระพิพัฒน์สังข์ แลพระราชทานเบี้ยหวัดผ้าป่าแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน นอกจากนี้มีพระราชกุศลก่อพระทรายและถวายข้าวบิณฑ์ ในวันสงกรานต์ พิธีสงกรานต์แบ่งออกเป็นสามตอนสามวัน วันมหาสงกรานต์ วันเนาและวันเถลิงศก ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้านี้มีวรรณกรรมที่กล่าวถึงแบบแผนพระราชพิธีในลักษณะนี้เช่นกัน แต่มิได้ให้รายละเอียดมากเท่าพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน แต่งเป็นโคลง คือ โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระราชนิพนธ์ใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ มีเนื้อหากล่าวถึงพระราชพิธีเดือน ๕ ดังนี้

รำกล่าวรวเรื่องสั้น	เสร็จสนาม
เป็นสุขแสนสำราญ	ท่วนหน้า
จักเรียงเรื่องสงกรานต์	เติมต่อ
แบบบูรณทั่วหล้า	โลกล้วนเคยมี
กำหนดสุริยาตรเยื้อง	รอบจักร
เป็นที่เปลี่ยนศักราช	ใหม่ได้
ขึ้นสู่เมศราชีพรัก	พร้อมนับ ถือนา
บังคับแห่งใครให้	เรียกฐั่วแดน
จิตรมาสสี่ค่ำขึ้น	กำหนด
แม้ว่าจักถอยถด	ห่อนได้
ออกจนสุดเดือนหมด	สิ้นปักข์ แรมแฮ
เดือนหกขึ้นสี่ไช้	นอกนั้นฤามี

บอกบุญให้ก่อสร้าง	เจดีย์ ทรายเฮย
ตามพระอารามหลวงมี	ใหม่สร้าง
เปลี่ยนพลัดวัดละปี	ฉันทวด ฉลองเฮย
ข้าราชการเกณฑ์บ้าง	กับทั้งประยูรวงศ์
วันเนน้นตั้งพระ	ชันษา
หกลีบรูปพระราช-	คณะถ้วน
ฉันทแล้วรดน้ำมา	ฉันทอีก เฟลเฮย
ถวายแต่ไตรแพรล้วน	ทั่วถ้วนทุกปี
วันเกลิงศกขึ้นใหม่	มีการ
ตั้งมูรธาภิเศกสนาน	ราชไท้
มवलหมู่เหล่าพนักงาน	ถวายโสจร สรงนา
เตรียมอยู่คอยรับใช้	พรักพร้อม เปรียงกัน

นอกจากวรรณกรรมตำราที่บันทึกเทศกาลสงกรานต์แล้ว ยังมีวรรณคดีที่บันทึกภาพและบรรยากาศของเทศกาลสงกรานต์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไว้หลายเรื่อง ดังนี้

เสภาขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องเก่าที่แต่งสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เล่าบรรยากาศเทศกาลสงกรานต์ของชาวเมืองสุพรรณบุรีไว้อย่างน่าสนใจ โดยกล่าวถึงกิจกรรมต่างๆ และการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ความสนุกสนานรื่นเริงและบรรยากาศแห่งการเฉลิมฉลอง โดยเนื้อเรื่องแทรกไว้ในตอนที่พลายแก้ว (ขุนแผน) เมื่อครั้งเป็นเถรแก้ว ได้มาอาศัยบวชเรียนกับสมภารมี ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสที่วัดป่าเลไลยก์นี้ จนขุนแผนเทศน์ได้เก่งตั้งแต่อายุน้อย เมื่อถึงเทศกาลสำคัญรวมถึงเทศกาลสงกรานต์ ดังนี้

๑ ที่นี้จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ	ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า
จะทำบุญให้ทานการศรัทธา	ต่างมาที่วัดป่าเลไลยก์
หญิงชายน้อยใหญ่ไปแออัด	ชนทรายเข้าวัดอยู่ชักรั้ว
ก่พระเจดีย์ทรายเรียรายไป	จะเลียงพระกะไว้ในพุ่มนี้
นิมนต์สงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย	ต่างฉลองพระทรายอยู่อิงมี
แล้วกลับบ้านเตรียมการเลียงเจ้าชี	ปึงจีสารพัดจัดแจงไว้
ทำน้ายาแกงخمต้มแกง	ผ่าฟักจักแพงพะแนงไก่
บ้างทำห่อหมกปิดไว้	ต้มไข่ผัดปลาแห้งทั้งแกงบวน
บ้างก็ทำวันซาสุ	ข้าวเหนียวหน้าหมูไว้ถั้วถวน
หน้าเตียงเรียงเล็ดข้าวเม่ากวน	ของสวนส้มลูกทั้งลูกไม้
มะปรางกลางสาตลูกหวายหว่า	ส้มโอส้มซ่าทั้งกล้วยไข่
ทุกบ้านอลหม่านกันทั่วไป	จนตึกดินหลบไหลไปฉับพลัน
ครั้นรุ่งแจ้งแสงทองส่องฟ้า	ต่างตกแต่งกายาขมิ้มน
หนุ่มสาวเก่าแก่มาแจจัน	พร้อมกันที่วัดป่าเลไลยก์ ฯ

๑ ฝ่ายว่านางพิมกับมารดา

ข้าวปลาธารณะจัดหาไป
ถึงวัดนั่งลงตรงพระทราย
หญิงชายเต็มไปในวัดวา
ฝ่ายพระสงฆ์ห่มดองครองผ้า
เถรเถรนั่งจัดถัดกันไป
ต่างถวายเกสรจัดพานเรียง
อาราธนาศีลขึ้นพันที
แล้วถวายพรพระตั้งนโม
จัดของใส่สำหรับลงฉับพลัน
ลูกศิษย์เถรเถรประเคนบาตร
ช่วยเหลือคอยสำรวจตรวจตรา

๑ ฝ่ายว่านางพิมมีศรัทธา

หยาบขันข้าวบาตรเดินมาดไป
ครั้นว่ามาถึงเจ้าเณรแก้ว
เจ้าเณรนี้ที่เหมือนรู้จักกัน
หมู่ผ้าปลาแห้งทั้งแกงไก่
ใส่กรอกปลาแห้งแดงโม
เณรแก้วก้มหน้าไม่ทันรู้
ปะหน้าสีกาพิมยิ้มตะแคง
ตักบาตรเหลือล้นจนโอลั่น
หวานเค็มก็เต็มสำหรับไป
นางพิมยิ้มไปลไ้เจ้าเณร
เขาใส่ให้อักโขพาโลเอา
เณรใจบึกๆ นึกเป็นครู
ชื่อว่าสีกาพิมพิลาโลย
ครั้นพระสงฆ์ฉันเสร็จสำเร็จพลัน
อันดับรับสัพพีโมทนา
ต่างคนยินดีปรีดา
เสียงแซ่ซ้องบ้างร้องเป็นลำนำ

พาบ่าวไพร่ออกมาหาข้าไม่
ธูปเทียนดอกไม้ใส่พานมา
แล้วถวายนมัสการถว้นหน้า
ปูเสื่อสาตคอยท่าพระสงฆ์ไว้
เสร็จแล้วลงมาศาลาใหญ่
สับปुरुขกราบไหว้ด้วยยินดี
ห่มผ้าสไบเฉียงอยู่ตามที
สมภารมีก็ให้ศีลไปพลัน
พวกลีลาหาโออยู่ตัวสัน
ตั้งถวายเป็นหลั่นกันลงมา
อังกาสข้าวของไว้ตรงหน้า
น้ำยาพร่องต้องตักเอาเติมไป ๖
กล้วยขนมลัมซ่าใส่ถาดใหญ่
ใส่แต่หัวโต่งลงมาพลัน
แลแล้วเรรวนนิกรหวนหัน
นางก็ตักจันทน์ทัพพีโต
ไข่พอกซีกใหญ่ใส่อักโข
แกงโถหนึ่งใส่ให้พอแรง
เห็นของมากงเคยดูก็ตาแข็ง
สีกานี้มีแกล้งข้าฤไร
จะรู้ที่เปิบกินกะไรได้
ส่วนที่ของชอบใจมิให้รา
ข้าคิดว่าหลวงเณเห็นโอเปล่า
จะให้เราเสียศรัทธาขึ้นว่าไป
เหมือนเคยเล่นกับกุกุจำได้
สาวขึ้นสวยกะไรเพียงบาดตา
ท่านสมภารมีนั่นก็ถา
สับปुरुขสีกาก็กรวดน้ำ
เสร็จแล้วกลับมายู่ศาลาล้า
บ้างพอนรำลองทานสำราญครั้น ๖

ในวรรณกรรมของสุนทรภู่มีกล่าวถึงเทศกาลสงกรานต์ไว้ในรำพันพิลาปซึ่งสุนทรภู่แต่ง
ขณะครองเพศเป็นสมณะและจำพรรษาอยู่ ณ วัดเทพธิดาราม มีเนื้อหากล่าวถึงวิถีชีวิตไทย
ช่วงเทศกาลสงกรานต์ ดังนี้

๑ ถูกรื้อก่อนเก่าทำข้าวแช่
ช่างทำเป็นเช่นดอกจอกเป็นดอกจันทน์
มะม่วงดิบหิบบิดจิ้งจก
จะแลลบกัลป์กลายลุดสายตา

๑ ตรุษสงกรานต์ท่านแต่งเครื่องแป้งสด
น้ำกุหลาบอาบอุระแสนสบาย
เหมือนแสงเงาโอเลียงแสงแต่งหนังสือ
มามีตเหมือนเดือนแรมไม่แจ่มดวง
จำจากเพื่อนเหมือนจะพาน้ำตาตก
ไอ้แสนอายุปลายอ้อยเลื่อนลอยไป

นำชมแต่เครื่องกับสำหรับฉัน
งามจนชั้นกระชายทำเหมือนจำปา
ทำนาร์กุปลัตว์เหมือนมัจฉา
เคยไปมาได้เห็นจะวันวาย ๆ
ระรื่นรสราเซนมุสนทาสาย
ถึงเคราะห์ร้ายหายหอมให้ตรอมทรวง
จนมีชื่อเสียงเลื่องทั้งเมืองหลวง
ต้องเหงาหงวทรวงเศร้าเปลี่ยวเปล่าใจ
ต้องระกระเหินหาที่อาศัย
เจ็บเจ็บใจไม่รู้หายชังตายทน ๆ

ในนิราศพระปฐมของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) กล่าวถึงสงกรานต์ไว้เล็กน้อย โดยกล่าวถึงชีวิต
ในวัยหนุ่มกับหญิงคนรัก และเทศกาลสงกรานต์เป็นหนึ่งในช่วงเวลาที่ได้สานสัมพันธ์กับหญิงคนรัก

คิดถึงครั้งรุ่นหนุ่มได้ชุ่มเชย
แต่ละคำดูจ๋อามฤตรส
พี่หลงไหลใฝ่ฝันจนพันเพื่อน
ถ้าวันไรไม่พบประสบพักตร์
ถ้าเห็นหน้อยคอยฝันเหมือนคืนเป็น
ควรเป็นจอมหม่อมพระยานาสวาท
ทั้งสาระแนแงอนทั้งอ่อนโยน

ปานเสวยยาทิพย์หิบบิดาวเดือน
มาย้อยหยดยาใจใครจะเหมือน
แต่เวียนเวียนเยิ้มเจ้าทุกเข้าเย็น
กำเรียวรักโรคเป็นลักเกวียนขึ้น
เคยไปเล่นสงกรานต์ที่บ้านโน้น
มารยาทยศอย่างเหมือนนางโขน
สะเอวโอบอ้อมแอ้งเหมือนแก้งกลิ้ง

นิราศเดือนของ หมื่นพรหมสมพัตร หรือนายมี พรรณนาคเจ้าครวญถึงคนรักโดยใช้เวลา
ในแต่ละเดือนเป็นแกนในการดำเนินเรื่อง ในเดือน ๕ นายมีกล่าวถึงบรรยากาศของงานสงกรานต์
ของชาวบ้านในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เต็มไปด้วยมหรสพและการละเล่นรื่นเริงต่างๆ จำนวนมาก ดังนี้

พวกมนุษย์สุดสุขสนุกครัน
ทั้งผู้ดีเขื่องใจใส่องคาส
ล้วนแต่งตัวทั่วกันวันสงกรานต์
ที่เฒ่าแก่แม่หม้ายไม่มีใครเที่ยว
ที่กำดัดขัดสียัยทั้งกาย
บ้างก็มีที่สาวดีมาดพระสงฆ์
ได้แต่เพียงพุดกันจำรรจา

๑ ล้วนแต่งตัวเต็มงามทราวมสวดี
สงกรานต์ที่ตรุษที่ไม่มีมอม

๑ โอ้อวดเดือนห้าหน้าคิมหันต์
ได้ดูกันพิศวงเมื่อสงกรานต์
อภิวาทพุทธรูปในวิหาร
ดูศราญเฑียรพิริ้งทั้งหญิงชาย
สูดเปรี้ยวกินหวานลูกหลานหลาย
เที่ยวถวายน้ำหอมน้อมศรัทธา
ต่างจำนนีกำดัดขัดลิกขา
นานนานมากกลับไปแล้วใจตรอม ๆ
ใส่สือาดฟุ้งเฟื่องด้วยเครื่องหอม
ประดับพร้อมแหวนเพชรเม็ดมุกดา

มีเท่าไรไล่เท่ามันฉันผู้หญิง
 งามสุรเดินดินลันคักดา
 บ้างเล่นเบี้ยเสียถั่วจนมั่วมืด
 บ้างฉุดมือยื้อผ้าด่ากันเปิง
 เขาตัดไฟตายแพ่เหลือแต่ผ้า
 นั่งเสียใจเต็มทีต้องหนีมือ
 ดูเขาเล่นเป็นฤดูไม่รู้ขาด
 บ้างก็หลงเลยเล่นเป็นนักร้อง
 ทั้งหนุ่มสาวฉาวฉานด้วยการเล่น
 แต่ตัวเราเปล่าไปไม่ได้เซย
 ให้เจ็บทุกทุกข์เท่าศรีศรี
 ทุกวันนี้ใครมีซึ่งคู่ชม
 เมื่อไรเล่าเรานี้จะมีบ้าง
 แต่นึกปองตรงหามาช้านาน

ดูเพริดพริ้งเพราเอกเหมือนเมขลา
 เทียวไล่คว่ำบางที่ก็มีเชิง
 ใครซี้ดติดถากถางวางกันเหลิง
 ที่รู้เชิงทำแปดเก้าเป็นเจ้ามือ
 ลั่นปัญญาบ่นพลากรวางหื้อหื้อ
 ไม่สัถย์ซื่อทำไฟตายเขาเอง
 นุชนาฏฟุ้งกระเตาะขึ้นเหมาะเหมง
 ฉั่นนี้เกรงกลัวนักร้องไม่รักเลย
 บ้างซุ่มเป็นผัวเมียกันเสียเฉย
 โอ้ออกเอ๋ยคิดไปแล้วใจตรม
 ด้วยไม่มีคู่ซิดสนิทสนม
 สำราญรมย์เรียงจิตเป็นนิจกาล
 จะได้ว่างเว้นทุกข์สนุกสนาน
 ทอดสะพานเข้าที่ไหนไม่ได้เลย ฯ

นอกจากนี้ ส.พลายน้อย (๒๕๔๗: ๕๙) กล่าวถึง นิราศรำพึง ของพระองค์ วัดสุทัศน์เทพวราราม ที่เล่าถึงชาวบ้านที่มักหาความสนุกเรีงตามความพอใจในระหว่างเทศกาลสงกรานต์ หนึ่งในนั้นคือ การเล่นการพนัน ซึ่งในสมัยโบราณอนุญาตให้เล่นได้โดยเสรี

.....
 แรมสิบสี่ค่ำสมมติว่าตรุษไทย
 เรียกกรรยามาพร้อมล้อมเล่นไฟ
 ใครได้เสียจดจำทำบัญชี
 ใครเจ้ามือแจกไฟให้เขาเสร็จ
 แล้วทิ้งไปใบหนึ่งถึงมือรอง
 เล่นไฟผ่องร้องเถียงกันเสียงส่ำ
 คนจั่วร้องผ่องหรือจะเอี้ยวพระยา
 บ้างเล่นลงคู่สำเนียงเรียกว่าก้า
 บ้างว่าเล่นกินช่องลักสองไฟ
 เล่นสนุกคืบยังรุ่งอีกคืบค้ำ
 ผัวก็เพลี่ยเมียก็อ่อนนอนตะแคง
 สามวันตรุษหยุดเล่นนักขัตฤกษ์
 ไม่ผูกเขาจับปรับข้าสืบล้าง

แล้วเลยคิดถึงเดือนสี่ขึ้นปีใหม่
 คิดติดไฟเล่นที่เรือนเหมือนทุกปี
 ถ้าแน่นใครเสียเงินต้องเงงปี
 เสียยังมีเรียกเค้าเอามากอง
 คนละสิบเอ็ดเจ้ามือถือสิบสอง
 ทิ้งไม่ต้องจั่วไฟในกองมา
 จั่วแล้วแบดูก่อนสืบล่อนจำ
 คนหนึ่งว่าผ่องฉั่นนั้นเป็นไร
 ถ้าจั่วมาโดนตองเป็นตองได้
 ขึ้นช่องใครแล้วหัวร่อเสียพอแรง
 สามคืนซ้ำสามทิวาจนตาแข็ง
 เสียแหบแห้งเพราะไฟตองร้องผ่องอิง
 แม้นไม่เลิกผูกหัวเบี้ยเสียสลิ้ง
 เอาไปตั้งขาลื้อหน้าเขี้ยวไป

วรรณกรรมไทยดั่งนำเสนอมาข้างต้นได้ร่วมกันบันทึกภาพของเทศกาลสงกรานต์ไว้ในฐานะ เป็นส่วนหนึ่งของผลิตผลของสังคมไทย นำเสนอภาพทั้งสังคมชาวบ้านและสังคมชาววัง ผสมผสาน กับจินตนาการและโลกทัศน์ของกวี ทำให้เกิดเป็นวรรณกรรมทรงคุณค่าในที่สุด

๑เรื่องมหาสงครามครั้งนี้มีพระบาลีฝ่ายรามัญว่า เมื่อต้นภัทศกัปอันนี้มีเศษฐิคนหนึ่ง Һาบตรมิได้ อยู่บ้านไกลกับนักเลงสุรารุ นันมีบุตรสองคนมีผิวเนื้อดุจทอง วันหนึ่งนักเลงสุรารุ นั้น เข้าไปสู่บ้านเศษฐิ กล่าวคำหยาบช้ำแก่เศษฐิต่างๆ เศษฐิได้ฟังจึงกล่าวว่าเรามีทรัพย์สมบัติ เปนอันมากไฉนท่านจึงหมั้นเรา นักเลงสุรารุ จึงตอบว่าท่านมีสมบัติมากก็จริง แต่หาบุตรไม่ ถ้าท่านถึงแก่ความตายแล้วสมบัติก็จะเสื่อมสูญเปล่า เรามีบุตรชายสองคน มีฉวีวรรณดุจทอง เห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศษฐิได้ฟังก็มีความลอายจึงบวงสรวงแก่พระจันทร์ พระอาทิตย์ ตั้งอธิฐานขอบุตรถึง ๓ ปี ก็มีได้บุตร

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ แผ่นที่ ๒

๑ แผ่นสอง ว่าเมื่อเศษฐีขอบุตรแก่พระจันทร์ พระอาทิตย์มิได้แล้ว วันหนึ่งเบนคิมหันตระฤกเจตมภาศ ขนทั้งหลายเล่นนักขัตฤกษ์ต้นปี ใหม่ทั่วชมพูทวีป คือพระอาทิตย์ออกจากราศีรมัญญะประเทศสู่เมศราศี โลกย์สมมุติว่าวันสงกรานต์ ขณะนั้นเศษฐีจึงภาบริวารไปยังต้นไทรยรมฝั่งน้ำ อันเป็นที่อยู่แห่งปักษาชาติทั้งหลาย จึงเอาข้าวสารล้างน้ำ ๗ ครั้ง แล้วหุงขึ้นบูชารุกข์ไทรย์ พร้อมด้วยสุบพะยณนาหาร แล้วประโคมดุริยางค์ ดลตรี ตั้งอธิฐานขอบุตรแก่รุกข์พระไทรย์ๆ ก็มีความกรุณาหาะไปขอบุตรแก่พระอินทร์เพื่อจะให้แก่เศษฐี

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ แผ่นที่ ๓

๑ แผ่นสาม ว่ารุกข์พระไทรย์ขอบุตรแก่พระอินทร์ๆ จึงให้ธรรมบาลเทวบุตรลงปติสนธิ ในครุภกรรยาเศษฐี.....ก็คลอจากครุภภิตามานดา ให้ชื่อธรรมบาลกุมารแล้ว จึงปลุกปราสาท ๗ ชั้นให้กุมาร อยู่ที่ได้ต้นไทรยรมฝั่งน้ำนั้น ครันกุมารเจออุษันก็รู้ภาษานก แล้วเรียนไตรเพทจบเมื่ออายุครบได้ ๗ ขวบ ก็ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่างๆ แก่มนุษย์ทั้งปวงทั่วชมพูทวีปในขณะนั้นโลกย์ทั้งหลายก็นับถือท้าวมหาพรหม แลกระบิลพรหมองค์หนึ่งได้ลำแดงมงคลการแก่มนุษย์ทั้งปวง

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ แผ่นที่ ๔

๑ แผ่นสี่ ว่าเมื่อกระบิลพรหมแจ้งเหตุนั้น จึงลงมาถามปัญหา ๓ ข้อ แก่ธรรมบาลกุมารให้มาตัดคิเศราบูชาท่านถ้าท่านแก้มิได้เราจะตัดคิเศราท่านเวียนมหาสมุทร ๗ วัน กระบิลพรหมก็กลับไปยังพรหมโลกย์ฝ่ายธรรมบาลกุมารพิจารณาปัญหานั้นล่องไปได้ ๖ วันแล้ว ยังไม่เหนอบายจึงคิดว่าวันพรุ่งนี้เราจะตายด้วยท้าวกระบิลพรหม หาต้องการไม่จาหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่าคิดแล้วลงจากปราสาทเที่ยวไป นอนอยู่ใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีสองตัวผัวเมียหารังอาไครย์อยู่บนต้นตาลนั้น

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ แผ่นที่ ๕

๑ แผ่นห้า ว่านางนกอินทรีเมียจึงถามว่า พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน นกอินทรีผัวตอบว่า พรุ่งนี้ครบ ๗ วันที่ท้าวกระบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมารๆ แก้ไม่ได้ท้าวกระบิลพรหมก็จะตัดคิเศราเสีย เราจะได้กินมนุษย์เป็นอาหาร นางนกอินทรีเมียถามว่า เจ้ารู้จักปัญหานั้นหรือไม่ นกอินทรีผัวตอบว่ารู้แล้วก็เล่าให้นกอินทรีเมียฟังแต่ต้นจนปลายธรรมบาลกุมารนอนอยู่ใต้ต้นไม้ไผ่ก็จำได้มีความโสมนัสเป็นอันมากจึงกลับมาสู่เรือนของตน

จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ แผ่นที่ ๖

๑ แผ่นหก ว่าครันวารเป็นเศรพ ๗ ท้าวกระบิลพรหมลงมาถามปัญหา ๓ ข้อ แก่ธรรมบาลกุมารๆ ก็วิสัยหาปัญหาตามนกอินทรีกล่าวนั้น ท้าวกระบิลพรหมก็ตรัสเรียกเทวดาทั้ง ๗ อันเป็นบริจาริกพระอินทร์ คือ นางทงษ ๑ นางรากษ ๑ นางโคระ ๑ นางมลทากิณี ๑ นางมณฑา ๑ นางมิศระ ๑ นางมโหระ ๑ อันโลกย์สมมุติว่าองค์มหาสงกรานต์กับเทพบรรพตซ์ มาพร้อมกันแล้ว ท้าวกระบิลพรหมก็บอกว่าพระเศียร

เรานี้จะตัดอกบุชธรรมาบาลกุมารบัดนี้ ถ้าจะตั้งไวยังแผ่นดินก็จะเปนไฟไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะทิ้งขึ้นบนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง เจ้าทั้ง ๗ จึงขอภาวนา รับเศียรบิดาแล้ว ท้าวกระบิลพรหมก็ตัดเศียรส่งให้นางมลทากนิษฐาใหญ่ ในขณะนั้น โลกธาตุก็เกิดโกลาหลยิ่งนัก

จารึกเรื่องมหาสงคราม แผ่นที่ ๗ ด้านที่ ๑

๑ แผ่นเจด ว่าเมื่อนางทงชมมหาสงครามเอาภาวนา รับพระเศียรท้าวกระบิลพรหม บิดา แล้วให้เทพบริษัทแห่ประทักษิณเวียนรอบเขาพระสุเมรุราช ๖๐ นาทีแล้วก็เชิญ เข้าประดิษฐานไว้ในมณูรูป ณ ถ้ำคันธุลี เขาไกรลาศ กระทำบูชาด้วยเครื่องทิพต่างๆ แล้ว พระเวศกรรมกั้นถ้ำมิดรึงแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ ชื่อ ภัควะดีให้เทพดาแลนางฟ้า นั่งแล้ว เทพดาก็เข้ามาซึ่งเถาณมุนาตลงล่างน้ำในอนดาสระ ๗ ครั้ง แล้วแจกกันส่งเวทย์ ทุกๆ พระองค์ ครั้นถึงวาระกำหนดครบ ๓๖๕ วันโลกสมมุติว่าปี ๑ เปนวันสงคราม ฤทธา ทั้ง ๗ องค์ ทรงเทพพาหนต่างๆ ผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรท้าวกระบิลพรหมออกแท่นกับ ด้วยเทพบรรพชิตแสนโกฏิ ประทักษิณเขาพระเมรุราชบรรพตทุกปี แล้ว ก็กลับไปเทวโลกย์ จบเรื่องมหาสงครามเท่านี้

แม้จารึกดังกล่าวจะจารึกในสมัยรัชกาลที่ ๓ หากแต่ความรู้เนื้อเรื่องตำนาน สงครามที่น่าจะแพร่หลายมาแต่ครั้งอยุธยา (นิยะดา เหล่าสุนทร, ๒๕๕๖ : ๕๓) แสดงทัศนะว่า เนื้อหาดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องการทลายปัญหาระหว่างพรหม ๒ องค์ และอีกฝ่าย รู้คำตอบได้จากกนกมาจากนิทานของพราหมณ์ที่เล่าต่อๆ กันมาโดยสมัยอยุธยา มีบันทึกเรื่องเล่า เช่นนี้ คือรูปแบบการถามปัญหาเรื่องสิริที่มีเดิมพันถึงชีวิตที่เรียกว่า "ปกรณัม" ซึ่งมีที่มาจาก นิทานอินเดียและนิทานเปอร์เซีย ปกรณัมที่เกี่ยวข้องกับตำนานนี้คือ *ปักษิปกรณัม* ทั้งนี้ปัญหา ที่ว่าด้วยเรื่องสิริมงคลของมนุษย์นั้น เป็นเรื่องที่แพร่หลายรู้จักทั่วไปในสมัยอยุธยาแล้ว และ คนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรับรู้กันค่อนข้างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากงานประพันธ์ ของสุนทรภู่ใน "สวัสดิรักษาคำกลอน"

ขณะที่ข้อมูลตำนานสงครามในฝ่ายข้างมอญ ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่องกบิลพรหม ผู้เขียนยังไม่พบ พบเพียงเรื่องทำมหาสงครามของพม่าที่พระยาอนุমানราชชน (๒๕๒๒ : ๒๓) กล่าวถึงท้าวสักระ หรือสักระ คือพระอินทร์ กับพรหมชื่ออสิเกิดโต้เถียงปัญหาบางประการ ในพระพุทธศาสนา ท้าวสักระว่าศีลเป็นยอดของบุญ แต่อสิพรหมแย้งว่าทานเป็นยอดของบุญ เถียงกันจนตกลงไม่ได้จึงเสด็จลงมาโลกมนุษย์ไปหาพราหมณ์ผู้เป็นปราชญ์คนหนึ่งชื่อ กะลาไมเอง ให้เป็นผู้ตัดสินว่าฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิด สัญญากันว่าหากฝ่ายใดได้รับคำตัดสินว่าผิด ฝ่ายนั้นจะถูกตัดเศียรของตน ที่สุดอสิพรหมเป็นผู้ผิดจึงถูกตัดเศียร แต่ท้าวสักระมาทราบ ว่าเศียรอสิพรหมนี้ร้ายแรงมาก ถ้าโยนลงไปในมหาสมุทร น้ำในนั้นจะแห้ง ถ้าเอาไว้บนดินจะ แห้งแล้ง ท้าวสักระจึงมอบเศียรแก่นางฟ้า ๗ คน เป็นผู้รักษา มีหน้าที่ถือเศียรอสิพรหมไว้ตลอด

เป็นเวอร์ผลัดเปลี่ยนกันปีละคน และเปลี่ยนกันในวันปีใหม่ แต่ก่อนจะเปลี่ยนเวอร์กันต้องเอาเศียรอสิพรหมไปสรงน้ำเสียก่อน จึงได้เกิดมีการสรงน้ำสาดน้ำกันในวันสงกรานต์

ตำนานสงกรานต์ในจารึกแผ่นที่ ๖ ที่ว่าด้วยชื่อนางสงกรานต์ทั้ง ๗ นี้เองที่นำมาสู่การสร้างสรรค์ “ประกาศสงกรานต์ฉบับราษฎร์” ขึ้นเพื่อพยากรณ์ชะตาบ้านเมืองประจำศักราช โดยมีการกำหนดเครื่องทรง เครื่องประดับ อาวุธ และสัตว์พาหนะ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แสดงคุณลักษณะประจำตนของนางสงกรานต์ซึ่งสัมพันธ์กับคำพยากรณ์บ้านเมือง คุณลักษณะของนางสงกรานต์ทั้ง ๗ วันนี้ไม่ปรากฏในจารึก ไม่ปรากฏว่าเริ่มมีมาแต่สมัยใด ทั้งนี้ “ประกาศสงกรานต์ฉบับหลวง” เป็นธรรมเนียมมีมาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทางการคือราชสำนักจะแจ้งแก่ราษฎร ปรากฏหลักฐานในคำพยากรณ์สงกรานต์ในรัชกาลที่ ๓ ประชุมพระบรมราชาธิบายรัชกาลที่ ๔ และ ราชกิจจานุเบกษารัชกาลที่ ๕ ซึ่งพบว่ามีภาระบุเรื่องราวของนางสงกรานต์เรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ มีการตัดส่วนที่กล่าวถึงนางสงกรานต์ออก และไม่มีปรากฏอีก คงเหลือเพียงการบอกวันสำคัญประจำปี แจ่มวันมงคล ถูษยามยามดี และการเคลื่อนย้ายราชาสีต่างๆ



เมื่อตรวจสอบกับ คำราพรหมชาติ ซึ่งเป็นคัมภีร์พยากรณ์สำคัญในหมู่ราชสำนักและชาวบ้าน พบว่ามีกล่าวถึงนางสงกรานต์ไว้อย่างละเอียดเช่นกัน และสื่อนัยแห่งการทำนายไว้ จึงทำให้สันนิษฐานว่ารายละเอียดของนางสงกรานต์ในแต่ละปี เกิดจากวิธีคิดของโหราจารย์ ที่พยายามผูกโยงนางสงกรานต์กับการทำนายดวงชะตาบ้านเมืองเข้าไว้ด้วยกัน ทั้งนี้ในแต่ละปีนางสงกรานต์แตละนางจะทำหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันตามวันมหาสงกรานต์ ดังนี้

ปฏิทินสงกรานต์ในสมัยรัชกาลที่ ๘

๑. นางสงกรานต์ทุงษเทวี ทุงษเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันอาทิตย์ ทัดดอกทับทิม มีปัทมราค (แก้วทับทิม) เป็นเครื่องประดับ ภัักษาหาร คือ อุทุมพร (มะเดื่อ) อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ ขวาทือจักร พระหัตถ์ซ้ายถือสังข์ เสด็จไสยาสน์เหนือครุฑ

๒. นางสงกรานต์โคราคเทวี โคราคเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันจันทร์ ทัดดอกปืบ มีมุกดาหาร (ไข่มุก) เป็นเครื่องประดับภัักษาหาร คือ เตะละ (น้ำมัน) อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาทือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้า เสด็จประทับเหนือพยัคฆ์ (เสือ)

๓. นางสงกรานต์รากษสเทวี รากษสเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันอังคาร ทัดดอกบัวหลวง มีโมรา (หิน) เป็นเครื่องประดับ ภัักษาหาร คือ โลหิต (เลือด) อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายถือธนู เสด็จประทับเหนืออวราชะ (หม)

๔. นางสงกรานต์มณฑาเทวี มณฑาเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันพุธ ทัดดอกจำปา มีไพฑูรย์ (พลอยสีเหลืองแกมเขียว) เป็นเครื่องประดับ ภัักษาหาร คือ นมและเนย อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาถือเหล็กแหลม พระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้า เสด็จไสยาสน์เหนือคัสพะ (ลา)

๕. นางสงกรานต์กิริณีเทวี กิริณีเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันพฤหัสบดี ทัดดอกมณฑา(ยี่หุบ) มีมรกตเป็นเครื่องประดับ ภัักษาหาร คือ ถั่วและงา อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายถือปิ่น เสด็จไสยาสน์เหนือคชสาร (ช้าง)

๖. นางสงกรานต์กิมิทาเทวี กิมิทาเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันศุกร์ ทัดดอกจกกลณี มีบุษราคัมเป็นเครื่องประดับ ภัักษาหาร คือ กล้วยและน้ำ อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายถือพิณ เสด็จประทับยืนเหนือมहिงสา (ควาย)

๗. นางสงกรานต์มโหธรเทวี มโหธรเทวีเป็นนางสงกรานต์ประจำวันเสาร์ ทัดดอกสามหาว (ผักตบชวา) มีนิลรัตน์เป็นเครื่องประดับ ภัักษาหาร คือ เนื้อทราย อาวุธคู่กาย พระหัตถ์ขวาถือจักร พระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูล เสด็จประทับเหนือมยุรพา (นกยูง)

อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า ในล้านนาเล่าตำนานสงกรานต์เรื่องเดียวกับภาคกลาง คือ เรื่องท้าวกระบิลพรหม หากแต่ในพิธีของล้านนาไม่มีนางสงกรานต์ กลับมี “ขุนสังขานต์” ซึ่งเป็นชาย ซึ่งไม่ปรากฏเรื่องราวในตำนานใดๆ ทั้งของล้านนาและของภาคกลาง อาจเป็น ร่องรอยของตำนานเก่าก่อนที่จะรับตำนานในภาคกลางไปใช้ก็เป็นได้

๒.๒. ความแพร่หลายของตำนานสงกรานต์ในแต่ละภูมิภาค

ตำนานเกี่ยวกับสงกรานต์มีชื่อเรียกต่างๆ กันไปในแต่ละภูมิภาคเช่น ตำนานสงกรานต์ ตำนานมหาสงกรานต์ พระมหาสงกรานต์ชาดก อานิสงส์มหาสงกรานต์ (ภาคกลาง, ภาคใต้, ภาคอีสาน) ตำนานปีใหม่เมือง (ภาคเหนือ)

ด้วยความแพร่หลายของตำนานสงกรานต์ และความเป็นพุทธศาสนิกชนของคนไทย ที่นิยมทำบุญในเทศกาลต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคล จึงเกิดการนำตำนานสงกรานต์ ไปสร้างสรรค์เป็นนิทานชาดก เรียกว่า พระมหาสงกรานต์ชาดก สำหรับให้พระภิกษุใช้เทศน์ ในวันมหาสงกรานต์ ในเทศกาลสงกรานต์ โดยกำหนดให้ภิกษุผู้เป็นสามเณรเป็นพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้นั้ยังพบว่า ในบางท้องถิ่นใช้เรียกว่าเทศนาอานิสงส์พระมหาสงกรานต์ แต่อย่างไรก็ตาม อานิสงส์พระมหาสงกรานต์ ในบางสำนวนก็ได้กล่าวถึงเรื่องธรรมบาลกุมารและกระบิลพรหม หากแต่กล่าวถึงพระพุทธรูปเป็นเหตุการณ์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกี่ยวกับความร้อนของพระอาทิตย์ที่ช่วงเทศกาลสงกรานต์ที่เป็นภัยแก่มนุษย์และวิธีการที่มนุษย์

จะพ้นจากภัยอันเกิดจากความร้อนของดวงอาทิตย์ ตลอดจนทูลถามถึงอานิสงส์ของการรดน้ำ บิฑามารดา ครูบาอาจารย์ พระสงฆ์ พระพุทธรูป พระเจดีย์และต้นโพธิ์ นอกจากนี้ยังมีการเล่าตำนานการปล่อยนกปล่อยปลา แทรกไว้ในเรื่องด้วย

ปัจจุบันมีการนำตำนานสงกรานต์ไปใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในเทศกาล สงกรานต์อย่างแพร่หลาย ทั้งการแสดงประกอบแสงสีเสียง การใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบ และตกแต่งขบวนรถบุปผชาติ ในงานเทศกาลสงกรานต์ ตลอดจนการจัดการประกวด นางสงกรานต์ แสดงให้เห็นถึงความรับรู้และความแพร่หลายของตำนานสงกรานต์ที่มีมา อย่างต่อเนื่องตราบจนปัจจุบัน

๓. ตำนานสงกรานต์ของคนไทยกลุ่มต่างๆ

สงกรานต์ ไม่ใช่พิธีกรรมของคนไทยมาแต่ดั้งเดิม ดังนั้นจึงพบว่าสงกรานต์มีในประเพณี ของคนไทยบางกลุ่ม ขณะที่คนไทยบางกลุ่มไม่มี ผู้เขียนสังเกตว่าคติเรื่องสงกรานต์และตำนาน สงกรานต์พบในกลุ่มคนไทยที่รับพระพุทธศาสนา ส่วนคนไทยที่ไม่ได้รับพระพุทธศาสนา เช่น จ้วง ไทดำ จะไม่มีเทศกาลสงกรานต์ จึงเข้าใจได้ว่าเมื่อไม่มีพระพุทธศาสนา คือ วัฒนธรรม อินเดีย จึงเป็นเหตุให้ไม่มีสงกรานต์ การรับคติสงกรานต์เป็นการรับวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งใน แง่นี้คือการเผยแพร่ศาสนา จึงทำให้กลุ่มคนไทยที่ยังคงนับถือผีและไม่รับพระพุทธศาสนา ไม่มีเทศกาลสงกรานต์ไปด้วย^๔

อย่างไรก็ตามในบรรดาคนไทยกลุ่มที่นับถือพระพุทธศาสนาต่างก็เล่าเรื่องตำนาน สงกรานต์ต่างจากตำนานสงกรานต์ของไทย โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ ตำนานสงกรานต์ของคนไทได้คง

ในประเพณีปอยซ้อนน้า ของคนไทได้คง (ไทใหญ่) ที่เมืองซอน มณฑลยูนนาน ประเทศ จีน ถือว่าเป็นประเพณีใหญ่และมีความสำคัญ ปอย คือ งานบุญ ซ้อนน้า คือซ้อนน้า หรือรดน้ำ นันเอง เนื่องจากแนวคิดหลักของประเพณีปอยซ้อนน้าคือการสรงน้ำพระพุทธรูปและการรดน้ำ ในหมู่หนุ่มสาวนันเอง ปอยซ้อนน้านี้มีที่มาจากตำนานที่กล่าวถึงขุนสาง หรือขุนผี บ้างก็ว่าเป็น ขุนยักษ์ มีเนื้อหาดังนี้คือ

ครั้งหนึ่งมีขุนสางองค์หนึ่ง มีนิสัยโลภโมโหสิ้น ชอบแย่งแผ่นดินและข้าวของ ของคนอื่น มีภรรยาอยู่แล้วหนทางก็ยังไม่พอใจ ไปแย่งผู้หญิงมาเป็นภรรยาคนที่เจ็ดอีก ขุนสางหลงรักภรรยาคนที่เจ็ดมาก วันหนึ่งขณะที่ขุนสางกำลังอารมณ์ดี ภรรยาคนที่เจ็ด ได้ถามขึ้นว่า ได้ยินว่าท่านตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ หอกแทงไม่เข้า ดาบก็ฟันไม่เข้า ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ท่านก็ไม่ตายอยู่ในโลกตลอดไปเลยใช่ไหม ขุนสางตอบว่าเส้นผมของตน จะหั่นคอของตนเองขาดได้ แต่ห้ามบอกใคร พอขุนสางนอนหลับนางก็ถอนเส้นผมขุนสาง

^๔แนวความคิดนี้ได้รับคำแนะนำจาก ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ และศาสตราจารย์สุภัญญา สุฉฉายา ซึ่งน่าสนใจและมีความเป็นไปได้มาก ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณครูทั้งสองท่านไว้ ณ โอกาสนี้

(ประกอบ นิมมานเหมินท์ และ ดาว เชียงหวา, ๒๕๔๒ : ๕๖)

(ส.พลาญน้อย, ๒๕๔๗ : ๑๐ - ๑๑)

เมียทั้ง ๑๒ ของพญามารคิดจะนำไฟมาเผาศีรษะของพญามารให้สิ้นไป แต่เมื่อศีรษะพญามารถูกไฟเผา กลับลุกกลามเผาไหม้ไปทุกแห่ง ครั้นฝั่งลงในดินก็ส่งกลิ่นเหม็นจนทนไม่ไหว ครั้นโยนลงแม่น้ำ น้ำกลับเดือดและท่วมนองไปทุกหนแห่ง นางทั้ง ๑๒ คน จึงตกลงกันผลัดเวรอุ้มศีรษะพญามารไว้เพื่อช่วยขจัดภัยพิบัติทั้งปวง โดยนางจะผลัดเปลี่ยนเวียนกันอุ้มคนละวัน (เวลา ๑ ปีบนโลกเท่ากับ ๑ วันบนสวรรค์) ทุกครั้งที่เปลี่ยนเวรกันก็จะใช้น้ำรดล้างศีรษะ

พญามารด้วย และเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณนางทั้ง ๑๒ คนที่ช่วยขจัดภัยพิบัติจากโลกนี้ คนไทจึงช่วยพวงนางล้างศีรษะพญามารปีละครั้ง (หลินมู่, ใน ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล, ๒๕๓๙ : ๙๖ - ๙๗)

นอกจากนี้ ยังมีตำนานสงกราณต์ที่มีลักษณะเป็น “ตำนานสร้างโลก” ด้วย มีเล่าอีก ๒ สำนวน (ดาว ปาว เขย่า, ใน ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล, ๒๕๓๙ : ๑๐๐) ดังนี้

ตำนานสงกราณต์-สร้างโลก เรื่องที่ ๑

แต่เก๋าก่อนนานมาแล้ว ได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ ทำให้พื้นดินทั้งหมดถูกเผาไหม้ กลายเป็นเถ้าถ่าน ไฟไหม้ผ่านพ้นไปก็เกิดพายุใหญ่ลมพายุพัดหอบเอาเถ้าถ่านมารวมเป็นกองๆ ต่อจากนั้นเกิดฝนตกหนัก น้ำท่วมไปทั่วทุกแห่งหน เถ้าถ่านเป็นกองๆ ลอยอยู่บนผิวน้ำ ต่อมาพอน้ำแห้งตัว เถ้าถ่านที่ลอยมาเป็นกองๆ ก็กลับกลายเป็นภูเขา เกิดเป็นแผ่นดินขึ้นมา ในเวลาเดียวกันมีเทพยดา ๙ องค์ลงมาจากสวรรค์ ทวยเทพทั้ง ๙ องค์ ทั้งอ้วนและเตี้ยทั้งยังไม่มียมอีกด้วย หน้าตาคล้ายๆ กัน เหมือนเนื้อก้อนกลมใหญ่ เทพทั้งเก้ากินเถ้าถ่านที่ถูกไฟไหม้จนมีกลิ่นหอม รูปร่างหน้าตาของเหล่าทวยเทพสวยงามขึ้น แต่ทว่าไม่สามารถเหาะกลับสวรรค์ได้ ต่อมาเทพ ๕ องค์กลับกลายเป็นผู้ชาย อีก ๔ องค์กลายเป็นผู้หญิง ชาย ๔ หญิง ๔ จับคู่กันเป็น ๔ คู่ ลูกหญิง ลูกชายที่เกิดมาจากเทพทั้ง ๔ คู่ ก็จับคู่กันอีก มากขึ้นรุ่นแล้วรุ่นเล่า จำนวนคนก็เพิ่มมากขึ้น ต่อมาบางคนไปอยู่ที่อื่น ดังนั้นโลกนี้จึงแบ่งเป็นประเทศกับชนชาติ ชายหนุ่มที่ไม่มีคู่ ๑ คนนั้น แรกทีเดียวพยายามแย่งชิงผู้หญิงจากผู้ชายทั้งสี่ด้วย แต่ถูกชายทั้งสี่ฆ่าตายเสียก่อน ศีรษะเขาดกถึงพื้นไม่ได้ ถ้าตกถึงพื้นก็เกิดไฟไหม้ใหญ่ เหตุนี้พวกเขาจึงต้องผลัดเวรกันอุ้มศีรษะเขาไว้ และยังใช้น้ำเย็นรดล้างด้วย

ตำนานสงกราณต์-สร้างโลก เรื่องที่ ๒

เมื่อก่อนเก๋าก่อนนานมาแล้ว บนโลกนี้เป็นทุ่งหญ้าใหญ่ที่กว้างสุดลูกหูลูกตา มีถ้ำที่กว้างใหญ่สองร้อยหกสิบสี่ถ้ำ หุ่นซีเจียเอาเมล็ดพันธุ์พืชไปใส่ไว้จนเต็มทุกถ้ำ ทุกปีก็จะไปเอาเมล็ดพันธุ์พืชออกมาจากถ้ำเมล็ดหนึ่ง ตอนที่เขาเก็บเอาเมล็ดพืชออกมาเสร็จแล้วก็จะเกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง หลังจากไฟไหม้ผ่านไปแล้ว น้ำก็จะท่วมใหญ่ เกิดน้ำท่วมใหญ่ทั้งหมด ๗ ครั้ง ทุกครั้งที่น้ำท่วมก็จะต้องเกิดลมพายุใหญ่ พัดหน้าผิวน้ำขึ้นเป็นลูกโตๆ ยิ่งพัดลูกคลื่นก็จะยิ่งโตขึ้น โตขึ้นจนกลายเป็นภูเขาและทะเล ถึงตอนนี้หุ่นซีเจียก็จะลงมหาวันเมล็ดบัว ต่อมาพอดอกบัวเริ่มออกดอกบานทีละดอกๆ แล้ว หุ่นซีเจียก็เผลอให้กลายเป็นทวีปใหญ่ ๔ ทวีป เมื่อดอกบัวกลายเป็นพื้นดินแผ่นดินไปแล้วเทพยดา ๓๖ องค์ก็ลงมาจากสวรรค์ แยกย้ายกันอยู่ในทวีปทั้ง ๔ ทวีปละ ๙ องค์ เทพทั้งหลายจะกินดินหอมแยกเพศเป็นชายหญิง แล้วจับคู่กันทุกทวีปจะมีเหลืออยู่ ๑ คนที่ไม่มีคู่ พวกเขา ก็จะพากันเหาะกลับขึ้นสวรรค์ไป หม่อมสาวทั้ง ๔ คู่ของทุกทวีปต่างออกลูกออกหลานมากมาย จำนวนประชากรก็เพิ่มขึ้น หุ่นซีเจียจึงให้เทพอีก ๔ องค์ลงมาจัดการเรื่องฤดูกาล หุ่นส่งเป็นหนึ่งจำนวนเทพทั้งสี่เขาเสนอให้กำหนดว่าเดือนหนึ่งมี ๓๐ วัน แต่เทพทั้งสามไม่เห็นด้วย พวกเขาเสนอว่าให้แบ่งเป็นเดือนที่มีวันมาก (๓๑ วัน เดือนที่มีน้อย ๓๐ วัน) และเดือน

ที่มีวันเพิ่ม (เช่นเดือนกุมภาพันธ์ที่มี ๒๙ วัน) ทั้งสองฝ่ายจึงทะเลาะกันขึ้นมา หุ่นส่งพูดว่า “คอยดูอีก ๑๐ ปีแล้วกัน ถ้าฉันผิด พวกนายตัดหัวฉันได้แต่ถ้าพวกนายผิดฉันจะตัดหัวพวกนายเอง” เวลา ๑๐ ปี ผ่านพ้นไป ฤดูฝนกลายเป็นฤดูแล้ง ฤดูแล้งกลายเป็นฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อนแปรปรวนไปหมด ข้าวกล้าในนาเสียหาย ชีวิตผู้คนเดือดร้อนลำเค็ญ เมื่อเหตุการณ์ เป็นเช่นนี้ หุ่นซีเจียจึงเรียกเทพทั้งสามขึ้นไปปรึกษาหารือว่าจะหาทางกำจัดหุ่นส่งได้อย่างไร เพราะการจะฆ่าหุ่นส่งไม่ใช่เรื่องง่าย ทวยเทพทั้งหลายจนปัญญา จึงจำต้องไปถามเมีย คนหนึ่งของหุ่นส่ง เมียของหุ่นส่งคนนี้อบรักหุ่นซีเจียอยู่ นางจึงใช้เส้นผมของหุ่นส่งรัดคอ จนหุ่นส่งตาย แต่พอศีรษะของหุ่นส่งตกถึงพื้นก็เกิดไฟลุกไหม้ขึ้น บรรดาเมียของหุ่นส่ง เลยต้องผลัดเปลี่ยนกันอุ้มศีรษะของหุ่นส่งไว้คนละวัน และเอาน้ำเย็นราดล้างด้วย หุ่นซีเจีย กับเทพทั้งหลายก็จัดการกำหนดแบ่งฤดูกาลในโลกนี้ใหม่ให้ถูกต้อง นับแต่นั้นเป็นต้นมา พิษสวนไร่นาก็เจริญเติบโตสมบูรณ์ดี ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนทั้งหลายก็ดีขึ้น

ตำนานสงกรานต์ของคนไทใหญ่ที่ได้คง และไทลื้อสิบสองปันนา ในมณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน อธิบายถึงบ่อเกิดของเทศกาลสาดน้ำในวัฒนธรรมของคนไท ได้อย่างน่าสนใจ แสดงให้เห็นทั้งลักษณะร่วมและลักษณะต่างกับตำนานสงกรานต์ของไทย

๔. มอญคนไท-ไทยผ่านวรรณกรรมและตำนานสงกรานต์

การบันทึกเรื่องสงกรานต์ในวรรณกรรมไทยนับแต่อยุธยาบันทึกไว้ใน ๒ ลักษณะ คือ บันทึกไว้เป็นตำรา และบันทึกไว้เพื่อให้เห็นสีสันของท้องถิ่น (local color) ในวรรณกรรม ในแง่การที่เรื่องสงกรานต์มีการบันทึกไว้ในรายการที่จะต้องรวบรวมเป็นตำรา แสดงให้เห็นว่า เป็นเทศกาลสำคัญ ทั้งนี้ความสำคัญดังกล่าวได้ถ่ายทอดให้เห็นในงานวรรณกรรมที่บันทึก เรื่องสงกรานต์ไว้ในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตชาววังและชาวบ้าน งานเทศกาลสงกรานต์ได้รับการพูดถึงทั้งกวีราชสำนักและกวีชาวบ้าน หากแต่น่าสังเกตคือไม่มีวรรณกรรมที่อายุเก่ากว่า จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ของวัดพระเชตุพนที่เล่าเรื่องตำนานสงกรานต์ หรืออ้างถึงตัวละคร ในตำนานสงกรานต์เลย ทั้งที่เป็นเทศกาลและงานประเพณีที่สำคัญ

อย่างไรก็ตามเมื่อมาพิจารณาตำนานสงกรานต์ของคนไท-ไทย จะพบว่ามีเหตุการณ์ ในตำนานสงกรานต์ที่มีร่วมกันของคนไทกลุ่มต่างๆ กล่าวคือ มีเรื่องความขัดแย้งของตัวละคร และมีคู่ขัดแย้ง (พญามารกับเมีย, ชุนสาวกับเมีย, กบิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร, เทพมีคู่กับ เทพไร้คู่) คู่ขัดแย้งนี้อาจเป็นร่องรอยของความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดขึ้นในกลุ่มชน ทั้งอาจ เกิดจากการรับศาสนาใหม่ ความเชื่อใหม่ ผู้ปกครองหรือวิถีแบบใหม่ แล้วสมมติให้ฝ่ายที่มีอำนาจ ในขณะนั้นเป็นฝ่ายดีหรือชนะ และสมมติให้อีกฝ่ายเป็นฝ่ายร้ายหรือผู้แพ้

ประเด็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในตำนาน ในสำนวน ของไทยเป็นสำนวนเดียวที่เป็น “ความขัดแย้งกับคนนอกครอบครัว” (กบิลพรหม – ธรรมบาล กุมาร) ในขณะที่สำนวนอื่นๆ เป็น “ความขัดแย้งกับคนในครอบครัว” สามีกกับภรรยา หรือ พี่น้อง (เทพที่มีแหล่งกำเนิดเดียวกัน)

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์การตัดเศียรของคู่ขัดแย้ง (ตัดเศียรผู้แพ้, ตัดเศียรคนชั่ว) และเศียรตกพื้นไม่ได้ต้องมีผู้รองรับไว้ (ลูก/เมีย) ถึงปีหนึ่งจึงจะเชิญมารด้างด้วยน้ำ ประเด็นเรื่องการตัดเศียร หรือตัดหัวนี้เมื่อมองเชิงสัญลักษณ์ ทำให้เห็นการเน้นเรื่อง “หัว” ซึ่งหมายถึง “หัวปี” หรือ “ต้นปี” คือการเริ่มต้นเปลี่ยนศักราช หรือ การเคลื่อนย้ายราศี หรือ การเปลี่ยนปีนักษัตร การเปลี่ยนหรือเคลื่อนย้ายใช้พฤติกรรม “ตัด” มาเป็นสัญลักษณ์นั่นเอง ส่วนผู้เชิญเศียรนั้นบางตำนานว่าลูกสาว บางตำนานว่าเมีย สรุปลือเป็นผู้หญิง และตำนานของชนชาติไทยังเน้นให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นคู่ขัดแย้งและเป็นผู้ชนะ ในแง่นี้สะท้อนสังคมบรรพกาลที่หญิงเป็นใหญ่ เป็นผู้จัดการสังคมจึงเป็นผู้ที่ได้รับการไว้อใจให้ดูแล “เศียร” นี้ ซึ่งหากผิดพลาดบ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติ

อนึ่ง การตัดเศียรแล้วโยนไปที่ต่างๆ นี่มีเล่าในทุกสำนวนแต่ไม่ปรากฏในสำนวนของคนไทย ด้วยเหตุนี้คนไทยจึงไม่มีคำอธิบายเรื่องการสาดน้ำสงกรานต์ ขณะที่ในกลุ่มชนชาติไทได้กล่าวถึงความพยายามโยนเศียรไปทิ้งตามที่ต่างๆ ทำให้เกิดไฟไหม้ จนชาวบ้านต้องมาช่วยกัน “สาดน้ำ” และเป็นธรรมเนียมเมื่อมีการเชิญเศียรมาในแต่ละปีจะมีการรดล้างเศียรนั้นด้วยน้ำซึ่งในสำนวนของไทยขาดหายไป

ในเรื่องจำนวนของลูกสาวหรือเมียนั้น บางตำนานว่า ๗ คน บางตำนานว่า ๑๒ คน หากพิจารณาดูจำนวน ๑๒ คน มีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องมากกว่า คือจำนวน ๑๒ ตรงกับปีนักษัตร การที่ต้องเชิญเศียรมาแห่ทุกปีจึงสอดคล้องกัน ส่วนจำนวน ๗ ในตำนานอธิบายว่าเป็นไปจำนวนวันทั้ง ๗ อย่างไรก็ตามจำนวน ๗ , ๑๒ นี้ ต่างก็เป็นตัวเลขในวัฒนธรรมของคนไท-ไทย ที่ใช้ในการเล่านิทานด้วย เช่น นางสิบสอง นางมโนราห์กับพี่น้อง ๗ คน เดินทาง ๗ วัน ๗ คืน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาดำเนินการและการปรากฏตำนานในกลุ่มคนไทยแล้ว จะพบดังที่กล่าวไปแล้วว่า ตำนานและเทศกาลสงกรานต์มีอยู่เฉพาะในกลุ่มคนไทยที่รับพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุดังนี้เรื่องในตำนานสงกรานต์จึงได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนา ทั้งการกล่าวถึงพรหมหรือพระอินทร์ (สามีของลูกผู้ที่ถูกฆ่า) ซึ่งเป็นตัวละครในวรรณคดีพุทธศาสนา การเล่าเรื่องกำเนิดโลกแบบอักษณสูตร หรือตำนานสร้างโลกในแบบฉบับของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้มีข้อสันนิษฐานว่าตำนานสงกรานต์น่าจะเกิดขึ้นหลังจากการรับพระพุทธศาสนาของชนชาติไท

ความส่งท้าย

ตำนานสงกรานต์ นับได้ว่าเป็นตำนานสำคัญที่อธิบายบ่อเกิดของประเพณีสงกรานต์ไว้อย่างชัดเจน การศึกษาเรื่องราวที่มาของประเพณีผ่านตำนาน ไม่เพียงจะเข้าใจเหตุผลของการสร้างสรรค์ประเพณีเท่านั้น หากแต่จะเข้าใจวิถีคิดและโลกทัศน์ของกลุ่มชนอันเป็นรากของวัฒนธรรมในปัจจุบันด้วย หากคนไทยหันมาทำความเข้าใจวัฒนธรรมของตนเองอย่างถ่องแท้ การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่จะเกิดมีขึ้นก็จะมั่นคงและเกิดประโยชน์ต่อชนในชาติอย่างสูงสุด

บรรณานุกรม

- คัมภีร์นิเทศ (คำ), พระครู. (๒๕๔๑). *เทศนาเรื่อง มหาสงกรานต์ ปุจฉาวิสัชนา ๒ ธรรมมาสน์*.
 ขอนแก่น : บริษัทคลังนานาธรรมจำกัด.
- จ.เปรี๊ญ (นามแฝง). (มปป.) *อานิสงส์ ๑๐๘ กัณฑ์ ฉบับเพิ่มเติมใหม่*. กรุงเทพฯ : อำนวยสาสน์.
 คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ. (๒๕๕๖) *วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๑*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
 กระทรวงวัฒนธรรม.
- เซอเม แก้วคล้าย และบุญเลิศ เสนานนท์. (๒๕๓๕) “จารึกพระศรีสุริยลักษณ์,” *ศิลปากร ฉบับที่*
๓๕ ปีที่ ๕.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, บรรณาธิการ. (๒๕๓๙). *สงกรานต์ใน ๕ ประเทศ : การเปรียบเทียบ*
ทางวัฒนธรรม. การประชุมทางวิชาการระดับนานาชาติ วันพุธที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๓๙
 ณ ห้องบ้านแสนตอ โรงแรมโลตัสปางสวนแก้ว จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สำนัก
 ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับ กรมสารนิเทศ กระทรวง
 การต่างประเทศ.
- ธรรมพื้นเมือง : *ตำนาน-อานิสงส์ใหม่พื้นเมือง (ปีใหม่เดือนเมษายน)*. ลำพูน: ร้านภิญโญ. มปป.
 นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๔). “จารึกเรื่องมหาสงกรานต์,” ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*.
 กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๕๖). *นิทานเรื่องตำนานสงกรานต์ที่ไม่ได้มาจากมอญ*. ศิลปวัฒนธรรม.
 ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๖ เมษายน.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (๒๕๕๔). *ประเพณีสงกรานต์*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- ประคอง นิมมานเหมินท์ และเรื่องวิทย์ ลิมปนาท (บรรณาธิการ). (๒๕๓๘). *คนไทได้คง: ไทใหญ่*
ในยูนนาน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ดาว เชียงหวา. (๒๕๔๒). *อาบมไทได้คง: นิทานกับสังคม*. กรุงเทพฯ:
 แม่คำผาง.
- ยศ สันตสมบัติ. (๒๕๔๓). *หลักช้าง: การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของไทในได้คง*. กรุงเทพฯ:
 วิถีทรรศน์.
- ศิริพร ณ ถกลาง. (๒๕๔๘). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน*.
 กรุงเทพฯ: ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๓๑). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ส.พลายน้อย. (๒๕๔๓). *ตรุษสงกรานต์ : ประวัติความเป็นมาของปีใหม่ไทยสมัยต่างๆ*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. (๒๕๕๐). *สงกรานต์: ขึ้นฤดูกาล (ปีใหม่) ของพราหมณ์สุวรรณภูมิ*. กรุงเทพฯ : สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร.

เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). (๒๕๒๙). *เทศกาลสงกรานต์*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.

อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (มปป.). *บทปริวรรตเรื่อง พระมหาสงกรานต์ชาดก*. ฉบับวัดใหญ่พลั่ว ต.พลั่ว อ.แหลมสิงห์ จ.จันทบุรี. หอสมุดรชมังคลาภิเษกจันทบุรี (เอกสารตัวเขียน)

อำไพ คำโท. (๒๕๒๙). “จารึกวัดสระกำแพงใหญ่,” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ : อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖*. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

อำไพ คำโท. (๒๕๒๙). “จารึกวัดพระธาตุเชิงชุม,” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ : อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖*. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.





“สงกรานต์”

เทศกาลสงกรานต์ในจีน อันานและอันนี้

ศิริวรรณ วรชัยยุทธ

อาจารย์ภาควิชาภาษาจีน คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประเพณีสงกรานต์ของชนชาวไทยในจีนนั้น มีชื่อเรียกว่า “泼水节” (pōshuǐ jié โป๋ส่วยเจีย) มีความหมายว่า เทศกาลสาดน้ำ เป็นเวลาที่มีแต่ความสนุกสนานโดยประเพณีสงกรานต์ของชาวจีนมีจุดกำเนิดมาจากศาสนาพุทธ ชาวจีนให้ความสำคัญกับประเพณีสงกรานต์หรือสาดน้ำอย่างมาก และสืบทอดกันตลอดมา โดยจะมีการเฉลิมฉลองในโอกาสปีใหม่ร่วมกับชนชาติอื่นที่มีวัฒนธรรมร่วมด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังเป็นการแสดงความหมายถึงความสามัคคีระหว่างชนชาติต่างๆ ในจีนอีกด้วย

กำเนิดเทศกาลสาดน้ำในจีน

ชาวไทย (ไต) ภาษาจีนเรียกว่า “傣族” (dǎizú ไตจู) ของจีนเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ประชากรชาวไทยในแผ่นดินจีนมีมากกว่าล้านคน โดยมีถิ่นอาศัยกระจายอยู่ทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน เขตปกครองตนเองชนชาติไทสิบสองปันนา และเขตปกครองตนเองชนชาติไทและจ้วงพัวเต๋อง โดยกระจายกันอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ของมณฑลยูนนาน ประวัติศาสตร์ของชาวไทยมีมายาวนาน ภาษาที่ชาวไทยใช้สื่อสารคือภาษาไทย อยู่ในตระกูลภาษาไท-กะได ประชากรทั้งหมดมีความศรัทธาพุทธศาสนา มีการประกอบพิธีกรรมตามพุทธศาสนาและความเชื่อเดิมพบเห็นได้ทั่วไป เช่น การเซ่นไหว้เทพดาที่อาร์กปาเซา ไหว้ผี ไหว้เทพเพื่อการเพาะปลูก การล่าสัตว์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อต่างๆ

เทศกาลสาดน้ำ คือการฉลองปีใหม่ของชาวไทย ภาษาไทเรียกว่า “比迈” (bǐ mǎi เป๋มี) ออกเสียงใกล้เคียงกับภาษาไทยทางเหนือ ซึ่งความหมายก็คือ “ปีใหม่” นั่นเอง ชาวไทยที่อยู่ในเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ยังเรียกวันนี้ชื่อหนึ่งคือ “尚罕” (shàng hàn ช่างฮ่าน) กับ “尚键” (shàng jiàn ช่างเจี้ยน) หรือ “สงกรานต์” นั่นเอง ทั้งสองชื่อต่างเป็นคำเรียกมาจากภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งต่างก็หมายถึงการก้าวขึ้น ย่างขึ้นหรือการย้ายที่ เคลื่อนที่ หมายถึง การเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ที่จะหมุนเปลี่ยนรอบขึ้นสู่ราศีใหม่ซึ่งเป็นการแสดงว่าได้เข้าสู่ปีใหม่แล้ว นอกจากชาวไทยแล้ว ยังมีชาวอาขาง ชาวปลั่ง ชาวเต๋ออังและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ในพื้นที่ต่างๆ ก็เฉลิมฉลองเทศกาลนี้ด้วยเช่นกัน

เทศกาลสาดน้ำ นอกจากเป็นการฉลองปีใหม่ของชาวไท ยังเป็นเทศกาลที่สืบทอดกันมาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสิบสองปันนาด้วยเช่นกัน โดยจะจัดขึ้นกลางเดือนหกตามปฏิทินของชาวไทหรือตามปฏิทินจันทรคติ (หลังจากเทศกาลเซ็งเม้งประมาณ ๗ วัน) ซึ่งตรงกับปีปฏิทินสุริยคติที่ใช้กันทั่วไปในเดือนสี่หรือเดือนเมษายน (褚建芳, ๒๐๑๐ : ๑๐๔) คือวันที่ ๑๓ - ๑๕ ในเดือนสี่ โดยมีระยะเวลาการจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองเป็นเวลา ๓-๔ วัน

ในวันแรกของการฉลองเรียกตามภาษาไทเรียกว่า “宛墨” (w ě nmò ห้วนม่่อ) หรือในสงกรานต์ล้านนาคือ “วันสงกรานต์ล่อง” ก็จะเป็นวันส่งท้ายปีเก่า ในวันนี้ชาวไททุกครัวเรือนจะทำความสะอาดบ้านเรือน จัดเตรียมข้าวของสำหรับการฉลองปีใหม่ เตรียมตัวสำหรับงานรื่นเริงที่จะจัดในวันรุ่งขึ้น ซึ่งทุกคนจะมาอยู่ร่วมกันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่

วันที่สองของการฉลองภาษาไทเรียกว่า “宛恼” (w ě nn ě o ห้วนเห่น่า) หรือในสงกรานต์ล้านนาคือ “วันเนา” ตามตำนานพื้นบ้านคือวันที่พญามารชั่วร้ายถูกฆ่าทำลายซึ่งกิจกรรมที่ทำในวันนี้คือการละเล่นสาดน้ำ ตามนัยว่าเป็นการชำระล้างสิ่งชั่วร้าย สิ่งไม่ดี

สำหรับวันที่สามของการฉลองภาษาไทเรียกว่า “宛帕雅宛玛” (w ě n pà y ā w ě nm ě ห้วนพ่ายาห้วนหมา) หรือในสงกรานต์ล้านนาคือ “วันพญาวัน” ซึ่งเป็นวันเฉลิมฉลองเริ่มต้นปีใหม่ มีกิจกรรมมากมายทั้งทางพุทธศาสนา เช่น การชนทรายเข้าวัด เพื่อก่อเจดีย์ทราย การสรงน้ำพระ การรดน้ำดำหัว การประพรมน้ำอวยพรปีใหม่ และกิจกรรมการละเล่น เช่นการแข่งเรือ การเต้นระบำรำฟ้อนต่างๆ

เอกสารข้อมูลเกี่ยวกับเทศกาลสาดน้ำของประเทศจีนมักกล่าวว่า วันสงกรานต์แรกเริ่มถือกำเนิดที่อินเดีย เป็นพิธีกรรมหนึ่งทางศาสนาของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งในทุกปีพราหมณ์จะมีพิธีกรรมทางศาสนาคือการไปชำระล้างร่างกายที่ริมแม่น้ำ เพื่อชำระสิ่งชั่วร้ายสิ่งที่ไม่ดีออกจากร่างกาย แต่ทว่าสำหรับพราหมณ์ที่มีอายุมากไม่สะดวกในการเดินทางไปยังริมแม่น้ำเพื่อประกอบพิธีกรรมนั้น ลูกหลานหรือญาติมิตรก็ตักน้ำจากแม่น้ำกลับไปรดอาบที่บ้านเพื่อประกอบพิธีกรรมชำระล้างที่บ้านแทน จากพิธีกรรมนี้ ภายหลังศาสนาพุทธได้รับมาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ผ่านการเผยแพร่ทางพุทธศาสนาจากพม่าเข้าสู่พื้นที่ของชาวไท มณฑลยูนนานของจีน

มักมีผู้กล่าวว่าพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทนั้นไม่สามารถแยกจากกันได้ แม้พุทธศาสนาจะเป็นศาสนาต่างชาติ แต่ก็สามารถเข้าถึงจิตใจของชาวไท และผสมกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมไทได้เป็นอย่างดี พุทธศาสนาเริ่มเข้ามาสู่สิบสองปันนาในราวช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ พุทธศาสนาในสิบสองปันนาเป็นพุทธเถรวาทเช่นเดียวกับพุทธศาสนาในรัฐไทยอื่นๆ ที่มีการผสมผสานกับลัทธิฮินดู มหายานและความเชื่อผีเป็นลักษณะของพุทธศาสนาในรัฐไทสามารถสร้างความเป็นเอกภาพในความแตกต่างของความเชื่อทั้งหลายได้ (ยรรยง รัตนาวพร, ๒๕๔๔ : ๒๓๙)

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่เข้มข้นส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวไทยทำให้สงกรานต์กลายเป็นประเพณีที่สืบทอดกันเรื่อยมา จนถึงปัจจุบันกว่าหลายร้อยปี ในช่วงระยะเวลาที่สืบทอดต่อนั้น ได้มีการผสมผสานกันของความเชื่อเทพปกรณัมพื้นบ้านชาวไทย ทำให้ประเพณีสาคน้ำ มีเรื่องราวที่น่าอัศจรรย์ใจ และมีสีสันทางวัฒนธรรมมากขึ้นจากแต่เดิม

ตำนานเทศกาลสาคน้ำกินจัน

วันสงกรานต์ หรือเทศกาลสาคน้ำเป็นเทศกาลพื้นบ้านอันยิ่งใหญ่ที่สืบทอดกันมายาวนานของชาติไทย ซึ่งมีเรื่องราวตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของประเพณีนี้ เป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมาหลายตำนานที่คุ้นเคยแพร่หลายมีดังนี้

ตำนานที่หนึ่งเล่ากันว่าเมื่อก่อนนานมาแล้วมีพญามารที่ดุร้ายโหดเหี้ยมอยู่ตนหนึ่ง มีอิทธิฤทธิ์มาก มีวิชาอาคม ตคน้ำก็ไม่ตาย ไฟครอกก็ไม่ตาย มีดพร้าหรืออาวุธมีคมต่างๆแทงฟันอย่างไรก็ไม่อาจทำร้ายมันได้ มันถือว่าตนเองจะกระทำการชั่วร้ายอย่างไรก็ได้ฆ่าคนบริสุทธิ์ มักเที่ยวสร้างความหายนะให้ประชาชน ผู้คนต่างได้รับความเดือนร้อนแต่ก็ไม่มีใครกล้าไปยุ่งกับพญามาร เจ้าพญามารมีเมีย ๗ คน ซึ่งได้มาจากการขุดพรากมาจากหมู่บ้าน ซึ่งก็มีความคับแค้นใจต่อพฤติกรรมของมันเช่นกัน ทุกคนต่างคิดหาวิธีกำจัดพญามาร แต่ก็หาวิธีไม่ได้สักที

พญามารโปรดปรานเมียคนที่เจ็ดซึ่งมีความงามและฉลาดมาก ให้ความเอ็นดูเป็นพิเศษ จนวันหนึ่งพญามารกินเหล้าจนเมามาก เมียคนที่เจ็ดก็แสร้งยกยอว่า “ท่านพี่มีความสามารถสูงส่ง หาผู้ใดเปรียบได้ มีดดาบฟันแทงฆ่าไม่ตาย ไฟก็เผาท่านไม่ได้ ในโลกนี้มีแต่ท่านที่คงกระพันไม่มีวันตาย”

พญามารได้ฟังก็รู้สึกดีใจยิ่ง ไม่ทันระวังตัวก็เปลือยความลับของตนออกมาว่า “ข้าก็ต้องตายเหมือนกันนะ นี่..ข้าบอกเจ้าคนเดียวเท่านั้น อย่าพูดให้คนอื่นล่วงรู้เป็นอันขาด” ว่าแล้วก็กระซิบที่ข้างหูนางว่า “ในโลกนี้มีเพียงวิธีเดียวเท่านั้นที่จะฆ่าข้าให้ตายได้ ก็คือถอนผมออกมาจากหัวข้าเพียงหนึ่งเส้น แล้วนำมารดคอข้า ข้าก็ตายได้แล้ว รู้ไหม?”

นางได้ยินดังนั้นก็แอบดีใจอยู่เจิบๆ แต่ก็ไม่ค่อยปักใจเชื่อเท่าไร นางรอนพญามารเปลือยกลับไป จึงค่อยๆ ดึงเส้นผมออกจากหัวของเจ้าพญามารมาเส้นหนึ่งแล้วนำมารดคอมัน ทันใดนั้นเองหัวของพญามารก็หลุดร่วงตกจากเตียงไป พญามารตายด้วยวิธีนี้เอง

เมียทั้งหกคน และชาวบ้านทั้งหลายพอรู้ว่าพญามารตายแล้วต่างก็พากันดีใจ เพราะไม่ต้องถูกพญามารระรานทำร้ายอีกแล้ว นางทั้ง ๗ คนคิดจะเอาไฟเผาศีรษะพญามารให้สิ้นไป แต่คาดไม่ถึงว่าพอหัวของพญามารแตะถูกไฟ ไฟก็กลับลุกกลามเผาไหม้บ้านเรือนไปทั่วทุกแห่ง พอพวกนางนำผิงลงดิน ก็ส่งกลิ่นเหม็นจนใครๆ ก็ทนกลิ่นเหม็นนั้นไม่ไหว นางจึงโยนลงแม่น้ำ ก็ปรากฏว่าน้ำในแม่น้ำกลับเดือดท่วมนองไปทุกที และไม่ว่าจะจัดการด้วยวิธีใดก็ไม่สามารถ

ทำได้ แต่เมื่อหิบบ้วนขึ้นมาอุ้มไฟก็ดับ ด้วยเหตุนี้พวกนางจึงตกลงกันว่าผลัดเปลี่ยนกันอุ้มคนละวัน ทุกครั้งที่เปลี่ยนเวรกันก็จะใช้น้ำรดล้างศีรษะของพญามารด้วย

เพื่อเป็นการแสดงความนับถือและขอบคุณนางทั้ง ๗ คน ที่ช่วยกันขจัดภัยพิบัติให้หมดสิ้นไปจากโลกนี้ ชาวไทจึงช่วยพวกนางล้างศีรษะพญามารปีละครั้ง คือเวลาหนึ่งปีในโลกมนุษย์นั้นเท่ากับเวลาหนึ่งวันบนสวรรค์ ชาวไทจึงเลือกเอาวันที่ ๗ หลังจากวันเทศกาลเซ็งเม้งของทุกปี เป็นวันล้างศีรษะให้พญามาร และต่อมาจึงได้กลายเป็นประเพณี “เทศกาลสาดน้ำ” ซึ่งสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน



ภาพวาดตามตำนานเทศกาลสาดน้ำ

ที่มา : 远程, 泼水节的传说 (เรื่องเล่าตำนานเทศกาลสาดน้ำ) 《中国民族》, ๑๙๘๗年๐๔期。

ตำนานที่สองเล่ากันว่า นานมาแล้วบริเวณริมแม่น้ำจินซาในป่าลึกเป็นถิ่นอาศัยของหมู่บ้านชาวไท ได้เกิดไฟไหม้ป่าลุกลามมาจนถึงหมู่บ้าน ผู้คนในหมู่บ้านตกอยู่ในอันตราย มีชายหนุ่มชาวไทคนหนึ่งชื่อ “หลี่เหลียง” เพื่อปกป้องหมู่บ้านให้รอดพ้นจากภัยพิบัติในครั้งนี้โดยไม่เกรงกลัวต่ออันตรายชาวบ้าน ริงทะเลคว้นไฟเพื่อตักน้ำมาดับไฟที่หมู่บ้าน ใช้เวลานานเป็นวันจนกระทั่งไฟมอดดับไป ผู้คนในหมู่บ้านได้รับการช่วยชีวิตไว้ได้ หมู่มน้อยเหนื่อยเสียเหงื่อจนเป็นลมล้มลงตั้งนั้นชาวบ้านจึงช่วยกันตักน้ำสะอาดมาให้หลี่เหลียงดื่มเพื่อดับกระหาย ดื่มจนถึง ๙๙ แก้ว ก็ยังไม่สามารถดับกระหายได้ ต่อมาหลี่เหลียงได้จุ่มหัวลงในน้ำ แล้วได้กลายเป็นมังกร และว่ายน้ำไป

บ้างก็เล่ากันว่าเขากลายเป็นต้นไม้ใหญ่เพื่อต้องการรำลึกถึงความกล้าหาญและคุณความดีแก่หลี่เหลียง ทุกปีในวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ตามปฏิทินจันทรคติชาวไททุกบ้าน ทุกครัวเรือนก็จะทำความสะอาดบ้านครั้งใหญ่ โรยด้วยใบสน รวมทั้งในวันนี้จะสร้างอุโมงค์ต้นไม้สีเขียวใกล้บ่อน้ำหรือแหล่งน้ำ โดยสองข้างทางจะวางถังน้ำซึ่งบรรจุน้ำไว้เต็มถัง เมื่อถึง

เวลาเที่ยงวันซึ่งเป็นช่วงที่พระอาทิตย์ขึ้นตรง ทุกคนก็จะเดินลอดอุโมงค์ต้นไม้แล้วประพรมน้ำ สาดน้ำแก่กัน เพื่อแสดงความระลึกถึงผู้ใหญ่ และอวยพรปีใหม่ ซึ่งได้มีการสืบทอดและ กลายเป็นประเพณีส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ของชาวไทยต่อมา

ตำนานที่สาม เล่าว่ามีแม่ลูกคู่หนึ่งซึ่งลูกชายเป็นคนมีนิสัยมั่วสุมทะเล่ต่อต้าน อยู่มาวันหนึ่ง หลังจากวันเซ็งเม้งผ่านไปเจ็ดวันลูกชายได้ขึ้นเขาไปทำงาน และได้เห็นภาพของแม่นกคู่หนึ่ง ป้อนอาหารให้กัน ก็ปลื้มสำนึกได้ถึงบุญคุณของแม่ คิดได้ดังนั้นก็ตั้งปณิธานว่าต่อไปนี้จะปฏิบัติ ตัวดีปรนนิบัติแม่

ในเวลาเดียวกันแม่อีกคนก็เดินขึ้นเขาเพื่อส่งข้าวให้กับลูกชาย แต่ไม่ระวังก็ลื่นล้ม ลูกชาย เห็นมาเห็นจะรีบพุ่งเข้าไปช่วยประคองตัวแม่ แต่แม่เข้าใจผิดคิดว่าลูกชายโมโหหิวจะทำร้าย ก็หมุนตัวหลบลูกจนไม่ทันระวังศีรษะไปกระแทกต้นไม้เสียชีวิต ลูกชายเสียใจกับเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นจึงไต่ต้นไม้ต้นนั้นแล้วแกะสลักเป็นรูปเสมือนแม่ของตน ทุกปีหลังจากเทศกาลเซ็งเม้ง ไป ๗ วันก็จะนำรูปสลักออกมาเซ่นล้างทำความสะอาด ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นที่มาของเทศกาล สาดน้ำ



ภาพวาดการรำรำในการฉลองเทศกาล

ที่มา: 远程, 泼水节的传说(เรื่องเล่าตำนานเทศกาลสาดน้ำ)《中国民族》, ๑๙๘๗年๐๔期。

นอกจากตำนานข้างต้นแล้ว ยังมีการกล่าวว่าเดิมทีต้นกำเนิดของประเพณีสาดน้ำนั้น เกิดขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ณ ดินแดนเปอร์เซีย โดยมาจากการแสดงรำรำชุด “泼寒胡戏” (pōhánhúxì โปหวานหูซี) เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงยุคเส้นทางสายไหมว่า

มีดินแดนแห่งหนึ่งที่ประสบภัยพิบัติเกิดความแห้งแล้งลำบาก แต่ทว่ามีราชาที่มีความสามารถองค์หนึ่งได้ไปช่วยให้ผู้คนในดินแดนนั้นพ้นจากภัยพิบัติ ภายหลังในการร่ายรำได้มีการใช้น้ำสาตซึ่งกันและกัน ต่อมาเรื่องราวประเพณีเหล่านี้ได้แพร่กระจายมายังอินเดีย และถูกส่งต่อมายังพม่า ไทยและสิบสองปันนาดินแดนทางใต้ของจีน

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่ได้อธิบายถึงประเพณีสาตน้ำในสารานุกรมจีน ฉบับชนกลุ่มน้อย เรื่องกำเนิดของเทศกาลสาตน้ำในจีนได้กล่าวว่าเทศกาลสาตน้ำมีความเกี่ยวข้องกับแนบแน่นกับการเผยแพร่เข้ามาสู่ประเทศจีนของพุทธศาสนาเถรวาท โดยเป็นเทศกาลที่กำเนิดมาจากความปรารถนาที่จะเอาชนะความแห้งแล้ง และภัยพิบัติทางธรรมชาติ ในส่วนของ คำอธิบายที่ปรากฏในพจนานุกรมประเพณีจีน ฉบับเทศกาลสาตน้ำ ก็เขียนไว้ว่า “เทศกาลสาตน้ำนี้มีต้นกำเนิดที่อินเดีย หลังจากนั้นได้ติดตามการเผยแพร่ของพุทธศาสนาเถรวาทมายังพม่า ไทย และลาวจนกระทั่งเข้าสู่ดินแดนถิ่นอาศัยของชาวไทย และเรียกเทศกาลนี้ว่า “เทศกาลสงกรานต์พระ” (李佳芸瑞, ๒๐๑๔ : ๔๐๒) ซึ่งจากข้อมูลข้างต้นจะพบว่าประเพณีเทศกาลสาตน้ำนั้นสัมพันธ์กับแนวคิดทางศาสนาและความปรารถนาที่จะเอาชนะภัยธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อสังคมได้เกิดการพัฒนาปรับเปลี่ยนประเพณีและความหมายของเทศกาลก็ได้ถูกปรับไปตามยุคสมัย

พิธีกรรมและการละเล่นในเทศกาลสาตน้ำของชาวไทย

ในช่วงเทศกาลสาตน้ำของชาวไทยนั้น มีพิธีกรรมและการละเล่นที่สืบทอดกันมามากมาย อันสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นกับศาสนาและความเชื่อได้อย่างลงตัว โดยจะอธิบายโดยสังเขปดังนี้

ในช่วงงานประเพณีสงกรานต์มีจำนวน ๓ วัน โดยในวันแรก ผู้คนจะเข้าวัดเพื่อจะไปช่วยกันทำความสะอาดวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมให้สะอาดสวยงาม มีการสงฆ์พระพุทธรูป รวมทั้งจัดให้มีการฟังเทศน์ เมื่อเสร็จแล้วก็ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ทั้งหลายด้วย ส่วนในวันที่ ๒ กิจกรรมหลักจะเป็นประเพณีและการละเล่นต่างๆ ในบริเวณวัด การจัดให้มีการขนทรายเข้าวัด เพื่อจะก่อให้เป็นรูปต่างๆ ก่อรูปเจดีย์เป็นต้น และในวันที่ ๓ จะเริ่มงานเมื่อตอนพระอาทิตย์ขึ้นตรงศีรษะหรือตอนเที่ยงผู้คนก็จะถือถังที่บรรจุน้ำที่ลอยดอกไม้ไปประพรมคนอื่นๆ เพื่อที่จะได้อวยพรซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้คนต่างก็เล่นสาตน้ำกันไปเรื่อยจนกระทั่งอาทิตย์ตกดิน ในเวลากลางคืนก็จัดให้มีการแสดง ร้องรำทำเพลงตามประเพณี

การสาตน้ำ เป็นการละเล่นที่สำคัญของเทศกาลนี้ โดยจะมีการจัดเตรียมน้ำและใบไม้เพื่อนำมาใช้ในการประพรมน้ำชาวไทยใช้น้ำเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการอวยพรซึ่งกันและกัน

การสงฆ์พระ โดยจะประกอบพิธีกรรมนี้ในวันที่สามของเทศกาล โดยทุกคนจะจัดเตรียมน้ำสะอาดบริสุทธิ์ และเติมน้ำหอมลงไปในน้ำเพื่อนำไปสงฆ์พระพุทธรูปเพื่อขอพรให้เกิดแต่ความโชคดีตลอดปีใหม่

การจุดบั้งไฟ เป็นการละเล่นที่สร้างความศึ่กคักให้กับเทศกาลสาดน้ำอย่างมาก โดยชาวบ้านจะจัดเตรียมบั้งไฟซึ่งทำจากกระบอกไม้ไผ่ ทำลักษณะคล้ายจรวดเพื่อยิงขึ้นฟ้า มีความหมายในการแสดงความปรารถนาที่จะให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในปีใหม่ที่มาถึง ซึ่งในระยะหลังมีการประกวดบั้งไฟกันด้วยว่าของชุมชนใดตกแต่งได้สวยงาม และยิงขึ้นฟ้าได้สูงที่สุด

การโยนถุงผ้า เป็นการละเล่นของหนุ่มสาวชาวไท โดยหนุ่มสาวชาวไทที่ยังไม่ได้แต่งงานจะโปรดปรานการละเล่นนี้อย่างมาก ซึ่งการละเล่นนี้ก็คือประเพณีการเลือกคู่สืบทอดกันมานั่นเอง โดยวันเทศกาลหนุ่มสาวชาวไทจะจัดเตรียมถุงผ้าที่ปักเป็นลวดลายสวยงามด้วยฝีมือตนเอง ในวันงานพวกเขาจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้างดงามเป็นพิเศษ เมื่อหนุ่มสาวมาพร้อมกันที่สถานที่จัดการละเล่นก็จะยืนเป็นแถวหน้ากระดานฝ่ายหญิงฝั่งหนึ่งและฝ่ายชายอีกฝั่งหนึ่ง เมื่อถึงเวลาให้ต่างฝ่ายโยนถุงผ้าของตนเองให้กับบุคคลที่ตนเองพึงใจและหมายตาไว้อยู่แล้ว ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เริ่มก่อนโดยโยนไปที่ชายที่ตนเองพึงใจ หากฝ่ายชายรับถุงไม่ได้จะต้องเตรียมดอกไม้ที่เตรียมมาไปเสียบบนศีรษะของฝ่ายหญิง ซึ่งฝ่ายชายก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกันหากฝ่ายหญิงรับดอกไม้ไม่ได้ก็ต้องนำดอกไม้ที่เตรียมมาไปเสียบที่หน้าอกของฝ่ายชาย การละเล่นนี้ถือเป็นการเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสได้ทำความรู้จักและใกล้ชิดกัน หากมีความพึงใจซึ่งกันและกันก็สานต่อความสัมพันธ์จนกระทั่งแต่งงานสร้างครอบครัวกันไป



ภาพบรรยากาศการสาดน้ำในสิบสองปันนา

Available at : <http://www.sxfj.org/html/๓๔๘.html> [Accessed on: 6th March 2016].

การลอยโคม ซึ่งมีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยเรียกว่า “贡菲” (gòngfēi กังเฟย) ใกล้เคียงกับภาษาไทยว่า “โคมไฟ” ซึ่งโคมไฟลักษณะนี้เข้ามาบริเวณสิบสองปันนาหลังจากที่พุทธศาสนาเข้ามา โดยมีการประดิษฐ์ไฟอย่างสวยงามและแข่งขันกันด้วยว่าโคมของผู้ใดจะลอยสูงที่สุด โดยระหว่างที่ปล่อยโคมขึ้นท้องฟ้าก็จะมีการร้องรำทำเพลง แสงไฟที่เคลื่อนลอยขึ้นท้องฟ้าส่องสว่างความหวังในการประสพโชคดีปีใหม่

การแข่งขันเรือมังกร เป็นการเล่นที่มีสีสันมากอย่างหนึ่งในเทศกาลสาดน้ำ โดยทั่วไปจะจัดให้มีการแข่งขันเรือพายในวันที่สามของการเฉลิมฉลอง ในวันที่ใหม่ซึ่งผู้คนต่างแต่งกายอย่างสวยงามมาพร้อมเพรียงกันที่ริมน้ำบริเวณที่จัดการแข่งขัน โดยกลางแม่น้ำมีเรือมังกรที่ตกแต่งมาอย่างสวยงามจอดนิ่ง บนเรือมีฝีพายนับสิบชีวิตเตรียมพร้อมรอเสียงสัญญาณเมื่อได้ยินเสียงนกหวีดก็จะออกแรงพายเรือพุ่งไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว ตลอดเส้นทางพายทั้งท้องน้ำได้ยินเสียงกลอง เสียงโห่ร้องเชียร์กันอย่างสนุกสนาน

การก่อเจดีย์ทราย ประเพณีดั้งเดิมนั้นเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติกันภายในบริเวณวัด โดยชาวบ้านในชุมชนจะช่วยกันขนทรายเข้าวัดและก่อเจดีย์ทรายสูงประมาณ ๑-๒ เมตร นำไม้ไผ่ซึ่งได้รับการตัดแต่งกับกระดาซให้เป็นธงอันเล็กๆ ประดับตกแต่งเจดีย์ หลังจากนั้นนั่งล้อมรอบกองทรายนั้น พร้อมกับฟังพระสวดมนต์ เพื่อรับพรในโอกาสขึ้นปีใหม่ แต่ในปัจจุบันนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้างโดยนอกจากพิธีกรรมในวัดแล้ว ก็จัดให้มีการก่อเจดีย์ทรายริมแม่น้ำพร้อมกับการจัดให้มีการประกวดความสวยงาม

การลอยกระทง สำหรับการลอยกระทงนั้นจะจัดกันหลังจากการแข่งขันเรือมังกรเสร็จสิ้นแล้ว โดยชาวไทจะนำไม้ไผ่ และไม้กระดานมาจัดทำเป็นกระทงรูปลักษณะต่างๆ แล้วลอยน้ำมีความหมายเพื่อเป็นการพุ่มหยาบไปสู่ความสำเร็จในปีใหม่

การเต้นระบำพื้นเมือง ชาวไทเป็นชนกลุ่มน้อยที่รักความครื้นเครงดังนั้นกิจกรรมการร้องเพลงเต้นระบำจะขาดมิได้โดยจะมารวมตัวกันที่ลานกลางหมู่บ้าน แล้วจัดให้มีการแสดงการเต้นรำต่างๆ เช่น ระบำซ้าง ระบำนกยูง หลังจากนั้นก็มีการเล่นมวงเต้นรำกันอย่างสนุกสนาน

การปล่อยสัตว์น้ำ ชาวไทในสิบสองปันนาเมื่อถึงเทศกาลสาดน้ำก็จะมีการปล่อยปลาหรือสัตว์น้ำอื่นๆ พร้อมทั้งเชิญให้ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านสวดมนต์ให้พรในการเริ่มต้นปีใหม่

พิธีกรรมและการละเล่นต่างๆ เหล่านี้ปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป และตามสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไปของแต่ละพื้นที่



ภาพบรรยากาศการแข่งขันเรือมังกรในเทศกาลสาดน้ำ

เทศกาลสาดน้ำกับวัฒนธรรมแห่งสายน้ำของชาวไทย

ด้วยเหตุที่ระหว่างการแข่งขันเทศกาลสาดน้ำ มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำเป็นสำคัญ และชื่อนี้ยังมีนัยยะสะท้อนให้เห็นถึงภูมิหลังในความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยกับวัฒนธรรมน้ำอย่างแนบแน่น ด้วยเหตุนี้จึงอาจสะท้อนความสัมพันธ์ความเชื่อของชาวไทยกับสายน้ำได้ดังนี้

๑. เทศกาลสาดน้ำกับตำนาน สะท้อนถึงแนวคิดในการบูชาให้ความเคารพสายน้ำ การที่เกิดสิ่งชั่วร้ายแล้วนำน้ำมาเป็นสัญลักษณ์ในการชำระกำจัดสิ่งชั่วร้าย หรือการประพรมน้ำเพื่ออวยพรแก่กันก็อาจสะท้อนให้ทราบถึงความเชื่อของชาวไทยที่มีต่อน้ำ เชื่อว่าน้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์นำมาชำระล้างสิ่งสกปรกไม่ดี หรือภัยพิบัติที่มองไม่เห็นได้

๒. เทศกาลสาดน้ำกับเทพแห่งสายน้ำ ชาวไทยมีความเชื่อว่าน้ำเป็นสัญลักษณ์ของการดำรงชีวิต น้ำเป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างเทพเทวดา และภูติผี ในการประกอบพิธีกรรมสงวน้ำพระ ชาวไทยจะตักน้ำสะอาดจากบ้านเพื่อนำไปประพรม สงวน้ำพระพุทธรูปที่วัด พวกเขาคิดว่าเมื่อสงวน้ำพระแล้วพระพุทธรูปก็จะรับรู้ความปรารถนาโดยผ่านเทพแห่งน้ำส่งต่อไปให้พระพุทธรูปได้รับรู้ ด้วยเหตุนี้ในน้ำที่นำมาสงวน้ำพระยังได้ใส่เครื่องหอมลงไปด้วย

๓. เทศกาลสาดน้ำกับความโชคดีของน้ำ ชาวไทยมีความเชื่อว่าน้ำเป็นของมีค่า มีความมงคล น้ำสามารถช่วยขจัดความวุ่นวายใจ ชำระล้างโรคภัยและภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อนำมาซึ่งสิ่งดีๆ ในการพิธีสงวน้ำพระไม่เพียงจะนำน้ำที่ตระเตรียมมาสงวนองค์พระแล้วยังนำแก้วใบเล็ก ตักน้ำแล้วยกขึ้นเหนือศีรษะตั้งจิตอธิษฐานแล้วนำประพรมลงที่ต้นเสาของอุโบสถทุกต้น ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะต้องปฏิบัติโดยต้องมาประกอบพิธีด้วยตนเอง เนื่องจากมีความเชื่อว่าเมื่อปฏิบัติเช่นนี้แล้ว ความโชคดีจะอยู่กับตนตลอดปี และหากเกิดสิ่งใดที่ไม่ดีไม่ปรารถนาจะถูกขับไล่ออกไป เป็นการขอพรให้เริ่มต้นปีใหม่ด้วยความโชคดี

เทศกาลสาดน้ำ การสืบทอดและวิวัฒนาการ

๑. ประเพณีเทศกาลสาดน้ำ คือการสืบทอดวัฒนธรรมของชาวไทย

เทศกาลของชนกลุ่มน้อยต่างๆ เป็นหน้าต่างบานสำคัญที่ช่วยประชาสัมพันธ์ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้คนภายนอกต่างวัฒนธรรมได้รู้จักพวกเขามากขึ้นโดยตรง ความน่าสนใจของประเพณีสาดน้ำอยู่ที่ความเป็นประเพณีพื้นเมืองที่สดใหม่ แปลกตา มีตำนาน เรื่องเล่า และพัฒนาการที่ประกอบเข้าด้วยกันก่อให้เกิดความน่าประทับใจในตัวของมันเอง ข้อมูลที่บันทึกเป็นอักษร เรื่องเล่ามุขปาฐะแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานอันลงตัวระหว่างความเชื่อท้องถิ่นกับความศรัทธาทางพุทธศาสนาที่สะท้อนผ่านวิถีชีวิตของชาวไทย ศาสนาความเชื่อ ความงามด้านศิลปะดนตรี การเต้นรำ อาหาร และการแต่งกายที่ได้กลายเป็นวัฒนธรรมอันงดงามได้รับการสืบทอดต่อกันมายาวนานสิ่งเหล่านี้ล้วนยืนยันว่า การสืบทอดเทศกาลสาดน้ำกับการสืบทอดวัฒนธรรมของชาวไทยเป็นเรื่องเดียวกัน

๒. ประเพณีเทศกาลสาดน้ำ คือการสะท้อนหัวใจอันเป็นมิตรของชาวไทย

ชาวไทย เป็นชนกลุ่มน้อยที่มีนิสัยใจคอที่ดีงาม มีวิถีชีวิตที่เปิดเผย มีน้ำใจต้อนรับขับสู้ผู้มาเยือนด้วยความเป็นมิตร ด้วยเหตุนี้ในช่วงเทศกาลสาดน้ำ ชาวไทในทุกหมู่บ้านจะได้มาร่วมตัวกันในการเตรียมน้ำเพื่อเฉลิมฉลองในวันปีใหม่ และเนื่องจากชาวไทยให้ความสำคัญกับเทศกาลนี้มาก ในวันงานทุกคนก็จะช่วยกันตักน้ำจากแหล่งน้ำที่ชาวหมู่บ้านเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ แล้วไปรวมตัวกันที่วัดเพื่อร่วมกันประกอบพิธีสงฆ์ น้ำพระ หลังจากนั้นก็จะมีประเพณีสาดน้ำ และอวยพรให้แก่กัน

สำหรับวันเทศกาลสาดน้ำไม่ว่าจะมีมิตรต่างถิ่นมาเยือน จะเป็นใครมาจากไหนก็ตาม ชาวไทต่างต้อนรับขับสู้ด้วยความยินดี พร้อมกับอวยพรให้ประสบความสำเร็จ ความร่วมแรงร่วมใจกันของชาวไทยสะท้อนให้เห็นถึงความสมัครสมานสามัคคี และมีมิตรภาพที่ดีของชาวไทย

๓. ประเพณีเทศกาลสาดน้ำ คือการส่งเสริมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมชาวไทย

เมื่อปี ๒๐๐๖ เทศกาลสาดน้ำได้รับการพิจารณาให้เป็นเทศกาลที่ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากรัฐบาลจีนและส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การจัดการประเพณีซึ่งเดิมทีเป็นการเฉลิมฉลองของคนท้องถิ่นที่ต่อมาได้รับการส่งเสริมให้เป็นประเพณีที่สำคัญของชาติด้วยคำขวัญในการประชาสัมพันธ์ที่สวຍงามว่า “เป็นเทศกาลแห่งความรื่นเริงตระวันออก”

การได้รับความสำคัญจากภาครัฐรวมถึงคุณค่าในตนเองของประเพณีที่สืบทอดกันมา ทำให้เทศกาลสาดน้ำของชาวไทยในปัจจุบันต้องเผชิญกับผลกระทบทั้งผลด้านบวกและด้านลบ

ผลด้านบวกนั้นคือการได้รับการส่งเสริมการประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามมีการเผยแพร่ประเพณีให้เป็นที่รู้จักสิ่งเหล่านี้เป็นการอนุรักษ์และช่วยให้เทศกาลสาดน้ำของชาวไทยได้รับการสืบทอดต่อไปในภายหน้าหากแต่การสืบทอดก็ต้องเป็นในพื้นฐานของความเข้าใจประเพณีพิธีกรรมและการละเล่นที่ดีงามด้วยไม่เช่นนั้นแล้วก็จะเกิดผลด้านลบได้

ผลด้านลบที่เกิดกับเทศกาลสาดน้ำภายหลังจากที่ได้รับการประชาสัมพันธ์ดังที่ผู้คนมากมายให้เข้ามาสัมผัสประเพณีนี้เป็นจำนวนมากขึ้น การแพร่หลายอย่างรวดเร็วของข้อมูลและการให้ความสนใจกับประเพณีการเล่นสาดน้ำเพื่อความสนุกสนานอย่างเดียวทำให้คุณค่าและความหมายที่ซ่อนอยู่ในประเพณีต่างๆ ในเทศกาลของชาวไทยได้ถูกกลดทอนลงจากอดีตที่ปฏิบัติการตามความเชื่อความหวังว่าประเพณีนี้จะช่วยปัดเป่าชำระล้างสิ่งชั่วร้ายและขอพรให้เกิดความโชคดีในปีใหม่ก็จัดจางลงเหลือเพียงกิจกรรมให้ความบันเทิงและไปให้ความสำคัญในเชิงธุรกิจมากเกินไป



ภาพชาวไทยเล่นน้ำรูปแบบใหม่ในเทศกาลสาดน้ำ Available at: http://www.yn.chinanews.com/pub/๒๐๑๓/yunnan_๐๔๑๒/๗๑๔๕๒.html[Accessed on: 6th March 2016].

บทส่งท้าย

กล่าวโดยสรุปงานสงกรานต์ของไทยมีที่มาจากเทศกาลสาดน้ำของชาวไทในพื้นที่สิบสองปันนา เชียงรุ้ง และพื้นที่บริเวณทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ประเทศจีน เป็นเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองปีใหม่ โดยรับเอาวัฒนธรรมผ่านทางพุทธศาสนาเถรวาทและผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและตำนานเทพปกรณัมพื้นบ้านกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา



แผนที่มณฑลยูนนานแสดงพื้นที่ถิ่นชาวไทยอาศัยอยู่ Available at: http://www.johomaps.com/as/china/yunnan/yunnan๑_ch.html[Accessed on: 6th March 2016].

เทศกาลสาดน้ำ ร่วมกันเชิดชูจิตวิญญาณของประเพณี ที่แสดงออกซึ่งการอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับธรรมชาติที่ถือเป็นคุณค่าสูงสุดที่แฝงอยู่ในเทศกาลนี้เอาไว้ ประเพณีดังกล่าวจึงจะมีโอกาสดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ปัจจุบันประเพณีอันดีงามเต็มไปด้วยคุณค่าทางวัฒนธรรมนี้ได้รับความสนใจจากภาครัฐและผู้คนต่างวัฒนธรรมอย่างมาก ถึงกระนั้นเทศกาลสาดน้ำของชาวไทยจะได้รับการสืบทอดอย่างยั่งยืนต่อไปนั้นคงไม่อาจอาศัยแค่แรงประชาสัมพันธ์หรือการส่งเสริมความงามแต่เพียงเปลือกนอกหรือการให้คุณค่าทางธุรกิจท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว หากแต่ชาวไทยซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้ต่างหาก จะต้องไม่ลืมราก สืบแก่นของประเพณี และควรร่วมแรงร่วมใจช่วยกันอนุรักษ์สืบสาน

บรรณานุกรม

- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (๒๕๓๙). *สงกรานต์ใน ๕ ประเทศ : การเปรียบเทียบทางวัฒนธรรม*: เชียงใหม่ : สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยรรยง จิระนคร. (๒๕๔๔). *ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา*: กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์ มูลนิธิวิจิตรศิลป์,
- 褚建芳. 制造传统——关于傣族泼水节及其相关新年话语的研究 (*การผลิตสร้างประเพณี : การศึกษาเทศกาลสาดน้ำและคำศัพท์ปีใหม่ที่เกี่ยวข้องของชาวไทย*) 《开放时代》, ๒๐๑๐年๐๒期。
- 覃娜娜. (๒๐๐๙). 傣族的泼水节及其文化内涵探析 (*บทวิเคราะห์เบื้องต้นเกี่ยวกับเทศกาลสาดน้ำและคุณค่าทางวัฒนธรรมของชาวไทย*) 《民俗·文化》, 年๐๒期。
- 远程. (๑๙๘๗). 泼水节的传说(*เรื่องเล่าตำนานเทศกาลสาดน้ำ*) 《中国民族》 年๐๔期。
- 李佳芸瑞. (๒๐๑๔). 泼水节传统文化在傣族民族文化建设中的传承与发展 (*การสืบทอดและการพัฒนาเทศกาลสาดน้ำวัฒนธรรมที่สืบทอดในวัฒนธรรมชาวไทย*) 《云南社会主义学院学报》 年第๔期。

เว็บไซต์

中国文化网: Available at: http://www.chinaculture.org/gb/cn_whyc/๒๐๐๖-๑๐/๑๙/content_๘๗๔๔๑.htm [Accessed on: 6th March 2016].





‘ตะจาน : สงกรานต์พม่า

เทศกาลเปลี่ยนผ่าน วิถีเกษตรกับคาวมเหงาของผู้คน

สิริพร เนตรนิยม

นักปฏิบัติการวิจัย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

เมื่อลมแล้งแห่งฤดูร้อนของเดือนเมษายนพัดหวนมา ความชุ่มชื้นในเทศกาลงานเปลี่ยนผ่านช่วงเวลาสำคัญของประชาคมชาวพุทธเถรวาทอุษาคเนย์ ในภาคพื้นทวีปที่เรียกว่า “สงกรานต์” ก็เวียนมาเป็นประจำทุกปี ทั้งชาวไทยในสิบสองปันนา ไทย พม่า กัมพูชา และลาว ต่างก็มีวัฒนธรรมร่วมรากในเทศกาลนี้คล้ายๆ กัน ทั้งช่วงเวลา ชื่อเทศกาล ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติอันเป็นเอกลักษณ์ของงานคือการสาด สรงกันด้วยน้ำเพื่อความเป็นมงคลและสนุกสนาน ก็เป็นทั้งประเพณีและเสน่ห์ที่ยังคงสืบทอดมาในปัจจุบัน

“ตะจาน” (တဲဇာၼ်)^๑ คือ “สงกรานต์” ในภาษาพม่าที่สันนิษฐานกันว่ามีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี สันสกฤตว่า “สงกนต” (มยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๒๘) หรือ “สงกรานต์” แปลว่า “การเปลี่ยนผ่าน”^๒ นอกจากนั้นคำว่า “ตะจาน” ของพม่ายังมีความหมายถึง “ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนจากปีเก่าเข้าสู่ปีใหม่” และ “เทศกาลสาดน้ำปีใหม่” (เมียนม่าอิกิธาน, ๒๐๐๘ : ๓๘๑) อีกด้วย

อดีตสงกรานต์ในพม่า การสงกรานต์ เทศกาลเปลี่ยนผ่าน งานกษัตริย์และวิถีเกษตร

“ตะกุ-ละ” (တဲဂူလဲ) คือ เดือนหนึ่ง (ตกราวเดือนเมษายน) ในปฏิทินของพม่า สันนิษฐานว่ามาจากภาษาปยูโบราณว่า “ตา-กู-หล่า” (တဲဂူလဲ) จากคำว่า “ตา” แปลงเป็น “ดี” (တဲ) แปลว่าเลข ๑ ในภาษาพม่า “กู” คือ กู (ကူး) ในภาษาพม่าปัจจุบันแปลว่า “การย้ายข้าม” และ “หล่า” แปลงเป็น “ละ” (လဲ) แปลว่า “เดือน” ดังนั้นคำว่า “ตะกุ-ละ” จึงมีความหมายว่า “เดือนที่สิ้นสุดปีเก่าข้ามเข้าสู่ปีใหม่”^๓

^๑ ถอดรูปอักษรไทยได้เป็น “สงกรน” อ่านตรงตัวว่า “ธิง-จาน” thin-gjan (ดิง-จาน) แต่ให้ออกเสียงว่า “ตะจาน” dha-gjan “มยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๒๘ / เมียนม่าอิกิธาน, ๒๐๐๘ : ๓๘๑ ในภาษาบาลีสันสกฤตคำว่า “สงกนต” แปลว่า ก้าวไปแล้ว, เปลี่ยนไปแล้ว และ “สงกนต” แปลว่า เคลื่อนจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง (พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา, ๒๕๓๘ : ๔๓๐) สำหรับภาษาพม่าใช้คำว่า “กู-ยง-ฉิง” (ကူးယွၼ်းၼိး) แปลว่า “การก้าวเคลื่อน” หรือ “ยง-ช่วย-ฉิง” (ယွၼ်းၼိး) “การเคลื่อนย้าย”

^๒ http://bwarsara.blogspot.com/2010/01/blog-post_2751.html

ในอดีตชาวพม่าให้ความสำคัญกับช่วงเวลาดังกล่าว ด้วยกิจกรรมของการจัดปัดเป่าและชำระล้างมลทินทั้งหลายที่มีอยู่ในตนและที่เกี่ยวข้องให้หมดสิ้นไปด้วยการอาบน้ำชำระร่างกาย สระผม และปิดกวาดบ้านเรือนให้สะอาดตั้งนั้นคำว่า “ตะจาน” อีกนัยหนึ่งจึงมีความหมายถึง “การชำระล้างเพื่อให้ลักษณะอันเป็นสิ่งดีมีมงคลเจริญขึ้นมา” (มยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๒๘) นอกจากการสระผม ชำระร่างกาย และปิดกวาดบ้านเรือนให้สะอาดแล้ว การไปหาญาติผู้ใหญ่ที่นับถือพร้อมเครื่องขมาคารวะที่เรียกว่า “กะเตาะ-ปแว” (ကုန်တော့ပွဲ) อันได้แก่ ถาด ข้าว พานหรือภาชนะอย่างหนึ่งอย่างใดที่บรรจุไว้ด้วยสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เสื้อผ้าและอาหารหวานคาวที่จัดมาพร้อมกัน ก็เป็นประเพณีปฏิบัติสำคัญที่มีลักษณะร่วมกันกับประเพณีสงกรานต์ในภาคเหนือของไทยที่เรียกว่าการ “รดน้ำดำหัว” ที่จัดขึ้นในช่วงวันสุดท้ายของเทศกาลที่เรียกว่า “วันปากปี” ที่พม่าเรียกว่า “นัตซัน-ตะแยะ-กะ-เนะ” หรือ “วันที่หนึ่งของการขึ้นปีใหม่” ในช่วงสงกรานต์ของพม่าด้วยซึ่งจะกล่าวต่อไป



ภาพสัญลักษณ์เดือนตะกุ่มีรูปใบหว่าบนขันน้ำสงกรานต์ กับชาววังเล่นน้ำสงกรานต์

สงกรานต์ในงานพระราชสำนักพม่า

ในยุคที่พม่ายังปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ คำว่า “สงกรานต์” ในราชสำนักมีความสำคัญกว่าการเป็นเพียงเทศกาลรื่นเริงประจำปี แต่สงกรานต์นั้นมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการชำระสระเกศเพื่อความเป็นมงคลของกษัตริย์และแผ่นดิน ที่เรียกว่า “การวัง-เซ-มิงลา” (ခေါင်းဆေးမင်္ဂလာ) ที่แบ่งตามช่วงเวลาและจุดมุ่งหมายของพิธีกรรม มี ๓ ประเภท ได้แก่ ๑. พิธีชำระสระเกศของกษัตริย์ มีกำหนดเจ็ดวันครั้งไปจนถึงเดือนละครึ่ง เรียกว่า “ปกติ-ตะจาน” (ပတ်တိတဲးကြို) หรือ “ปกติสงกรานต์” ๒. พิธีสงสนานชำระสระเกศของกษัตริย์เพื่อความรุ่งเรืองของแผ่นดิน เสริมดวงพระชะตาหรือเพื่อขจัดปัดเป่าเคราะห์ภัยต่างๆ ของบ้านเมือง เรียกว่า “ตะจานต่อ-ลัต” (တဲးကြိုတော်လတ်) หรือ “พระสงกรานต์อย่างกลาง” และ ๓. พิธีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาเทวดานพเคราะห์ในวันก่อนที่จะจัดให้มีพิธีรับเครื่องราชสักการะ ที่มักจะตรงกับวันเถลิงศกสงกรานต์หรือไม่ก็ในวันบรมราชาภิเษกเรียกว่า “มหา-ตะจาน-ต่อ-จีญ” (မဟာတဲးကြိုတော်ကြီး) หรือวัน “พระมหาสงกรานต์ใหญ่” หรือ “ตะจานต่อ-ขอ” (တဲးကြိုတော်ခေါ်) คือพิธี “เรียกพระสงกรานต์”



ภาพวาดโดยสยาขง แสดงรูปแบบการเข้าเฝ้าในท้องพระโรงของกษัตริย์พม่า

พระราชพิธีเรียกพระสงกรานต์นี้ จะเริ่มด้วยการส่งหมายรับสั่งเรียกบรรดาเจ้าเมือง ลูกหลวง หลานหลวง เจ้าฟ้าหัวเมืองประเทศราช และผู้มีอำนาจปกครองบ้านเมืองทั้งหลาย ในพระราชอาณาจักรให้เข้ามายังราชสำนัก เพื่อร่วมประกอบพระราชพิธีดังกล่าว ซึ่งโดยปกติ จะอยู่ในช่วงเทศกาลสงกรานต์นั่นเอง สำหรับในส่วนของพิธีกรรมนั้น จะเริ่มด้วยการสร้างมณฑป ประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ซึ่งแกะสลักจากไม้ให้ได้รับลักษณะต้องตามคัมภีร์สรวะ และคัมภีร์โชติสัตะ เมื่อประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ แล้ว พระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเครื่อง อันสะอาดจะเสด็จออกพร้อมกระบวนแห่เข้าสู่มณฑลแห่งเทวดานพเคราะห์ โดยเริ่มดำเนิน สู่มณฑปพระสุริยเทพก่อนเป็นอันดับแรกเพื่อเรียกพระสงกรานต์ ในเวลานั้นให้พนักงาน ขาวดนตรีบรรเลงถวายบูชาขึ้นพร้อมกันด้วย

พระราชพิธีเรียกพระสงกรานต์นี้สามารถจัดขึ้นได้ตามพระราชประสงค์ เพื่อให้เกิด ความเป็นสิริมงคลแก่พระองค์เอง หรือผู้รับพระราชทานในงานพระราชพิธีต่างๆ เช่น งานพระเศกกันต์ของบรรดาเจ้าชาย งานเจาะพระกรรณของบรรดาเจ้าหญิง ตลอดไปจนถึง งานเฉลิมพระยศพระมเหสี เป็นต้น สำหรับตำนานการของพระราชพิธีดังกล่าว พม่าได้ดึง เอาเรื่องราวในพุทธศาสนาบางตอนมาเป็นแกนหลักสำหรับกระบวนกาปฏิบัติ เช่น เรื่องมหา สุตคันสูตร ที่กล่าวถึงทานบารมีของพระอินทร์มีผลทำให้เหล่าเทวดาสรรเสริญ ดังนั้น งานเรียกพระสงกรานต์จึงเป็นพิธีการที่ประกอบไปด้วยกรรมการบริจาคทานเป็นการใหญ่ ของกษัตริย์ร่วมอยู่ด้วย อีกกระแสหนึ่งก็กล่าวว่ามาจากชาดกเรื่องพระเจ้าสุทโสม เมื่อครั้งถูก พระเจ้าปรีสารทจับ ก็ทรงทำพิธีเรียกพระสงกรานต์ให้เข้ามาแวดล้อมป้องกันตนจนพ้นภัย

มีบันทึกกล่าวถึงพระราชพิธีเรียกสงกรานต์ในสมัยพระเจ้ามโหชิตว่า ทรงมีหมายให้จัดขึ้นในช่วงที่ดาวฤกษ์ เสวยฤกษ์เข้าสู่เดือนพฤศจิกายน มีการจัดสร้างมณฑปประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ องค์ไว้ทางด้านทิศตะวันออกของพระบรมหาราชวัง ส่วน मुखกระสันด้านใต้จัดให้มีเครื่องดุริยางคดนตรีประโคมบูชา ในเวลาเรียกพระสงกรานต์ให้เตรียมน้ำคองคาและน้ำที่คั้นจากใบไม้มงคลหลายชนิด ครั้นได้ฤกษ์เวลาเหล่าแม่ทัพนายกองก็เฝ้าแห่นำเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าสู่มณฑปอันประดิษฐานรูปเทวดานพเคราะห์ทั้ง ๙ เพื่อทรงบูชาและเรียกพระสงกรานต์ในคราวเดียวกัน

สารสงกรานต์จากราชสำนัก การทำนาย และแผนงานการเกษตร

จากนั้นเหล่าพราหมณ์ชุดขาวและพราหมณ์ชุดน้ำตาลกับเหล่าราชบัณฑิตโหราจารย์ก็จะคำนวณและพยากรณ์ไปตามหลักโหราศาสตร์ว่าปีนี้มีพฤษภาทศมาส กาลิกทิน ดาวเคราะห์ เสวยฤกษ์ตัวไหน ปีนี้จะร้ายดีประการใด มีแผ่นดินไหวหรือไม่ มีศึกสงครามไหม ฯลฯ เป็นต้น เมื่อพยากรณ์เป็นที่เรียบร้อยแล้วข้อมูลต่างๆ จะถูกรวบรวมขึ้นกราบบังคมทูลให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบเป็นประจำทุกปี ดังนั้น “ตะจาน-สา” (ဝဇ္ဇိ:ကြိတ်ဝး) หรือ “สารสงกรานต์” จึงเป็นเสมือนตำราโหราพยากรณ์ที่ถูกลำเลียงออกประกาศ หลังจากที่พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงส่งข้อกราบทูลเหล่านั้นไปยังพระสังฆราชเพื่อให้ทรงวินิจฉัยอีกครั้งหนึ่งว่า คำพยากรณ์ข้อไหนควรนำออกประกาศเป็นหมายรับสั่งเพื่อใช้ในพระราชอาณาจักรต่อไป สำหรับพื้นที่รอบนอกที่อยู่ไกลจากราชธานี จะมีเจ้าหน้าที่คัดลอกหมายประกาศสงกรานต์ส่งออกไปอ่านยังหมู่บ้านต่างๆ ประชาชนก็จะล้อมวงกันเข้ามาฟังสารประกาศสงกรานต์ว่าปีจะมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง เช่น ทุ่งจะชุมนุมจะชุมนุม โรคระบาดจะเกิด วัวควายจะตายหรือหาย เรือจะไปจนถึงว่าปีนี้พระอินทร์ทรงสัตว์อะไรเป็นพาหนะ ทรงอะไรเป็นศัตราวุธ เช่น ถ้าพระอินทร์ทรงครุฑ “แปลว่าจะเกิดลมแปรปรวน และเรื่องยุ่งเหยิง ถือไม้เท้าหรือคบเพลิง ถือว่าเป็นนิมิตดี...” (วิรัช-อรนุช นิยมธรรม, ๒๕๕๑ : ๙๑)

ดังนั้นสารประกาศสงกรานต์ในยุคจาริตของพม่าจึงมีความสำคัญต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับประชาชน เพราะนอกจากจะเป็นการสื่อสารและแจ้งเตือนประชาชนไม่ให้อยู่ในความประมาทในแต่ละปีแล้ว ก็ยังมีข้อกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับช่วงเวลาที่เกี่ยวกับการทำการเกษตรซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อความมั่นคงของรัฐด้วย เช่น ปีนี้ต้องปลูกพืชผลในช่วงเวลาใดจึงจะมีผลผลิตมาก หรือจะต้องคราดไถไถไร่ด้วยวิธีใดจึงจะได้ผลผลิตได้เจริญงอกงาม ทั้งนี้ก็เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเอาใจใส่ต่อการประกอบอาชีพเลี้ยงตนและรัฐไปพร้อมกัน



หน้าปกหนังสือประกาศสงกรานต์ของโหราจารย์ชาวพม่ายุคปัจจุบัน บอกศักราชปี ๑๓๗๖ (พ.ศ. ๒๕๕๓) จะเห็นรูปของมหาเทวีถือเศียรของท้าวอจิพรหมด้านซ้ายและรูปพระอินทร์ทรงงูใหญ่ ถืออาวุธอยู่ด้านขวา ซึ่งมีความหมายสัมพันธ์กับคำทำนายในแต่ละปี

สงกรานต์กับช่วงเวลาของการเพาะปลูก

กษัตริย์พม่าทรงมีพระราชกำหนดในการจัดแบ่งช่วงเวลาสำหรับกระบวนการผลิตทางการเกษตรในปีหนึ่งไว้ ด้วยการเฝ้าดูปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กันอยู่ ๓ ส่วนได้แก่ ๑. การปรากฏขึ้นของดาวฤกษ์ ๒. สภาพแห่งฤดูกาล ๓. อายุของพืชพันธุ์ที่ทำการเพาะปลูกไปถึงการเก็บเกี่ยว ดังปรากฏอยู่ในบทร้อยกรองเรื่อง “มฆเทวะลึงกาตัต” ของพระครูมันแลญสยาตอ ซึ่งเมื่อยะเกตุ (๑๙๖๖ : ๑๓๗) ได้นำมากล่าวไว้ว่า

“เริ่มจากวันขึ้นสงกรานต์ปีใหม่ถึงเดือนสิงหาคมรวม ๑๔๐ วันในยามเช้ารุ่งอรุณจะมองเห็นดาวฤกษ์ตกอยู่บนท้องฟ้า เรียกปรากฏการณ์นี้ว่าฤกษ์ตกเที่ยงตรง จากวันที่หนึ่งของปีใหม่ถึงเดือนกันยายนเป็นเวลา ๑๕๔ วันเต็ม เป็นช่วงเวลาแห่งฝนในราศีกันต์ที่เรียกว่าฝนดาวลูกไก่ เป็นช่วงเวลาแห่งการหว่านนา ระยะเวลา ๑๘๐ วันเต็ม ดาวลูกไก่เคลื่อนเข้าเดือนตุลาคม ดาวฤกษ์สรวันเที่ยงตรง ยามนี้เป็นช่วงเวลาที่ได้กล่าวได้ว่าข้าวกล้าสมบูรณ์ รวมระยะเวลาได้ ๒๒๕ วันเต็ม ถึงเดือนพฤศจิกายนเข้าสู่ฤดูหนาว เรียกช่วงเวลานี้ว่า ดาวลูกไก่ใกล้หายตกดิน ระยะเวลารวม ๒๔๔ วันเต็ม เข้าเดือนธันวาคม พระเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนเครื่องทรงใหม่ ทั้งเหล่าขุนนางก็ได้รับพระราชทานเครื่องแบบบริโศกและยศศักดิ์ ในช่วงเทศกาลดังกล่าว พระเจ้าอยู่หัวจะทรงสละเรือพระที่นั่งเก่าๆ ซึ่งเทียบอยู่ใกล้พระราชฐานนั้นเสีย ส่วนบริเวณที่สละเรือพระที่นั่งนั้นก็ให้สร้างพระเจดีย์ยังมีชื่อปรากฏอยู่มาจนทุกวันนี้ว่าพระเจดีย์นาจวม จากต้นปีมีระยะเวลาคือ ๒๕๘ วันก็เข้าสู่เดือนมกราคม เป็นเดือนที่ดาวนาคาบนท้องฟ้าหายไป เป็นช่วงเวลาแห่งการเพาะปลูกข้าวริมห้วยริมหนอง” เริ่มจากวันแรกของปีใหม่นับได้ ๓๑๘ วัน ก็เข้าสู่เดือนกุมภาพันธ์เป็นช่วงที่ข้าวกล้าเจริญงอกงาม ระยะเวลานี้พระเจ้าอยู่หัวแต่โบราณมา

“พม่าเรียกว่า “มยั้ง-สะบา”(မုခ်းစာဝါး) เป็นข้าวอายุสั้น ปลูกในนาริมห้วยริมหนองในฤดูหนาว (เมียนม่อภิธาน, ๑๙๙๑ : ๒๗๐)



ภาพดาวฤกษ์ ๒๘ ดวง และจักรราศีทั้ง ๑๒ เดือนของพม่า
(ที่มา: เมียนม่าอิกิธาน กระทรวงศึกษาธิการพม่า ๒๐๐๘)

จะเอาพระทัยใส่ในกิจการเกษตรและนาไร่ว่าต้องปลูกอะไรช่วงเวลาใด จะต้องเก็บเกี่ยวเวลาไหน กิจกรรมเหล่านี้จะถูกกำหนดลงไปสู่ชาวไร่ไพรนาให้ดูแลไร่ นา เอาใจใส่ผลผลิตด้วยสารสงกรานต์ที่ทางการได้ออกประกาศไว้” (เมื่อยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๓๘)

ตำนานสงกรานต์ และการเล่นน้ำของพม่า

ตำนานสงกรานต์ของพม่านั้น มีความเกี่ยวข้องกับตำนานการกำเนิดของพระคเณศที่พม่าเรียกว่า “มหา-ปิงแน” ปนอยู่ด้วย จึงมีที่แตกต่างจากไทยอยู่บ้าง ในขณะที่ไทยกล่าวถึงท้าวทิลพรหม ท้าวพนัธกัมปัญหากับธรรมบาลกุมาร ว่าราศีของมนุษย์แต่ละช่วงเวลาอยู่ที่ไหน ถ้าธรรมบาลตอบได้ พระพรหมจะยอมมอบศรีษะถวายธรรมบาลกุมาร ในที่สุดธรรมบาลกุมารก็หาคำตอบได้พระพรหมแพ้ เลยต้องตัดศรีษะแล้วให้ธิดาทิ้งเจ็ดถือไว้ ปีละองค์ เพราะเศียรพระพรหมมีอานุภาพมาก ถ้าทิ้งลงน้ำ น้ำจะแห้ง ถ้าทิ้งลงดิน ดินเป็นไฟ ถ้าทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง แต่สำหรับตำนานสงกรานต์ของพม่านั้น ก็มีเรื่องการท้าวพนัธเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเหมือนกัน แต่เป็นการพนันระหว่างพระอินทร์ กับท้าวอาจิพรหม (พระพรหม) สุดท้ายท้าวอาจิพรหมแพ้เลยต้องตัดศรีษะถวายพระอินทร์ พระอินทร์ก็นำหัวข้างมาต่อร่างท้าวอาจิพรหมกลายเป็น “พระคเณศ” แต่นั่นมา ส่วนศรีษะนั้นมีอานุภาพเหมือนเรื่องของไทย คือ ถ้าทิ้งลงน้ำ น้ำจะแห้ง ถ้าทิ้งลงดิน ดินเป็นไฟ ถ้าทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง ด้วยเหตุนี้จึงต้องให้ธิดาท้าวอาจิพรหมถือไว้ปี่ละองค์ ซึ่งตรงนี้เหมือนกับตำนานของไทย

ส่วนเรื่องที่พระอินทร์กับท้าวอาจิพรหมทู่เมียงกันนั้น ในตำนานของพม่าบอกว่าเป็นเรื่องวันเวลาในมนุษย์โลก ท้าวอาจิพรหมบอกกับพระอินทร์ว่า “ในสมัยก่อนที่พระกัศปะพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ในมนุษย์โลกหนึ่งอาทิตย์เคยมีอยู่ ๘ วัน แต่เวลานี้เปลี่ยนไปเป็น ๗ วันเท่านั้น” พระอินทร์ไม่เห็นด้วยก็เกิดทำพนันกันว่า ถ้าใครแพ้จะยอมหัวขาด พระอินทร์ลงไปหาคำตอบยังโลกมนุษย์พบกับฤๅษีผู้มีญาณบารมีกล้าได้อภิญญาญาณ กล่าวว่า “มนุษย์โลกในเวลานี้เริ่มจากอาทิตย์ ไปสิ้นสุดที่เสาร์มีเพียง ๗ วันเท่านั้น” มิเคยมีมาก่อนว่า ๘ วัน ท้าวอาจิพรหมแพ้เลยอธิษฐานสละเศียรตามสัญญา ด้วยอำนาจเศียรแห่งพรหม พระอินทร์จะวางหรือทิ้งขว้างไปไม่ได้ ด้วยจะเป็นเหตุให้โลกเกิดทุกข์ภัย พระอินทร์จึงให้ธิดาทั้ง ๗ ของท้าวอาจิพรหมผลัดกันถือเศียรของท้าวอาจิพรหมไว้เวียนกันไปองค์ละปี (นันทวิงษะ, <http://lokachantha.mahasiusa.org/?p=๔๗๕๗>)

เล่นน้ำสงกรานต์ในพม่า

เมื่อกล่าวถึงประเพณีสงกรานต์คงเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องกล่าวถึงการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ ซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า “เหย-แปะก์-ผยาน” (ဧယုတ်ပျဉ်း) คือการ “สาดพรมน้ำ” หรือ “เหย-แปะก์-กะซา” (ဧယုတ်ကစား) แปลว่าการ “เล่นสาดน้ำ” ในพระราชสำนักพม่าแต่โบราณก็มีการเล่นน้ำสงกรานต์เป็นงานรื่นเริงในวันที่กษัตริย์ทรงสระพระเกศา พม่าอ้างอิงถึงตำนานการเกิดประเพณีนี้ว่า

เมื่อเหล่ากษัตริย์ศากยะวงศ์แห่งเมืองกบิลพัสดุ์ มีพระราชวังอันจัดไว้แล้วด้วยภูมิทัศน์ที่สวยงาม มีสระน้ำขนาดใหญ่ที่ใขน้ำเข้ามาในเขตพระราชฐาน มีการจัดงานเป็นที่รื่นเริงด้วยการเล่นสาดน้ำสัปดาห์ในพม่าจนทุกวันนี้มิได้ขาด ในสมัยพุทธามมีบันทึกกล่าวถึงการเล่นน้ำสงกรานต์ไว้ในรัชสมัยของพระเจ้านรสีหบดีที่เสด็จจากวังไปยังริมฝั่งแม่น้ำ แล้วโปรดให้สร้างพลับพลาชั่วคราวไว้ใกล้พระบรมมหาราชวังเพื่อประทับเล่นน้ำสงกรานต์ (เมื้อะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๔๒)



ภาพวาดโดยศิลปินสมัยพุทธามแสดงการเล่นน้ำสงกรานต์

(ที่มา: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bagan_era_painting_of_Thingyan.jpg)

ในหนังสือเรื่อง “กลอนสิบสองราศีบทกวีแห่งเมืองอังวะ” ซึ่งบันทึกขึ้นในยุคทองอุตอนปลายได้กล่าวถึงการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ว่า “ต่างเล่นน้ำสงกรานต์แบบอย่างแต่กาลก่อน เป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้” (อุอ่าวังจี, ๑๙๖๕ : ๗)



ภาพวาดการเล่นน้ำสงกรานต์ในสมัยอังวะ จากบันทึกของชาวตะวันตก

ด้วยน้ำบริสุทธิ์ ในวันที่สงกรานต์ย้ายราศี (เถลิงศก) นั้นให้ยิงปืนใหญ่ขึ้น ๓ นัด (เมื่อยะเกตุ, ๑๙๖๖ : ๑๔๓)

จากบันทึกทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้เห็นว่าเอกลักษณ์ร่วมกันของประเพณีสงกรานต์ ประการหนึ่งก็คือการเล่นสาดน้ำที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เราพบภาพวาดในสมัยอาณาจักรสุพรรณช่วงปี ๑๘๕๒ เป็นภาพชาวพม่ากำลังรุ่มเล่นน้ำกับชาวตะวันตกด้วยปืน และกระบอกฉีดน้ำ ดังนั้นการเล่นน้ำของชาวพม่าเมื่อร้อยกว่าปีที่แล้ว จึงดูเหมือนสงครามน้ำที่มีความทันสมัยคล้ายกับยุคปัจจุบันมาก

การรุ่มฉีดน้ำในลักษณะดังกล่าวของชาวพม่าต่อคนผิวขาวเจ้าอาณานิคมในเชิงจิตวิทยาอาจเป็นการปลดปล่อยความไม่พอใจบางอย่างของชาวพื้นเมือง ผู้รู้สึกว่าการล่าเหยื่อให้ละลายหายไปกับการเล่นน้ำ ตามประเพณีที่ดูจะรุนแรงสาแก่ใจอยู่ได้เหมือนกัน



ภาพวาดการใช้ปืน และกระบอกฉีดน้ำเล่นกันในวันสงกรานต์สมัยอาณานิคม ที่มา : THE ILLUSTRATED LONDON NEWS, MARCH ๑๓, ๑๘๕๒

จวบจนกระทั่งปี ๑๙๖๐ การเล่นน้ำสงกรานต์ด้วยการสาด การฉีด การยิงก็ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมพม่าจากภาพของนายกรัฐมนตรีอู๋ ที่ร่วมเล่นน้ำในประเพณีสงกรานต์กับประชาชนอย่างกุ่ม ดังนั้นการเล่นสงกรานต์นี้อาจเป็นการละลายเส้นแบ่งทางชนชั้นระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง หรือผู้ใหญ่กับผู้ย่อยลงภายใต้กติกา คือประเพณีที่อนุญาตให้สาดหรือรดน้ำแก่กันได้โดยไม่โกรธ งานอย่างนี้ผู้ย่อยก็คลายใจผู้ใหญ่ก็ได้คะแนนนิยมด้วยโดยเฉพาะในทางการเมือง



ภาพนายกรัฐมนตรีอู๋ ออกเล่นสงกรานต์กับประชาชนในปี ๑๙๖๐ จะเห็นทั้งผู้ย่อยเป็นฉีดน้ำใส่ผู้ใหญ่ และผู้ใหญ่สาดน้ำใส่ประชาชน

สงกรานต์ วันเวลา เทศกาล งานรื่นเริง และสัญลักษณ์

ประเทศพม่ากำหนดเอาเทศกาลสงกรานต์เป็นวันปีใหม่ออย่างเป็นทางการ ปัจจุบันรัฐบาลกำหนดให้เทศกาลนี้มีวันหยุดราชการยาวติดต่อกันไปถึง ๑๐ วัน เริ่มตั้งแต่วันที่ ๒ ของเดือน “ตะกู” (ဝါရုလူး) หรือเดือน ๑ ของพม่า ซึ่งอยู่ในช่วงวันที่ ๑๑ หรือ ๑๒ เมษายนตามปฏิทินสากล เรื่อยไปจนถึงวันที่ ๒๐ หรือ ๒๑ เมษายนของทุกปี แต่ในส่วนของวันเทศกาลตามประเพณีนั้นมีการกำหนดเพียง ๕ วัน คือเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ เมษายนไปจนถึงวันที่ ๑๗ เมษายน ซึ่งแต่ละวันจะมีชื่อเรียกและพิธีการต่างๆ กันไป

สงกรานต์พม่ากับวันสำคัญทั้ง ๕ ในช่วงเทศกาล

“ตะจาน อะโจ อะจี อะเจ็ต อะเต้ก หนิดสัน” คือวันทั้ง ๕ ในช่วงเทศกาลตามประเพณีสงกรานต์ที่ผู้หลักผู้ใหญ่ชาวพม่าส่วนใหญ่จะยกนิ้วขึ้นมาบ๊และทราบทันทีว่าวันนั้นวันนี้จะต้องจัดเตรียมอะไรบ้าง วันสำคัญในช่วงเทศกาลทั้ง ๕ มีรายละเอียดดังนี้

วันที่ ๑ “อะโจ-เนะ” (အကြိုရူး) หรือ “ตะจาน-อะโจ-เนะ” (တနင်္ဂနွေအကြိုရူး) แปลว่า “วันรับสงกรานต์” เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ เมษายน ซึ่งถือเป็นวันแรกของเทศกาล เป็นวันสุกดิบเตรียมรับเทศกาลสงกรานต์ที่จะมาถึงในวันรุ่งขึ้นในวันนั้นหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

รวมถึงซุ้มตามหมู่บ้านต่างๆ จะจัดเตรียมงาน เช่น สร้างเวทีการแสดง จัดสถานที่ เตรียมอาหาร ฯลฯ เพื่อต้อนรับวันสงกรานต์ที่จะมาถึงในวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๒ “อะจีะ-เนะ” (အဂျီအေ) หรือ “ตะจาน-อะจีะ-เนะ” (တဲဇာန်အဂျီအေ) แปลว่า “วันตักสงกรานต์” คือ วันตกลงเข้าสู่ช่วงสงกรานต์ ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน นับเป็นวันที่สองตามประเพณี วันนี้เวลาเช้าชาวพม่าจะมีการทำบุญถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์ รวมถึงเลี้ยงอาหารผู้คนที่เข้ามาในสถานที่จัดงานที่ตระเตรียมไว้เมื่อวานโดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ พอตกบ่ายก็จะเริ่มเปิดสถานที่จัดงาน หรือเวทีสงกรานต์หรือ “ตะจาน-มัตตะปี” (တဲဇာန်မတ်တဲပီ) อย่างเป็นทางการ สำหรับพิธีการบนเวทีก็จะเริ่มด้วยการเชิญแขกผู้ใหญ่ขึ้นมาเป็นประธานเปิดงาน จากนั้นผู้ใหญ่ในพิธีจะนำกิ่งหว้าจุ่มลงในขันน้ำ แล้วประพรมทุกคนบนเวทีถือเป็นการเปิดเทศกาลเล่นน้ำกันอย่างเป็นทางการ เสร็จแล้วก็จะมีการแสดงบนเวทีทั้งแบบประเพณีและสมัยนิยม รวมไปถึงการเล่นสาดน้ำ ฉีดน้ำ และพ่นน้ำด้วยเครื่องมือต่างๆ มีขัน ปืนฉีดน้ำ สายยางและเครื่องสูบน้ำไปยังผู้ร่วมงานด้านล่างอย่างสนุกสนานด้วย



ภาพเวทีสงกรานต์ของพม่าเป็นทั้งเวทีการแสดง และที่ฉีดน้ำไปพร้อมกัน
(ที่มา : myanmartravel.org/festivals/thingyan.html)

สมัยก่อนชาวพม่าจะรู้กำหนดว่าวันไหนคือ “อะจีะ-เนะ” หรือ “วันตักสงกรานต์” ด้วยการใช้วิธีนับวันอย่างง่ายๆ เริ่มจากวันขึ้นสงกรานต์ปีที่แล้ว นับเรื่อยมาจนได้จำนวน ๓๖๔ วันก็วันนั้น แต่ถ้าจะให้แน่ใจขึ้นไปอีกก็ให้นับตั้งแต่วันตักสงกรานต์ปีที่แล้วเรื่อยมาจนได้ ๓๖๕ วัน ๖ ชั่วโมง ๑๒ นาที ๓๗ วินาทีเต็มนี้แหละคือช่วงเวลาแห่งวันตักสงกรานต์^๕

วันที่ ๓ “อะแจ็ด-เนะ” (အကြော်) หรือ “ตะจาน-อะแจ็ด-เนะ” (တဲဇာန်အကြော်အေ) แปลว่า “วันคราส” สงกรานต์ คือ “วันที่อยู่ระหว่างช่วงวันตกและวันขึ้นของเทศกาลสงกรานต์” (เมียนมาอภิธาน, ๑๙๙๑ : ๓๙๗) เปรียบเหมือนวันที่อยู่

^๕ <http://www.hittai.org>

^๖ คราส [คราด] ก. กิน จับ ถือ (ส.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, ๒๕๓๑ : ๑๗๐)

ในเงามืดช่วงขณะ^๗ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ยังไม่ละจากปีเก่าและยังไม่ก้าวสู่ปีใหม่ วันนี้
อยู่ในช่วงวันที่ ๑๕ เมษายน ถือเป็นวันที่สามตามประเพณี แต่โบราณชาวพม่าเชื่อกันว่า
“ตะจา-มิง”(ဝဲကြာမင်း) หรือ “พระอินทร์” กับ “หะมาตะลี” (မာတလီ) หรือ “พระมาตุลี”
เทพผู้ขั้บราชาของพระอินทร์จะเสด็จมายังโลกมนุษย์พร้อมกับสมุดข่อยเพื่อจดบันทึก
ความดี ความชั่วของมนุษย์แต่ละคนไว้ในวันนี้ ดังนั้นวันนี้ทุกคนจะต้องรักษากาย วาจา ใจให้ดี
มีการรักษาศิล ฟังธรรม ให้ทาน ไม่พูดคำหยาบ เพื่อให้พระอินทร์ทรงจดบันทึกไว้แต่สิ่งดีๆ



ภาพประดับตามวัดต่างๆในเมืองเชียงใหม่ รัฐฉานประเทศพม่า ทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงถือสมุดข่อย
จดบันทึกความดีความชั่วของมนุษย์

สิ่งดีๆ ที่ควรทำในวันที่พระอินทร์เสด็จมาตามความเชื่อของชาวพม่าแต่โบราณ
ก็คือสิ่งควรหลีกเลี่ยงในช่วงสิ้นปีเก่าข้ามเข้าปีใหม่ ๑๐ ประการได้แก่ ๑.ห้ามร้องไห้หรือไห้ร้อง
โอดครวญ ๒.ห้ามมีกิจกรรมทางเพศ ๓.ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ๔.ห้ามดื่มเหล้าเมายา ๕.ห้ามโมโห
ฉุนเฉียว ๖.ห้ามเลือดตกยางออก ๗.ห้ามทนายอันประกอบด้วยน้ำมัน ๘.ห้ามตัดฟันตัดต้นไม้
๙.ห้ามซื้อสินค้ามาเก็บตุน ๑๐.ห้ามค้าขายสินค้าออกร้าน^๘

วันที่ ๔ “อะแตะ-กะ-เนะ” (အဘ္ဘကရ) หรือ “ตะจา-น-อะแตะ-กะ-เนะ”
(ဝဲကြာမင်းအဘ္ဘကရ) แปลว่า “วันขึ้นสงกรานต์” ถ้าจะเรียกแบบไทยก็คือวัน “เถลิงศก”
จะตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน นับเป็นวันที่สี่ของเทศกาล วันนี้เป็นวันที่พระอินทร์กับพระมาตุลี
เสด็จกลับขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถือเป็นวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ตามประเพณี
เป็นวันสิ้นสุดการเปลี่ยนผ่านย้ายของดวงอาทิตย์จากราศีมีน เข้าสู่ราศีเมษอย่างเต็มตัว
ซึ่งตำราโหราศาสตร์พม่าเรียกว่า “มัสสะ-ตะจาน” (မိမိမိကြာ) วันนี้จะมีการเล่นสาด
น้ำรื่นเริงกันอย่างเต็มที่เป็นการส่งท้าย

^๗ตรงกับภาษาพม่าว่า แจ็ต (ကြတ်) แปลว่า “แสงของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์หายไปชั่วระยะหนึ่ง”
^๘เขียนว่า “ธิ-กยา-มิง” อ่านว่า “ตะจา-มิง” dhagja-min แปลว่า “เจ้าผู้รู้และได้ยิน”

^๘ <http://www.hittai.org>

วันที่ ๕ "หนิดขัน-ตะแยะก-เนะ" (ธันวาคม:๐๖๖๖) แปลว่า "ขึ้นปีใหม่ วันที่หนึ่ง" ถือเป็นวันแรกของปีใหม่ หรือวันปากปี วันนี้ชาวพม่าจะนําน้ำอบน้ำหอม ขมิ้นส้มป่อย และเครื่องขมา มีเสื้อผ้าแพรพรรณ เครื่องใช้เครื่องกินใส่ห่อ ใส่พานที่เรียกว่า "กั้นเคาะ-ปะแว" (ကန်ကော့ပွဲ) ไปมอบให้ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ บางชุมชนอาจจัดร่วมกันเป็นงานใหญ่ นำเอาผู้สูงอายุทั้งหลายในชุมชนมานั่งเป็นประธานรวมกันให้ผู้อ่อนวัยทั้งหลายในชุมชนได้ ทำทาน กล่าวคำขอขมาลาโทษ ซึ่งชาวพม่าจะเรียกพิธีนี้ว่า "อะตะกะ-จี-ปุส่อ-ปะแว" (အတက်ကြီးပူဇော်ပွဲ) คืองาน "คารวะผู้สูงอายุ" นอกจากนั้นก็มีการทำบุญปล่อยนก ปล่อยปลา ตั้งโรงทานเลี้ยงอาหารแก่คนและสัตว์ทั่วสารทิศที่เรียกว่า "ชะดุดิดา" (စာသုဒ္ဓါ) คือคำว่า "จตุรทิศ" ในภาษาบาลีนั่นเอง

ในช่วงบ่ายวันนี้ทุกคุ้มหมู่บ้าน หรือชุมชนแต่ละแห่งจะจัดพื้นที่ทำบุญกลางบ้านขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกสถานที่ตรงบริเวณทางแยกของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นทางสามแพร่งบ้าง สี่แพร่งบ้างแล้วนับมนต์พระสงฆ์จำนวน ๕ รูปบ้าง ๙ รูปบ้าง มาสวดพระปริตร เหตุที่ต้องทำพิธี ตามแยกต่างๆ เพราะชาวพม่าเชื่อว่าวิญญาณสัมภเวสี คือผู้กำลังแสวงหาแดนเกิดทั้งหลาย มีวิญญาณเร่ร่อน ผีไร้ญาติที่ตายด้วยอุบัติเหตุบนท้องถนนจะได้รับส่วนบุญจากตรงนี้

ในพิธีดังกล่าวชาวบ้านจะนำอาหารหวานคาว มีขนม ผลไม้ น้ำสัมน้ำหวาน มาร่วมทำบุญเลี้ยงคนที่มาร่วมพิธีพร้อมกับนําน้ำ ทราย หรือข้าวสารจำนวนหนึ่งมาเพื่อเข้าร่วม พิธี หลังจากเสร็จพิธีแล้วก็นำทราย หรือข้าวสารที่ผ่านการสวดพระปริตรซึ่งชาวพม่าเรียกว่า "ปะเยก-เหย" (ပုရိတ်ရေ) น้ำพระปริตร "ปะเยก-แต" (ပုရိတ်တဲ) ทรายพระปริตร และ "ปะเยก-सान" (ပုရိတ်ဆန်) ข้าวสารพระปริตร ไปชดไว้อรอบๆ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของตน เพื่อป้องกันปีศาจและกันสิ่งไม่ดีไม่ให้เข้ามาอาศัยในบ้านถือเป็นการเสริมสิริมงคลในวันแรกของปีใหม่ หรือวันปากปี



งานทำบุญในวันปากปี กลางสี่แยกของหมู่บ้านหนึ่งในเมืองเมียวดี

มีน้ำ ทราย และข้าวสาร ที่นำมาเข้าร่วมพิธีสวดพระปริตร ก่อนนำไปชดรอบบ้าน

สัญลักษณ์วันสงกรานต์ของพม่า

เมื่อเทศกาลนี้เกี่ยวข้องกับน้ำ กับการต้อนรับบูชาพระอินทร์ อันเป็นเทพสำคัญแห่งวันสงกรานต์ หรือ “ตะจาน-มิง” (တင်္ဂုဇ်မင်း) แล้ว ดอกไม้ใบพฤษภาคมๆ ที่ผลิดอกออกช่อมาในยามแล้งก็เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเทศกาลนี้ไปด้วย “ปะเต้าก์-ปาน” (ပဲတောက်ပန်း) คือ “ดอกประดู่” สีเหลืองมักจะผลิดอกบานสะพรั่งในหน้าร้อนโดยเฉพาะตอนที่ฝนเปลี่ยนฤดูโปรยลงมา พม่าจะเรียกฝนนี้ว่า “ตะจาน-โม” (တင်္ဂုဇ်မိုး) หรือ “ฝนสงกรานต์” ทำให้ดอกประดู่บานหอมฟุ้งทุกคนจะรู้ว่าช่วงเวลาสงกรานต์กำลังใกล้เข้ามาแล้วนะ ในช่วงสงกรานต์สาวพม้ามักนิยมนำช่อดอกประดู่มาปักไว้ในแจกัน ชั่น หรือหม้อน้ำเพื่อบูชาพระ และยังเอาไว้วางประดับอีกด้วย นอกจากนั้นก็มี “งุหว่า-ปาน” (ဂွံပျံပန်း) คือ “ดอกคูณ” เหล่านี้คือดอกไม้สัญลักษณ์ในเทศกาลสงกรานต์ของพม่าที่มักนิยมนำมาประดับตกแต่งสถานที่จัดงานกันในช่วงเวลาดังกล่าว



ดอกคูณประดิษฐ์ที่วางขายในตลาดเมืองพะอาน รัฐกะเหรี่ยงประเทศพม่า
ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ กับดอกประดู่บนต้น

นอกจากดอกไม้แล้วใบไม้ก็เป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งซึ่งต้องใช้ในการตกแต่งบูชาในเทศกาลนี้ด้วยเช่นกัน “ต้า-โอ” (တံအိုး) คือ “หม้อดอกไม้ใบพฤษภาคม” ที่ต้องมีตั้งไว้ในการบูชาพระ เทวดา หรือสิ่งศักดิ์ต่างๆ เราจะพบว่าแม้แต่เครื่องตกแต่งทางสถาปัตยกรรมประเภทเจดีย์ ส่วนใหญ่ของพม่าก็จะมีปูนปั้นทำเป็นรูป “แจกัน” หรือ “หม้อ” ปักดอกไม้โลหะปิดทองคำเปลวเอาไว้ นั่นก็คือ “ต้าโอ” แบบหนึ่งซึ่งพม่าเรียกว่า “กละ-ต้า-โอ” (ကလံတံအိုး) ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่าหม้อ “กลส” นั่นเอง

สำหรับ ต้า-โอ ที่ใช้ในงานสงกรานต์ คือ หม้อด้วยดินเผาใส่น้ำจนเต็มแล้วปักด้วยใบไม้มงคลทั้ง ๗ ชนิดที่ใช้ในเทศกาลสงกรานต์ ได้แก่ ใบมะพร้าว ยอดหว้า ใบสะเดา ใบพุทรา กล้วยาแพรก ยอดบุนนาค และดอกไม้ไม่จำกัดชนิด แต่ส่วนใหญ่นิยมใช้ดอกกุหลาบเสียบลงเพื่อถวายเป็นการต้อนรับพระอินทร์ ให้ชีวิตพบแต่ความชุ่มเย็นเป็นสุข เป็นมงคล และเจริญรุ่งเรือง หม้อน้ำนี้มีคติจากอินเดียที่เรียกว่า “หม้อบารุณฆฏะ” เป็นหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์

เป็นสัญลักษณ์ที่นิยมทำกันมากในงานตกแต่งทางสถาปัตยกรรมของพุทธศาสนาในพม่า และภาคเหนือของไทยด้วย



ภาพหม้อบุรณฆฏะบนประตูดิหวารวัดบ้านแสน เมืองเชียงตุง และคำโอ หม้อดินเผาใส่น้ำปักดอกไม้ใบพุทธรักษา
ที่มา : หม้อตาโอ <http://shanmalay.com/tag/thingyan/>

ปัจจุบันในช่วงเทศกาลสงกรานต์ หรือก่อนสงกรานต์หนึ่งวันจะมีพ่อค้าแม่ค้าเก็บไปไม้ดอกไม้มงคลพวกนี้มาขายพร้อมกับหม้อดินเผา และฉัตรช่อตุง ดังนั้นอาจมีไปไม้ดอกไม้ครบตามตำราบ้างไม่ครบตามตำราบ้างแต่ชาวพม่าส่วนใหญ่ก็ไม่ถือสาสักัน เพราะอาจมีหลายตำรา บ้างก็ว่าให้จัดหา “...ไปไม้ดอกไม้อะไรก็ได้ ๗ ชนิดตามชื่ออักษรอันเป็นตัวแทนของวันทั้ง ๗...” (สัมภาษณ์ นายโสฬฐ ๓. ๑๑/๑ ไตหวุ่นกวี้ง มะละแหม่ง) เช่น

“โอง-ยแวงก์” (အုန်းဂွင်) คือ “ใบมะพร้าว” อักษร อ คือ วันอาทิตย์ สะแป (သံသရာ) คือ “มะลิ” อักษร จ คือวันอังคาร ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาเรื่องครบตามตำราหรือไม่ครบ เพราะทุกคนมีใจมุ่งไปที่การบูชา และร่วมเทศกาล ต่างก็มุ่งเอาหม้อดอกไม้ที่จัดไว้แล้วนั้นไปตั้งไว้บนหิ้งหน้าบ้าน เพื่อต้อนรับพระอินทร์ที่จะเสด็จมาในช่วงสงกรานต์



ดอกไม้ ใบพุทธรักษา น้ำหม้อ ช่อตุง ที่แม่ค้านำมาขายในตลาดก่อนวันสงกรานต์
ตลาดเมืองพะอาน รัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า

อาหารคาวหวานสงกรานต์พม่า

ช่วงหน้าร้อนคนไทยส่วนใหญ่ในภาคกลางมักจะทำข้าวแช่รับประทานกันในบ้านแล้ว แจกจ่ายไปในหมู่เครือญาติใกล้ชิด ยิ่งในช่วงวันสงกรานต์ทุกบ้านโดยเฉพาะในแถบจังหวัด นนทบุรี ปทุมธานี บางกะปิ และชุมชนมอญต่างๆจะต้องได้สำหรับข้าวแช่เป็นของฝาก มีไชโป้ว ผัดไข่ กะปิทอด เนื้อหวาน ปลาหวาน พริกสอดไส้ ยำมะม่วง และข้าวแช่ในน้ำเย็นลอยดอกมะลิ อบควันเทียนหอมๆ ที่เมล็ดข้าวถูกขัดจนใส ไม่มียางเมื่อใส่น้ำแล้วก็จะใส่มิ่ชุ่มดูสวยงาม

สำหรับพม่าก็มีข้าวแบบนี้เหมือนกัน เขาเรียกว่า “ตะจาน-ตะมิง” (တင်္ဂျင်တမိင်) เป็นอาหารชุดพิเศษที่มีกิน มีขายกันเฉพาะช่วงเทศกาลสงกรานต์ ๕ วัน เท่านั้น ลักษณะของข้าว ก็เหมือนกับไทยทุกประการ คือเป็นข้าวสวยหุงแล้วล้างเม็ดข้าวจนสะอาดเวลาใส่น้ำลงไป จะไม่ขุ่น สำหรับน้ำข้าวแช่จะใช้น้ำสะอาดธรรมดา หรือน้ำสะอาดที่อบด้วยควันเทียน หรือ ควันไม้หอมก็ได้ ส่วนกับข้าวสงกรานต์ที่เรียกว่า “ตะจาน-ตะมิง-เนะ-ตุแฉะ-ชา-ตอ-อะจ่อ” (တင်္ဂျင်တမိင်-နဲ-တုဆေး-စာ-တုအေ) คือ “ผัดที่กินกับข้าวสงกรานต์” ก็มีเพียงสอง หรือสามอย่างได้แก่ ปลาผัดกับหอมแดง ทำด้วยการนำปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาทุ หรือ กุ้งแห้งมาต้มให้เปื่อยแล้วเอาเนื้อมาโขลกหรือยีให้ละเอียด แล้วนำลงผัดกับน้ำมันใส่หอมแดง เกลือ กะปิ ผงขมิ้น ผงคนอร์ผัดให้เข้ากัน รสชาติจะออกเค็มๆ มันๆ เวลากินอาจเพิ่มความเผ็ด ด้วยพริกชี้ฟ้าแห้งทอดกรอบ บางสูตรอาจขอยมะม่วงดิบรสเปรี้ยว หรือกะทอนั่นหั่นชิ้นเล็กๆ ใส่ลงไป ผัดเพื่อเพิ่มรสชาติด้วยก็จะถือว่าเป็นผัดปลาที่ครบสูตร พม่าเรียกเมนูนี้ว่า “งาปูเข้า-จ่อ-โล่” (ဂျပူအေး-အုတ်လှော်)

กับข้าวอีกอย่างที่กินกับข้าวแช่ของพม่าคือ “แป-ปะยก-จ่อ-โล่” (ပဲပြေအုတ်လှော်) ได้แก่ “ถั่วต้มผัดน้ำมัน” ทำด้วยการนำถั่วแปยี ถั่วเหลืองหรือถั่วลูกไก่ไปต้มจนสุกแล้วนำมายี ให้ละเอียดนำไปผัดกับน้ำมันใส่เกลือ ใส่ผงขมิ้นนิดหน่อยชิมให้พอเค็ม โรยหน้าด้วยหอมเจียว รสชาติก็จะเค็มๆ มันๆ อีกเช่นกันกับข้าวสองอย่างนี้ถือเป็นจานหลักของกับข้าวสงกรานต์ในพม่า บางบ้านอาจมี “ยำมะม่วง” หรือ “ตะเยะ-กะ-ตี-โตะ-กะ” (တဲးယေး-ကတိ-တုဒဲး) ด้วยก็ได้



ข้าวสงกรานต์ กับข้าวสี่เหลี่ยมทางซ้ายคือถั่วต้มผัด ด้านซ้ายคือปลาผัด ใส่หอมแดงและมะม่วง

นอกจากข้าวแช่ หรือข้าวสงกรานต์จะเป็นอาหารขึ้นหน้าขึ้นตาของเทศกาลนี้แล้ว “ขนมจีนแกงหยวก” แบบพม่าที่เรียกว่า “โม่ง-ฮิงกา” (မုခ်.၁၇၆း၁း) ก็เป็นอาหารคาวอีกชนิดหนึ่งที่นิยมและเลี้ยงกันในเทศกาลสงกรานต์ด้วย

ขนมต้ม สงกรานต์

เมื่อรับประทานอาหารคาวเรียบร้อยแล้วก็มีอาหารหวานที่นิยมกันในเทศกาลนี้ที่ต้องเป็นขนมที่กินแล้วให้ความชุ่มเย็นอย่าง “ขเว-หยิง-เอ” (ခွေ.၁၇၆း၁း) หรือ “รวมมิตร” ที่ใส่ของหวานสารพัดอย่าง เช่นสาหร่ายเม็ดใหญ่ เม็ดแมงลัก วุ้น ขนมปังแผ่น ลูกชิด ลอดช่อง และต่างๆ ตามแต่อยากจะใส่ กับ “โม่ง-และ-ชอง” คือ “ขนมลอดช่อง” ใส่กับน้ำกะทิเจื่อนน้ำตาลหวานมัน

ขนมอีกชนิดหนึ่งที่สำคัญสำหรับเทศกาลนี้พอๆ กับข้าวแช่ก็คือ “ขนมลูกลอยน้ำ” หรือ “โม่ง-โลง-เหย-ปอ” (မုခ်.၁၇၆း၁း) ที่ไทยรู้จักกันในนามว่า “ขนมต้มขาว” มีกระบวนการทำเหมือนไทยทุกประการ ต่างกันแต่เพียงว่าขนมต้มของไทยจะใส่ไส้ด้วยมะพร้าวขูดเคี้ยวกับน้ำตาลแบบที่เรียกกันว่า “หน้กะฉีก” แต่ของพม่าจะใส่น้ำตาลโตนดเป็นก้อนลงไปในขนมเลยทีเดียว บางครั้งก็มีการใส่เม็ดพริกขี้หนูสดลงไปในขนม เพื่อเพิ่มความสุขสนานในการเสี่ยงโชคสำหรับการรับประทานด้วย ที่พม่าเรียกขนมชนิดนี้ว่า “ขนมลูกลอยน้ำ” เพราะได้จากการสังเกตความสุกของแป้งเมื่อนำลงต้มในน้ำเดือด พอขนมสุกก็จะลอยขึ้นมาเหนือน้ำ



ขนม “ขเว-หยิง-เอ” ใส่เส้นลอดช่อง และ “โม่ง-โลง-เหย-ปอ”
ขนมสงกรานต์

กิ้งก่ายและสรุป

เทศกาล “สงกรานต์” คือ วัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชาวพุทธเถรวาทในภาคพื้นทวีปของอุษาคเนย์ ที่ได้นำเอาระบบการนับเวลาและเคลื่อนตัวของจักรราศีจากอินเดียมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับระบบความเชื่อ ในพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่นกลายเป็นประเพณีและวัฒนธรรมร่วมของภูมิภาค ที่มีการแตกย่อยออกไปเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศในส่วนรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ หลายเรื่องราว

แต่อย่างไรก็ดี การสิ้นสุดลงของปีเก่าเพื่อการก้าวเข้าสู่ปีใหม่ สายน้ำกับการสาธตสรงเพื่อความหมดจด สมบูรณ์และสิริมงคล การให้ทานทำบุญอุทิศแก่บรรพชน ความเชื่อถือศรัทธาในศาสนา การบันทึกความดีความชั่วกับเทวดาที่เชื่อว่าพระยาอินทร์ และตำนานการทำพินกับพระพรหม การยอมตายเพื่อรักษาสัจจะและการคงอยู่ของเศียรพระพรหม การเวียนแห่ไปในวันทั้งเจ็ดรอบจักรวาล คือจุดเชื่อมร่วมกันของไทย พม่า ลาว กัมพูชา และสิบสองปันนา ทำให้เห็นกระบวนการสืบทอดแนวคิดเรื่องความเกิด-ดับ กับการปฏิบัติตนอย่างไรให้อยู่รอด หรือสอดคล้องกับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เหล่านี้คือความหวังและการเติมเต็มชีวิตให้มีจุดมุ่งหมายต่อไปข้างหน้า การทำนายทายทักจากสถิติ ฤกษ์กาล ฤกษ์ยาม ล้วนถูกบอกเล่าผ่านสัญลักษณ์เพื่อกำหนดหมายให้มนุษย์ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท แต่ก็มิให้ขาดซึ่งความสุขสนุกสนานในชีวิต

การเล่นน้ำสงกรานต์ นอกจากเพื่อการชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ต้อนรับความเป็นมงคลซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจ ความไร้โรคพามาเบียดเบียนซึ่งเป็นเรื่องของกาย ก็ยังมีเรื่องของความขอมลาโทษ ไม่ถือโกรธต่อกันผ่านสายน้ำในช่วงเวลานั้นด้วย เป็นการจำลองทั้งช่วงเวลาของความโกลาหล ไร้ระเบียบ เมามาย สนุกสนานจนลืมตายก่อนจะข้ามเข้าสู่เขตช่วงเวลาใหม่ที่มีระเบียบ ปรานี และปกติอีกครั้งหนึ่ง

ดังนั้นงานสงกรานต์จึงเป็นภาพจำลองการเปลี่ยนผ่านของกาลเวลา ความคิด ผู้คน พิธีกรรมและความหวังจากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคตร่วมกันของมนุษยชาติกลุ่มหนึ่ง ซึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทในภาคพื้นทวีปอุษาคเนย์



บรรณานุกรม

เมื่อยะเกตุ. (๑๙๖๖). *นันทะและมัตตานมยา* (ຊຸກຸ່: ອລລຸດູດູວ໌ ວອ໌: ພຸກະ). ຍ່າງກຸ້ງ: ສຳນັກພິມພະໂລງສະ.

อุอ่าวังจี. (๑๙๖๕). *อิงวะมโย้ แล่นะหย่าตี* (အင်းဝမြို့တွဲ. ဆယ်နွှစ်ရာသီလူးတား). ຍ່າງກຸ້ງ: ສຳນັກພິມພູອານຕາວຕີ.

กระทรวงศึกษาธิการพม่า. (๑๙๙๑). *เมียนม่าอภิธาน* (မြန်မာအဘိဓာန်). ຍ່າງກຸ້ງ: ສຳນັກພິມພມหาวิทยาลัย.

กระทรวงศึกษาธิการพม่า. (๒๐๐๘). *เมียนม่าอภิธาน* (မြန်မာအဘိဓာန်). ຍ່າງກຸ້ງ: ສຳນັກພິມພเหง่ลิง.

อรนุช-วิรัช นิยมธรรม. (๒๕๕๑). *เรียนรู้สังคมวัฒนธรรมพม่า*. พิษณุโลก: โรงพิมพ์ตระกูลไทย.

Available at: <http://www.hittai.org> [Accessed on 5th March 2016].

นันทวังสะ, Available at: <http://lokachantha.mahasiusa.org/?p=๔๗๕๗> [Accessed on 5th March 2016].

ตะกุก-ละ (တုကုလ), Available at: http://bwarsara.blogspot.com/๒๐๑๐/๐๑/blog-post_๒๗๕๑.html [Accessed on 5th March 2016].

สัมภาษณ์

Mr.Min Soe Tun ๑/๕ หมู่ ๒ ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา





“บุญเดือนห้า-สงกรานต์” ในลาวและอีสานใต้ไทย

ธีระวัฒน์ แสนคำ

อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

ความนำ

หากพิจารณาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ดินแดนบ้านเมืองในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของราชอาณาจักรไทยก็จะมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานก็เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างที่มีอาณาเขตปกครองสองฝั่งแม่น้ำโขงในบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนกลาง (เดิม วิชาญพจนกิจ, ๒๕๔๐ ; เดิม วิชาญพจนกิจ, ๒๕๔๒ ; สุรศักดิ์ ศรีสำออง, ๒๕๔๕)

ดังนั้น รูปแบบวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนทั้งสองฝั่งโขงในลาวและอีสานปัจจุบันจึงมีความคล้ายคลึงกันในหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีปฏิบัติ “ฮีตสิบสอง” ซึ่งเป็นงานบุญประจำเดือนที่ต้องปฏิบัติครบทั้ง ๑๒ เดือนในรอบหนึ่งปีได้แก่ เดือนอ้าย-บุญเข้ากรรม, เดือนยี่-บุญคูณลาน, เดือนสาม-บุญข้าวจี, เดือนสี่-บุญผะเหวด (พระเวสสันดร), เดือนห้า-บุญสงกรานต์, เดือนหก-บุญบังไฟ, เดือนเจ็ด-บุญข้าชะ, เดือนแปด-บุญเข้าพรรษา, เดือนเก้า-บุญข้าวประดับดิน, เดือนสิบ-บุญข้าวสาก, เดือนสิบเอ็ด-บุญออกพรรษา และเดือนสิบสอง-บุญกฐิน (สาร สารทัศนันทน์, ๒๕๓๐)

“บุญเดือนห้า” จะจัดขึ้นในช่วงเดือน ๕ ตามปฏิทินจันทรคติ ซึ่งจะตรงกับช่วงเดือนเมษายนตามปฏิทินสุริยคติ เป็นอีกงานบุญหนึ่งที่ชาวลาวและชาวอีสานให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับการเคารพนับถือบรรพบุรุษและเป็นงานบุญที่ทำให้เกิดความสนุกสนานขึ้นในชุมชน เพราะเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการสาดน้ำท่ามกลางความแห้งแล้งและอากาศที่ร้อนระอุ จึงเป็นงานบุญที่หลายคนตั้งตารอคอยเพื่อให้เวียนมาถึงเร็วๆ

บุญเดือนห้าของชาวลาวและชาวอีสานจึงมีลักษณะเดียวกันกับ “ประเพณีสงกรานต์” ที่ปรากฏในประเทศไทยปัจจุบัน เพราะจัดขึ้นในช่วงเดียวกันคือระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนของทุกปี และมีความเป็นมาของประเพณีร่วมกัน โดยการอธิบายผ่านนิทาน “ปัญหาท้าวทิลพรหม” แต่ก็จะมีรูปแบบกิจกรรมงานบุญที่แตกต่างกันออกไปผ่านบริบททางสังคมและกาลเวลา

บทความนี้ ผู้เขียนซึ่งเป็นชาวอีสานโดยกำเนิดพยายามที่จะนำเสนอเรื่องราวที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “บุญเดือนห้า” และ “สงกรานต์” ที่ปรากฏอยู่ในลาวและภาคอีสาน ในลักษณะให้เห็นพัฒนาการหรือความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมหรืองานบุญเดือนห้า-สงกรานต์ในลาวและอีสาน ทั้งจากเอกสาร จากคำบอกเล่าของกลุ่มเครือข่ายผู้เขียนซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดหนองบัวลำภู และจากประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เขียน เพื่อเห็นความเปลี่ยนแปลง ทั้งในแนวตั้งตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และแนวนราบของงานบุญเดือนห้า-สงกรานต์ ในพื้นที่ลาวและอีสาน

การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการนำเสนอแบบสังเขปภาพรวมเท่านั้น เนื้อหาอาจไม่ละเอียดลุ่มลึกมากนัก แต่ก็สะท้อนให้เห็นภาพบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการงานบุญเดือนห้า-สงกรานต์ได้ในระดับเบื้องต้น อันจะเป็นฐานข้อมูลสำหรับผู้สนใจศึกษาค้นคว้าได้ทำการต่อยอดข้อมูลให้ชัดเจนต่อไป

ที่มาของบุญเดือนห้า-สงกรานต์

“สงกรานต์” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายว่า “เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อีกอย่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ปรกติดกวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ คือ วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ คือ วันเนา และวันที่ ๑๕ คือ วันเถลิงศก” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖: ๑๑๕๔) ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบประเพณีบุญเดือนห้าหรือสงกรานต์ในลาวและอีสาน

การอธิบายความเป็นมาของบุญเดือนห้า-สงกรานต์ในลาวและอีสานมีความคล้ายคลึงกับเรื่องมหาสงกรานต์ที่ปรากฏในศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์ ท่าเตียน) กรุงเทพมหานคร (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔: ๒๘๙-๒๙๐) ซึ่งเป็นเรื่องราวการทลายปญหาระหว่างท้าวทิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร จนนำไปสู่การตัดเศียรท้าวทิลพรหมดังเรื่องราวที่ถูกเล่าสืบต่อกันโดยสังเขปมาว่า

เศรษฐีผู้หนึ่งอยู่กินกับภรรยามานานแต่ไม่มีบุตร เศรษฐีผู้นั้นบ้านอยู่ใกล้กับบ้านนักเลงสุรา นักเลงสุราไม่มีบุตรสองคนผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุราไปกล่าวคำหยาบขี้ดต่อเศรษฐี เศรษฐีจึงถามว่าเหตุใดจึงมาหมิ่นประมาทตนผู้มีสมบัติมาก นักเลงสุราจึงตอบว่า ถึงท่านมีสมบัติมากก็ไม่มีบุตรตายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า เรามีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ยินดังนั้น มีความละอาย จึงทำการบวงสรวง ตั้งอธิษฐานขอบุตรต่อพระอาทิตย์และพระจันทร์ถึงสามปี แต่ไม่เป็นผล จึงไปขอบุตรต่อต้นไทร เทวดาซึ่งสิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรสงสาร ได้ไปอ้อนวอนขอบุตรต่อพระอินทร์ให้เศรษฐี พระอินทร์จึงโปรดให้ธรรมบาลเทวบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อประสูติแล้วเศรษฐีให้ชื่อว่า “ธรรมบาลกุมาร” ตามนามของเทวบุตร และปลูกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้นไทรนั้น ธรรมบาลกุมารเป็นเด็กฉลาด โตขึ้นอายุเพียง ๗ ขวบก็สามารถเรียนจบไตรเพท รู้ภาษาคนและมีความเฉลียวฉลาดมาก

ต่อมาท้าวภิพลพรหมจากพรหมโลกได้ลงมาถามปัญหาสามข้อกับธรรมาบาล ปัญหา มีว่า คนเราในวันหนึ่งๆ เวลาเช้าศรีอยู่ที่ไหน เวลาเที่ยงศรีอยู่ที่ไหน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่ไหน โดยสัญญาว่า ถ้าธรรมาบาลแก้ได้ท้าวภิพลพรหมจะตัดเศียรของตนบูชา แต่ถ้าธรรมาบาลแก้ไม่ได้ จะต้องตัดศีรษะธรรมาบาลเสีย โดยผลัดให้เจ็ดวัน

คราวแรกธรรมาบาลนึกตอบปัญหานี้ไม่ได้ พอถึงวันถั่วหนัก ธรรมาบาลไม่สบายใจ เป็นอย่างยิ่งจึงเดินเข้าไปในป่า พอดีไปแอบได้ยินนกอินทรีสองตัวเมียพูดกันอยู่บนต้นตาล โดยนกอินทรีตัวเมียปรารภกับนกอินทรีตัวผู้ซึ่งเป็นตัวว่า พรุ่งนี้ไม่ทราบว่าจะได้หาอาหารอะไร สู้ลูกกิน นกอินทรีตัวผู้จึงตอบว่า อาหารมีอยู่แล้ว คือ จะได้เนื้อธรรมาบาล แล้วนกอินทรีตัวผู้ ก็เล่าเรื่องราว ที่ท้าวภิพลพรหมมาถามปัญหาธรรมาบาลให้เมียฟัง และคิดว่าธรรมาบาลคงตอบ ปัญหาไม่ได้ ท้าวภิพลพรหมก็จะตัดศีรษะธรรมาบาลตามที่พูดสัญญาไว้

ในขณะที่พูดกันนั้นนกอินทรีตัวผู้ได้พูดคำตอบให้นกอินทรีตัวเมียฟังด้วย ธรรมาบาล ได้ยินนกพูดเช่นนั้น จึงสามารถแก้ปัญหาได้ คำตอบคือ เวลาเช้าศรีอยู่ที่หน้า คนจึงเอาน้ำ ล้างหน้าในตอนเช้า เวลากลางวันศรีอยู่ที่อก คนจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่หน้าอกในเวลา กลางวัน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่เท้า คนจึงเอาน้ำล้างเท้าในเวลาเย็น เมื่อถึงวันถั่วหนัก เจ็ด ท้าวภิพลพรหมได้มาทวงถามปัญหาธรรมาบาล เมื่อธรรมาบาลตอบได้ (ตามที่ไดยินนกพูดกัน) ท้าวภิพลพรหมจึงตัดเศียรของตนบูชาธรรมาบาลตามสัญญา

แต่เนื่องจากเศียรของท้าวภิพลพรหมศักดิ์สิทธิ์ถ้าตกลงบนแผ่นดินจะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้ง ไปในอากาศก็จะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงในมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ดังนั้นเมื่อท้าวภิพลพรหม จะตัดเศียรของตน จึงให้ธิดาทั้งเจ็ดเอาพานมารองรับเศียรของตนไว้ โดยส่งให้นางทุงษ ผู้ธิดาคนใหญ่ แล้วธิดาทั้งเจ็ดจึงแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุเป็นเวลา ๖๐ นาที จึงนำ เศียรไปประดิษฐานไว้ที่มณฑปในถ้ำคันธุลีเขาไกรลาส บูชาด้วยเครื่องทิพย์ พระเวสสุกรรม ก็เนรมิตรองแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการให้เป็นที่พักพิงเทวดา พอครบหนึ่งปีธิดาทั้งเจ็ดจะผลัดเปลี่ยน กันมาอยู่เชิญเอาเศียรของท้าวภิพลพรหมแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ

ธิดาทั้งเจ็ดของท้าวภิพลพรหมมีชื่อดังนี้ คือ ทุงษ, โคราต, รากษส, มณฑา, กิริณี, กิมิทา และมโหธร พิธีแห่เศียรของท้าวภิพลพรหมนี้ ทำให้เกิดพิธีตรุษสงกรานต์ขึ้นในทุกๆ ปี และถือเป็นประเพณีขึ้นปีใหม่ของไทยโบราณต่อๆ กันมาด้วย (สาร สารทิศศานันท์, ๒๕๓๐ : ๒๔)

จากเรื่องราวดังกล่าวทำให้ในเมืองหลวงพระบางได้เกิดพิธีแห่หัวหรือการแห่เศียร ท้าวภิพลพรหมและธิดาทั้งเจ็ดในวันเนาซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญอีกกิจกรรมหนึ่งในช่วงสงกรานต์ ส่วนในท้องถิ่นอื่นๆ ก็จะมีการเล่นสาดน้ำ เนื่องจากว่าหากเศียรของท้าวภิพลพรหมตกลง บนพื้นดินจะทำให้เกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งไปในอากาศก็จะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องสาดน้ำให้เปียกไว้ในช่วงสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ธิดาของ ท้าวภิพลพรหมนำเศียรท้าวภิพลพรหมออกมาแห่ประทักษิณเขาพระสุเมรุจะได้ไม่เกิดไฟไหม้ขึ้น

ในขณะที่เดียวกันนอกจากสาดน้ำกันแล้วจะมีการสรงน้ำพระพุทธรูปด้วย จนทำให้เกิดเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีหนึ่งในฮีตสิบสองของชาวลาวและชาวอีสาน บุญเดือนห้า-สงกรานต์จึงเป็นประเพณีที่ชาวลาวและชาวอีสานปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน ดังปรากฏในคำผญาซึ่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นร่วมของชาวลาวและชาวอีสานที่บรรพบุรุษได้บอกกล่าวสั่งสอนสืบทอดกันมาว่า

“...ฮีตหนึ่งนั้น
พากันทำเครื่องสรง
ทุกวัดให้ทำไปอย่าไล่ห่าง
ทุกหัวที่บ่แผ่นหล้าให้ทำทั่วผู้คน
คือฮีตคองควรถือ

พอถึงเดือนห้าให้พวกไพร่ชาวเมือง
องค์พระสัพพัญญูเจ้า
ให้พากันสืบสร้างบุญไว้อย่าไล่
จั่งสิสุขยังล้นทำถักคำสอน
แต่ปางปฐมพัน...”
(สำลี รักสุทธี, มปป.: ๕๑)

บุญปีใหม่ : “สงกรานต์ลาว” ในอดีต

สงกรานต์ในลาวนั้นจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญปีใหม่” เนื่องจากถือว่าเป็นการเริ่มต้นของศักราชใหม่ของลาวในอดีต แต่กิจกรรมต่างๆ ในงานบุญปีใหม่ก็คล้ายกับสงกรานต์ทั่วไป ลักษณะรูปแบบการทำกิจกรรมสงกรานต์ในอดีตก็จะคล้ายคลึงกับสงกรานต์ในปัจจุบัน ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนจะขอเสนอไปเฉพาะบรรยากาศกิจกรรมสงกรานต์ในเมืองหลวงพระบางเป็นหลัก เนื่องจากเมืองหลวงพระบางเคยเป็นศูนย์กลางการปกครองที่เก่าแก่ของลาว เป็นศูนย์รวมกิจกรรมประเพณีดั้งเดิมตามธรรมเนียมแบบราชสำนักลาวเอาไว้ และมีกิจกรรมที่โดดเด่นเป็นที่รับรู้ไปทั่วโลก

สงกรานต์เมืองหลวงพระบางในอดีต โดยเฉพาะช่วงก่อนหน้าที่ยังมีการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือยูเนสโก (UNESCO) ประกาศให้เมืองหลวงพระบางทั้งเมืองได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ จะมีกิจกรรมปฏิบัติต่อเนื่องกันหลายวัน วันแรกเรียกว่า “วันสังขานล่อง” หรือวันส่งท้ายปีเก่า วันที่สองเรียกว่า “วันเนา” เป็นวันที่คั่นระหว่างปีเก่ากับปีใหม่ วันที่สามเรียกว่า “วันสังขารขึ้น” ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่หรือวันปากปี และวันที่สี่เรียกว่า “วันแห่พระบาง” ซึ่งจะมีการอัญเชิญออกมาแห่เพื่อสรงน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะอยู่ในช่วงระหว่างวันที่ ๑๓-๑๖ เมษายน บางปีวันงานก็จะเคลื่อนจากนี้เล็กน้อย

วันสังขานล่อง จะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปลงจากสถานที่ประดิษฐานประจำเพื่อให้ประชาชนได้สรงน้ำ ส่วนบ้านไหนมีพระเกี้ยวพระลงจากหิ้งพระเพื่อชำระขี้ดสีและสรงด้วยน้ำหอม ตลอดทั้งการทำความสะอาดบ้านเรือนและข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ภายในบ้าน การสรงน้ำและการทำความสะอาดนี้มีความหมายว่า น้ำใช้เพื่อชำระล้างสิ่งสกปรกของปีเก่า สิ่งที่ไม่ดีและบกพร่องในปีที่ผ่านมา ความอับโชคพร้อมทั้งทุกข์ โศก โรค ภัย ให้หายไปพร้อม

กับปีเก่า เพื่อต้อนรับปีใหม่ด้วยความสะอาดบริสุทธิ์ (สมสนุก มีไชย, ๒๕๔๙: ๒๘) ตลอดจน การ “ตบพระธาตุทราย” หรือการก่อเจดีย์ทรายริมฝั่งแม่น้ำและจุดบั้งไฟ

วันเนา ซึ่งเป็นช่วงที่สองของประเพณีสงกรานต์ วันเนา แปลว่า “วันอยู่” คำว่า “เนา” แปลว่า “อยู่” หมายความว่า เป็นวันที่ดวงอาทิตย์อย่างสุราศีตั้งต้นปีใหม่ วันเนาเป็นวันที่ ดวงอาทิตย์เข้าที่เข้าทาง ในวันราศีตั้งต้นใหม่เรียบร้อยแล้วคืออยู่ประจำที่แล้ว บางปีอาจจะมี ถึง ๒ วัน ขึ้นกับว่าปีนั้นเดือนกุมภาพันธ์มี ๒๘ หรือ ๒๙ วัน จะมีการ “แหวอ” ไปรอบเมือง โดยในวอจะประกอบด้วย วอท้าวทบิลพรหม วอพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่จะเป็น เจ้าอาวาสวัดใหม่สุวรรณภูมา วัดเชียงทอง วัดอารามและวัดวิสุทธราช (วรลัญจก์ บุญสุรัตน์, ๒๕๕๕: ๑๖๑) วอนางสังขานและสาวงามอีก ๖ คนซึ่งเป็นเสมือนตัวแทนของจิตาทำท้าวทบิลพรหม โดยมีพระสงฆ์สวดมนต์ทำพิธี ก่อนที่นางทั้ง ๗ จะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่

ขบวนแห่จะเริ่มต้นจากวัดมหาธาตุมุ่งหน้าไปยังวัดเชียงทองโดยขบวนแห่จะมี “ปู่เยอ-ย่าเยอ” พร้อมกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์คำที่พ่อนรำ อวยพรลูกหลานผู้เฒ่าผู้แก่ หัวหน้าแต่ละ ชุมชนหรือหัวหน้าหมู่บ้าน ปู่เยอ-ย่าเยอซึ่งถือว่าเป็นเสมือนบรรพบุรุษของเมืองที่ขาดไม่ได้ ในขบวนแห่วันเนา มีเรื่องเล่าว่านานมาแล้วมีเมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองแกนได้เกิดมีเครื่องเขากาดยักษ์ (คือเครื่องเขากาดยักษ์ใหญ่ยิ่ง) เครื่องหนึ่งอยู่ที่หนองตู่ เครื่องเขากาดได้สูงขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์ชั้นฟ้า ทำให้แสงอาทิตย์ไม่อาจส่องให้ความอบอุ่นแก่ผืนดินได้ ผู้คนดำรงชีวิตด้วยความมืดมน และหนาวเย็น วันหนึ่ง ขุนบรมได้เรียกเสนาอำมาตย์มาประชุมเพื่อปรึกษาหารือว่า จะทำอะไร จึงจะโค่นเครื่องเขากาดยักษ์นี้ได้ แต่ไม่มีใครอาสาไปตัด ต่อมาไม่นานก็มีผู้เฒ่าสองผู้เฒ่ามา กราบขอร้องขุนบรมว่า พวกข้าพเจ้าชื่อปู่เยอ-ย่าเยอ มีความยินดีขออาสาไปตัดเครื่องเขากาดนั้น ขุนบรมแสดงความชื่นชมสองผู้เฒ่าที่ได้ยอมเสียสละอย่างสูงเพื่อชาวเมืองทั้งหลาย

ก่อนจะออกเดินทาง สองผู้เฒ่าได้ร้องขออย่างหนึ่งว่าถ้าหากพวกตนตายไป ขอให้ ชาวเมืองทุกคน อย่าลืมชื่อพวกตนด้วย ขุนบรมก็รับปาก จากนั้นทั้งสองก็มุ่งหน้าไปที่หนองตู่ ทันทีพร้อมด้วยขบวนขนาดใหญ่ สองผู้เฒ่าใช้เวลาตัดทั้งกลางวันและกลางคืน เป็นเวลา ๓ เดือน ๓ วัน จึงสามารถตัดเครื่องเขากาดยักษ์นั้นลงได้ แต่ก็น่าโศกเศร้าเสียดยิ่ง เครื่องเขากาดได้ล้ม ทับสองผู้เฒ่าตายทันที ในที่สุด แสงสว่างก็กลับมาสู่แผ่นดินอีกครั้งหนึ่ง นำเอาความอบอุ่น มาสู่มวลมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย การดำรงชีวิตเริ่มกลับคืนสู่ความเป็นปกติใหม่อีกครั้ง

ขุนบรม พร้อมด้วยบ่าวไพร่ได้จัดพิธีปลงศพปู่เยอ-ย่าเยออย่างสมเกียรติ นับตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา เพื่อจารึกคุณงามความดีของปู่เยอ-ย่าเยอ คนลาวจึงมักจะเพิ่มคำต่อท้ายว่า “เยอๆ” ในการพูดจาของตนเสมอ เช่น ในคำว่า “ไปเยอ”, “เมื่อเยอ”, “มาเยอ” ทั้งได้ทำหัวโขนหรือ รูปสัญลักษณ์ของผู้เฒ่าทั้งสองไว้ให้สักการบูชาสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ (นิทานเรื่อง ขุนบรมราชา, ๒๕๑๒: ๒๖๙ ; สมสนุก มีไชย, ๒๕๔๙: ๑๖-๒๕ ; สมिति ธนานิธิโชติ, ๒๕๔๗: ๑๑๕-๑๒๑)



การฟ้อนรำของปู่เยอ-ย่าเยอในงานบุญปีใหม่ของเมืองหลวงพระบางในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จากภาพถ่ายเก่า (ที่มา: <http://www.sujitwongthes.com/wp-content/uploads/๒๐๑๑/๐๙/weekly๓๐๐๙๒๕๕๔-๔.jpg>)

ปู่เยอ ย่าเยอจะสถิตอยู่ในหอเสื้อเมืองหรือหอเทวดาหลวงภายในวัดวาอาราม มีลักษณะเป็นหุ่นสัญลักษณ์แทนคน หัวทำด้วยไม้แกะสลัก รูปหน้ากลมแป้น ทาสีแดงดูฉูด มีปากขยับได้ เขียนคิ้ว เขียนตาบ่งบอกเพศหญิงชาย ตามตัวมีขนยาวรุงรัง ส่วนสิ่งที่แก้วสิ่งที่ค้ำนั้นเป็นหัวโขนสิ่งที่ไม้แกะสลัก ทาสีทอง จมูกปากยาวยื่นอำอำขยับได้ เสียงดังก๊บกๆ ตามตัวมีขนยาวรุงรังเหมือนกับปู่เยอ-ย่าเยอ แต่สิ่งที่แก้วจะใช้คนเดินสองคนเป็นหัวกับหางเหมือนเชิดสิงโตจีน

เมื่อใกล้ถึงวันบุญปีใหม่ ผู้รักษาเทวดาหลวงจะอัญเชิญรูปหุ่นเชิด ปู่เยอ-ย่าเยอ ออกจากหีบ ทำพิธีไหว้และถวายเครื่องทาน จากนั้นจึงแห่ ปู่เยอ-ย่าเยอ และสิ่งที่แก้วสิ่งที่ค้ำไปตักน้ำที่ริมแม่น้ำคานบรีเวณผาบัง ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่อาศัยของพญานาคตนหนึ่งชื่อ “อ้ายคำหล้า” น้ำที่ตักขึ้นมาจะถูกนำไปบรรจุในไหดินให้เด็กๆ แยกเพื่อให้ปู่เยอ-ย่าเยอนำไปสรงน้ำพระบางเป็นคู่แรกในฐานะบรรพบุรุษของชาวลาวแล้ว ปู่เยอ-ย่าเยอ จะฟ้อนรำเพื่ออวยพรให้ลูกหลานชาวลาวพบกับความสมบูรณ์พูนสุข ชาวลาวเชื่อกันว่ารูปหุ่นเชิดปู่เยอ-ย่าเยอเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังพิเศษ จึงเก็บขนป่านที่หลุดออกจากหุ่นเชิดไปผูกข้อมือเด็กเพื่อปกป้องจากอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ (วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ๒๕๕๕: ๑๔๒-๑๔๓) นี่เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้ดูแล ปู่เยอ-ย่าเยอ ต้องซ่อมแซมเติมขนให้กับ ปู่เยอ-ย่าเยอ และสิ่งที่แก้วสิ่งที่ค้ำทุกปี

วันสังขานขึ้น ชาวลาวถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวลาวจะนิยมพากันไปทำบุญตักบาตรในตอนเช้า ไหว้พระพุทธรูปและพระธาตุสำคัญของเมือง และมีการเฉลิมฉลองกันตามประเพณีอย่างสนุกสนาน บางครอบครัวก็จะมีการสวดเสือน (สู่ขวัญเรือน) ในวันสังขานขึ้นนี้ด้วย

วันแห่พระบาง จะมีการอัญเชิญพระบาง พระพุทธรูปสำริดปางห้ามสมุทร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองและมีประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับราชสำนักล้านช้างจากหอพระบางภายในพระราชวัง เมืองหลวงพระบาง มาประดิษฐานที่วัดเชียงกลาง ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่อยู่ภายในวัดมโนรมย์สัททารามปัจจุบัน เจ้ามหาชีวิตลาวจะทรงช้างเสด็จพระราชดำเนินไปสรงน้ำพระบางในช่วงบุญปีใหม่ ต่อมาหลัง พ.ศ. ๒๕๐๕ ประเพณีนี้ได้ล้มเลิกไป (วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ๒๕๕๕: ๑๕๖) และได้ย้ายพระบางมาประดิษฐานที่วัดใหม่สุวรรณภูมารามแทน



ขบวนแห่พระบางมาสงกรานต์ใน พ.ศ. ๒๕๕๘
(ที่มา : <http://asean-focus.com/asean/wp-content/uploads/๒๐๑๕/๐๔/๕๕๘๐๐๐๐๔๓๒๑๕๑๓.jpeg>)

ส่วนกิจกรรมโดยภาพรวมตามชุมชนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ในเขตเมืองหลวงพระบาง พอถึงวันสงกรานต์ก็จะมีการป่าวประกาศให้ชาวบ้านไปรวมกันที่วัดเพื่ออัญเชิญเอาพระพุทธรูปลงมาชำระขี้สัและสงน้ำ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ในหอสง เมื่อพระสงฆ์และชาวบ้านพร้อมกันแล้วก็จะนำพานดอกไม้ ธูป เทียน น้ำหอม ตั้งไว้ตรงหน้าของแต่ละคน กล่าวคำบูชาดอกไม้ให้พระมีการกล่าวอัญเชิญเทวดา อธิษฐาน วอนให้ขอให้ฟ้าฝนชลธารตกต้องตามฤดูกาลเพื่อให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขทุกถ้วนหน้า แล้วสงด้วยน้ำหอม

น้ำที่สงพระพุทธรูปแล้วถือกันว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ถ้าเอาไปประพรมบ้านเรือน ลูกหลานวัวควาย ก็จะเป็นมงคล ในวันต่อมาเวลาบ่ายสามโมงสี่โมงเย็น พระสงฆ์สามเณรจะตีกลองเพื่อบอกเวลาให้เตรียมน้ำอบน้ำหอมมาสงพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในหอสง เสร็จแล้วคนเฒ่าคนแก่หนุ่มสาวก็จะไปตักน้ำตามบ่อตามท่ามานิมนต์พระสงฆ์สามเณรมาสงน้ำ เสร็จแล้วพระสงฆ์อนุโมทนาให้พร

ทุกวันในช่วงสงกรานต์ก็จะมีชาวบ้านนำภัตตาหารหวานคาวไปทำบุญถวายสังฆทานแด่พระสงฆ์ที่วัด ทั้งในช่วงเช้าและเพล เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จากนั้นประมาณห้าโมงเย็น จะมีการตีกลองตีฆ้องเรียกชาวบ้านไปที่วัดเพื่อพากันไปเก็บดอกไม้ในป่านำมาบูชาพระพุทธรูป เรียกกันว่า “แห่ดอกไม้” หรือนำดอกไม้ตอนกลางคืนมีการเจริญพระพุทธรูป สวดพระปริตรอยู่ที่วัด และฉลองสมโภชด้วยเสียงฆ้อง เสียงกลอง หมอขับ หมอลำ พอสมควรแก่เวลาแล้วก็เลิกพากันกลับบ้าน (สมสนุก มีไชย, ๒๕๔๙: ๒๘-๒๙)

ประเพณีบุญเดือนห้า-สงกรานต์ของชาวอีสานในอดีต

ประเพณีบุญเดือนห้า-สงกรานต์ของชาวอีสานในอดีตก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงและมีบรรยากาศแบบปัจจุบันนี้ ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญของชุมชน และมีระยะเวลาการทำกิจกรรมงานบุญนานกว่างานบุญอื่นในฮีตสิบสอง คือจัดในช่วงวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนของทุกปี และมีรูปแบบกิจกรรมงานบุญที่ค่อนข้างสนุกสนานมากกว่างานบุญอื่น กิจกรรมต่างๆ มีดังนี้

วันที่ ๑๒ เมษายน ถือเป็นวันเตรียมงาน ตอนบ่ายทางวัดจะจัดเตรียมทำความสะอาดพระพุทธรูป เตรียมสถานที่ภายในวัด ซ่อมแซมหอสงน้ำพระ ซึ่งส่วนใหญ่จะยกพื้นสูงในระดับ

สายตา เป็นดอกไม้ขนาดเล็ก หอสร้งบางแห่งก็จะใช้ไม้แก่นเจาะเป็นราง สลักลวดลายอย่างสวยงามและรางอาจทำเป็นรูปสัตว์ เช่น รูปพญานาค เป็นต้น หรือรางไม้ไผ่ที่ทำเป็นร่องยาว พาดออกมาข้างนอก ตรงรางบนพระพุทธรูปเจาะเป็นรูและต่อท่อเล็กๆ ให้น้ำไหลพุ่งออกมา เพื่อให้ น้ำไหลรดองค์พระพุทธรูปตรรู หากไม่มีรางก็ใช้ภาชนะเล็กๆ เช่น ชัน เป็นต้น ทำการสร้งน้ำพระพุทธรูปในช่วงสงกรานต์ (ส่ำลี รักสุทธิ, มปป.: ๔๓) บางแห่งก็จะทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาสรงน้ำในช่วงบ่ายของวันนี้



หอสร้งน้ำพระในช่วงสงกรานต์ วัดศรีพันดอน ตำบลร่องจิก อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ผ่านการใช้งานมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๓๐ ปี

ก็จะมีการเตรียมดอกไม้บูชาที่เรียกว่า “ขัน ๕” ซึ่งจะประกอบด้วยดอกไม้ ๕ คู่ และเทียน ๕ คู่ ใส่ไว้ในขัน พระสงฆ์เจ้าอาวาสก็จะนำพระสงฆ์สามเณรและชาวบ้านอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาสรงน้ำ โดยเปล่งวาจากล่าวคำอัญเชิญพระพุทธรูปว่า

อุกาสะ ภันเต ภาคะวา อะยัง กาโลคิมหันตะฮุตตุ กาละลัมปัตโต อิจฉามะ
ภาคะวันตัง อะภิสสิญจิตุง สักกัจจัง อาราระนัง ภาโรมะ (คำแปล ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ขอประทานพระวโรกาส เวลานี้เป็นหน้าร้อน ผูกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายปรารถนาอาราธนา
พระผู้มีพระภาคลงสรงน้ำ ด้วยความเคารพยั้ง)

(สวิง บุญเจิม, ๒๕๓๙: ๔๕๐-๔๕๑)

หลังทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาที่หอสร้งแล้ว ชาวบ้านก็จะสร้งน้ำพระ น้ำที่ผ่าน การสร้งน้ำพระในหอสร้งแล้ว ชาวบ้านก็จะใช้ขันรองเอาน้ำเพื่อกลับไปประพรมบ้านเรือน ล้อเกวียนและสัตว์เลี้ยงเพื่อเป็นสิริมงคลและขับไล่สิ่งชั่วร้ายต่างๆ ออกไป เด็กๆ ก็มักชอบไป อยู่ใต้หอสร้งเพื่อจะได้อาบน้ำที่สร้งน้ำพระเป็นที่สนุกสนาน ทั้งนี้เชื่อกันว่าจะทำให้หายจาก โรคภัยไข้เจ็บและอยู่เย็นเป็นสุข (ส่ำลี รักสุทธิ, มปป.: ๔๓)

วันที่ ๑๔ เมษายน ถือเป็นวันเนา วันนี้ถือเป็นวันหยุด ใครมีภาระงานอะไรจะต้องหยุดพักไว้ก่อนแล้วมาเล่นสงกรานต์กันอย่างสนุกสนาน โดยในช่วงรุ่งสางราวตี ๔ ตี ๕ จะมีการยิงปืนและจุดประทัดเพื่อขับไล่ภูติผีปีศาจและเสนียดจัญไรทั้งหลาย

บางท้องถิ่นชาวบ้านจะทำธง (ธง) ด้วยด้ายสีต่างๆ ยาวประมาณ ๒-๓ วา นำไปแขวนที่วัด โดยใช้ไม้ไผ่ลำเล็กๆ เป็นเสาธง ช่วงนำธงไปแขวนก็จะมีพิธีแห่ด้วยความสนุกสนานและเล่นสาดน้ำกันจนกว่าจะไปถึงวัด ธงนี้มีความเชื่อว่าเป็นการบูชาพระรัตนตรัยและเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของชีวิต กล่าวคือการมีชีวิตอยู่ยืนยาวจนถึงรอบปีถือว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของชีวิต (สำลี รักสุทธี, มปป.: ๔๔)

วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันสุดท้ายของประเพณีนี้ บางท้องถิ่นจะมีการไปขุดทรายตามแม่น้ำหรือลำห้วยใกล้เคียงมาตบปะทาย (ก่อเจดีย์ทราย) ในบริเวณลานวัด แล้วนำดอกไม้มาประดับตกแต่งเจดีย์ทรายของตนให้เกิดความสวยงาม บางแห่งก็จะเอาขันหรือแก้วน้ำขนาดเล็กใส่ทรายเปียกคว่ำลงกับพื้นดินรอบเจดีย์ทรายกองใหญ่ คนหนึ่งทำให้เก็นอายุของตนไว้ ๑ ขัน ซึ่งมีความหมายว่าขอให้มียายุยืนยาวต่อไปอีก ทำให้มีกองทรายที่ทำด้วยขันน้ำจำนวนมาก ทำให้หลายแห่งเรียกเจดีย์ทรายกองใหญ่ว่า “กองพระทรายแปดหมื่น” ส่วนกองทรายที่ทำด้วยขันมากมายเทียบกับ “สี่พันพระธรรมขันธ” (สำลี รักสุทธี, มปป.: ๔๕) บางแห่งก็มีการก่อกองทรายขึ้นเป็นเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ตามความเชื่อของคนท้องถิ่น เช่น รูปจระเข้ ปลาช่อน เต่า เป็นต้น (วิเชียร แสนคำ, สัมภาษณ์)



ภาพวาดกิจกรรมสงกรานต์น้ำพระและทำบุญในช่วงวันสงกรานต์ของชาวอีสาน

(ที่มา: <http://www.lampangvc.ac.th/lvcasean/ims/images/๕๖๓๓๘-img-๕.jpg>)

คุณย่าอ่อน แสนคำ คุณย่าของผู้เขียนวัย ๙๙ ปี (เกิด พ.ศ. ๒๔๖๐) ภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตอำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ภายหลังได้ย้ายครอบครัวมาอยู่อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่าบุญเดือนห้าหรือสงกรานต์จะมี ๓ วันด้วยกัน คือวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน ของ

ทุกปี ส่วนใหญ่จะเรียกช่วงวันสงกรานต์ว่า “เนา” ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกคนในหมู่บ้านต้องงดกิจกรรมการทำงานตามไร่นาทั้งหมด ห้ามดำข้าว ห้ามตัดไม้ซ่นฝืนและใช้แรงงานวัวควาย

การทำบุญในตลอดช่วงสงกรานต์หรือบุญเดือนห้า นั้น ภาคเช้าก็จะมีการทำบุญตักบาตรและถวายภัตตาหารเช้าและภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ที่วัด ในการทำบุญก็จะมี การอุทิศส่วนกุศลแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ภาคบ่ายก็จะมี การแห่ดอกไม้ของชาวบ้าน และหนุ่มสาวออกไปยังวัดเพื่อสรงน้ำพระ และถวายต้นเงินที่เรียกว่า “ก้นหลอน” ไปถวายพระที่วัด โดยมีการร้องรำทำเพลง ตีกลอง เป่าแคน ดัดพินซึกกล่อมขบวนอย่างครื้นเครง ภาคค่ำก็จะมีพิธีเจริญพระพุทธมนต์เย็นที่วัดตลอดทั้ง ๓ วัน หลังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จก็จะมี การรวมกลุ่มกันละเล่นกิจกรรมต่างๆ ภายในลานวัดอย่างสนุกสนาน (อ่อน แสนคำ, สัมภาษณ์)



คุณย่าอ่อน แสนคำ คุณย่าของผู้เขียนวัย ๙๔ ปีได้เล่าความทรงจำเกี่ยวกับบุญเดือนห้า-สงกรานต์ ในท้องถิ่นอีสานเมื่อครั้งอดีต และความเปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบันให้ผู้เขียนฟังด้วยความจำที่ยังแม่นยำอยู่

ส่วนกิจกรรมในชุมชนนั้น หนุ่มสาวและเด็กมักจะนำการเล่นพื้นบ้านมาเล่นร่วมกันตามสี่แยกในชุมชนหรือริมไม้ขนาดใหญ่ที่เป็นลานกว้าง การละเล่นส่วนใหญ่จะเล่นเป็นทีมและใช้คนจำนวนมากเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เช่น การละเล่นหมากอี หมากเขิน เล่นหนอน ลิงชิงหลัก เสือกินวัว เตะตะกร้อวงกลม เป็นต้น บางการละเล่นที่ต้องการใช้พื้นที่มากก็จะออกไปเล่นตามร่มไม้นอกหมู่บ้าน เช่น การละเล่นหมากหิงซึ่งต้องให้พื้นที่ในการขว้าง ตี และจัดท่อนไม้ขนาดเล็กให้ทีมตรงข้ามเอาชนะได้ยาก เป็นต้น ใครมีของอะไรมาขายก็จะทำมาขายบริเวณที่มีคนมารวมกลุ่มเล่นกัน (สมศักดิ์ คงกระเรียน, สัมภาษณ์)

การเล่นสาดน้ำก็จะมีการเล่นตลอดทั้งวัน ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ต่างจะเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานและไม่ถือสาหากว่าตนเองต้องถูกสาดน้ำจนเปียก หนุ่มสาวมักจะรวมกลุ่มกันเดินไปในชุมชน เล่นสาดน้ำกันไปเรื่อยๆ เจอผู้สูงอายุก็ขอพรและสาดน้ำจนเปียก ใครที่หลบหนีการสาดน้ำไปหลบในห้องนอนก็จะตามขึ้นไปสาดให้เปียกทั้งบ้านสาว ๆ มักจะแกล้งหนุ่ม ๆ โดยการสาดน้ำใส่เสื้อผ้าและที่นอนของหนุ่ม แล้วบอกว่าซักผ้าให้หนุ่มสาวก็สามารถถูกเนื้อต้องตัวกันได้โดยไม่ผิดครรลองคลองธรรม หิวเมื่อไรก็จะพับรับประทานอาหารที่บ้านนั้นก่อนจะเดินต่อไปเรื่อยๆ นอกจากใช้น้ำสาดกันแล้วยังสามารถใช้น้ำโคลนหรือดินหม้อมาสาดมาทากันได้ด้วย (ล้อม จ้องกำ, สัมภาษณ์)

ที่สำคัญคือพระสงฆ์และสามเณรก็สามารถมาร่วมเล่นน้ำและละเล่นต่างๆ กับหนุ่มสาวชาวบ้านได้ทั้งที่ขัดต่อพระธรรมวินัย แต่สำหรับชาวอีสานในอดีตแล้วการที่พระสงฆ์มาร่วมละเล่นเช่นนี้ในช่วงสงกรานต์ไม่ถือว่าผิดศีล ถือเป็นการอนุโลมให้กระทำได้เป็นเวลา ๓ วัน โดยที่ไม่มีชาวบ้านคนใดติเตียนพระสงฆ์สามเณรหรือกลัวต่อบาปกรรมที่จะเกิดขึ้นในการละเล่นกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับพระสงฆ์สามเณร แต่พอถึงตอนเย็นวันสงกรานต์วันสุดท้ายก็จะมี การนิมนต์พระสงฆ์สามเณรมาสรงน้ำที่วัด ทำพิธีขอขมาและขอโชสิกรรม หลังจากนั้นพระสงฆ์สามเณรก็ต้องอยู่ในพระธรรมวินัยตามเดิมจนกว่าจะถึงสงกรานต์ในปีถัดไป (อ่อน แสนคำ, สัมภาษณ์)

กิจกรรมการเล่นสาดน้ำนี้บางแห่งจะมีการเล่นสาดน้ำตลอดทั้งเดือนห้า ดังที่ ศาสตราจารย์ ดร.ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ได้บรรยายบรรยายกาการเล่นน้ำสงกรานต์ช่วงราวๆ ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ เล็กน้อยไว้ว่างานสงกรานต์เป็นงานที่สนุกมาก งานนี้มีในเดือนห้าซึ่งเป็นเดือนที่ร้อนจัด เมื่อเสร็จพิธีสรงพระและรดน้ำผู้ใหญ่แล้วหนุ่มสาวและพวกไม่หนุ่มไม่สาวจะเล่นสาดน้ำกัน เรียกว่า “ใส่น้ำ” น้ำที่นำมาสาดกันนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นน้ำสะอาด น้ำโคลนก็ได้ ก่อนนี้เห็นเอาน้ำใส่สาดกันด้วย สาดน้ำยังไม่พอ เอาดินหม้อทาหน้า ทาตัวกันได้ ในวันนี้หนุ่มสาวจับมือถือแขนกันได้ แต่อย่าให้เลยเกินนี้ไป การใส่น้ำนี้ไม่ใช่ใส่แต่คนรู้จักกันใส่ใครก็ได้ ครั้งหนึ่งนั่งรถประจำทางไปบ้าน รถมอเตอร์ที่ป้าย มีคนเอาน้ำมาขาย คนในรถก็ซื้อดื่มกัน พอรถออกคนขายน้ำเอาน้ำที่เหลือในถังสาดเข้ามาในรถ สาดหมดทุกคน คนในรถเปียกปอนไปตามๆ กัน หัวเราะกันสนุกสนาน ส่วนบุตรที่ไปด้วยแถมโมโห วันนั้นไม่ใช่วันสงกรานต์ เขาเลิกใส่น้ำกันไปหลายวันแล้ว แกไม่เข้าใจว่าบางคนก็ใส่น้ำกันตลอดเดือนห้า (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, ๒๕๔๖: ๒๙๘)

หากในช่วงสงกรานต์ในชุมชนมีคนเสียชีวิต การเล่นสงกรานต์ก็จะมีการประกาศขยายเวลาออกไปอีก ๗ วัน เพื่อเป็นการชดเชยกิจกรรมที่สนุกสนานของชุมชน เพราะหากมีผู้เสียชีวิตชาวบ้านจะต้องมาช่วยงานศพ ทำให้ไม่สามารถละเล่นหรือทำกิจกรรมตามประเพณีได้อย่างปกติ (อ่อน แสนคำ, สัมภาษณ์)

พระพุทธรูปที่อัญเชิญลงมาสรงน้ำที่หอสงฆ์นั้น จะประดิษฐานอยู่ต่อมาเพื่อให้ชาวบ้านได้สรงน้ำจนกว่าจะถึงวันพุธในสัปดาห์ถัดไปหลังสงกรานต์ จึงจะมีการทำพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานในที่เดิม ซึ่งมักจะเรียกว่า “เอาพระขึ้น” การทำพิธีจะมีการเตรียมดอกไม้บูชาที่เรียกว่า “ขัน ๕” พระสงฆ์เจ้าอาวาสก็นำพระสงฆ์สามเณรและชาวบ้านอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นแทน โดยเปล่งวาจากล่าวคำอัญเชิญพระพุทธรูปว่า

อุกาสะ ภันเต ภะคะวา อัมเหติ คันโหทะเกติ นานาสักการะ ภูเตหิ สักกัตวา
ครุกัตวา อะภิสัญจิโต อิทานิ ภะคะวันตัง ระตะนัตถานะ สังขตัง ปัลลิ่งกัง อารุหิตุง

อาราธนะ กะโรมะ (คำแปลข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอประทานวโรกาส ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ทำความสักการะทำความเคารพและได้สรงด้วยน้ำหอม และสักการะนานาประการ ครบถ้วนวันมหาสงกรานต์แล้ว บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขออาราธนาพระผู้มีพระภาค ขึ้นสู่บัลลังก์อันเป็นพระแท่นที่ประทับดังเดิม)

(สวิง บุญเจิม, ๒๕๓๙: ๔๕๑-๔๕๒)

เมื่ออัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นสู่ที่ประดิษฐานดังเดิมแล้ว ก็ถือว่าเป็นการสิ้นสุดงานบุญเดือนห้าอย่างเป็นทางการ เพราะตราบใดที่ยังไม่มีการอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นชาวบ้านก็ยังสามารถมาทำบุญสรงน้ำพระได้ แต่อย่างไรก็ดี จะต้องอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นอย่างช้าไม่เกินวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (สำลี รักสุทธี, มปป.: ๔๓)

บุญปีใหม่-สงกรานต์ลาวในปัจจุบัน

สงกรานต์ลาวหรือบุญปีใหม่ลาวในปัจจุบัน ถือเป็นงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ ประเพณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในเมืองหลวงพระบาง ได้รับความสนใจจากชาวลาวและนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก โดยรูปแบบกิจกรรมหลักๆ ในปัจจุบันก็ยังคงยึดตามประเพณีเดิมที่เคยปฏิบัติมาก แต่ก็มียุคสมัยที่ถูกรื้อสร้างขึ้นมาใหม่ และมีกิจกรรมปลีกย่อยที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงและกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเมืองมรดกโลก (ชูศักดิ์ วิทยาภัก, ๒๕๕๔: ๒๐๐-๒๐๑) ทำให้กิจกรรมงานบุญปีใหม่ที่เมืองหลวงพระบางในปัจจุบันมีดังนี้

วันสังขารล่องซึ่งถือเป็นวันสิ้นปีเก่า ในวันนี้ผู้คนจะออกมาจับจ่ายซื้อของเตรียมตัวทำบุญกันเป็นจำนวนมาก อีกทั้งในวันนี้ชาวหลวงพระบางจะนิยมซื้อธูปพระพุทธรูปเจ้าและธูปตัวเพ็งที่เป็นธงเสี้ยวทวยโชคชะตาประจำปี เพื่อนำไปปักไว้บนพระธาตุทรายที่จะก่อขึ้นบนหาดทรายริมแม่น้ำโขง ซึ่งธูปดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นธูปที่ผลิตขึ้นในประเทศไทยแล้วส่งไปขาย ธูปพระพุทธรูปเจ้าและธูปตัวเพ็งได้เข้ามาแทนที่ดอกไม้ที่ใช้ในการตกแต่งเจดีย์ทรายและเป็นที่ยึดเหนี่ยวเป็นอย่างมากในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีการลอย “กระทงเสี้ยวขอ” ที่ทำจากใบตอง บรรจุกล้วย อ้อย ข้าวดำ ข้าวแดง ดอกไม้ ดอกดาวเรือง ใบพลู รูปเทียน ชาวหลวงพระบางยังดัดเล็บ ตัดผมใส่กระทงลอยไปในแม่น้ำ โดยมีความเชื่อว่าเรื่องร้ายๆ ความทุกข์โศก และสิ่งไม่ดีต่างๆ จะลอยไปกับกระทง

วันเนาถูกให้ความสำคัญค่อนข้างมากอีก เพราะจะมีการแห้วหรือแห่เกี้ยวจากวัดธาตุน้อยไปตามถนนกลางเมืองมายังวัดเชียงทอง โดยวอที่สำคัญประกอบด้วยวอทำวบกิลพรหม วอพระสงฆ์ วอนางสังขานหรือนางสงกรานต์

การแห้วนั้นจะเริ่มในช่วงบ่าย ขบวนแห่จะนำโดยปู่เยอ-ย่าเยอ ส่วนวอนางสังขานซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเปลี่ยนจากปีเก่าไปสู่ปีใหม่ของลาว ในปัจจุบันจะมีการประกวด

นางสังขานเพื่อคัดเลือกหญิงสาวลูกหลานของชาวเมืองหลวงพระบางมาลัดเปลี่ยนหมุนเวียนเข้าทำหน้าที่ โดยหญิงสาวเหล่านี้จะต้องเป็นลูกหลานที่เกิดและเติบโตในเมืองหลวงพระบาง อายุระหว่าง ๑๗-๒๒ ปี

นอกจากนี้ก็มีขบวนของพระสงฆ์จากวัดต่างๆ ในเมืองหลวงพระบางให้ผู้คนได้ร่วมกันสรงน้ำ ตามมาด้วยขบวนแห่จากคุ้มบ้านและหน่วยงานต่างๆ ในเมืองหลวงพระบาง ซึ่งต่างก็แต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองงดงามเข้าร่วมในขบวน แต่ละขบวนจะมีสาวงามทำหน้าที่ถือป้ายบอกชื่อขบวนอยู่ด้านหน้าทุกขบวน

ในวันสังขารขึ้นหรือวันขึ้นปีใหม่ ตอนเช้ามีดทุกบ้านจะจุดธูปและเทียน พร้อมทั้งวางดอกไม้ตามทางขึ้นบ้าน เพื่อเป็นการเคารพเจ้าที่เจ้าทางและเพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้อยู่อาศัย และนอกจากการตักบาตรข้าวเหนียวที่ทำเป็นปกติทุกเช้าแล้ว ชาวหลวงพระบางก็จะแต่งตัวสวยงาม ถือกรวยดอกไม้บายสีและขันใส่ข้าวเหนียวรวมทั้งขนมลูกอมต่างๆ พากันเดินไปยังพูสี ภูเขากลางเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพูสี สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองหลวงพระบาง โดยระหว่างที่เดินขึ้นบันไดไปยังองค์พระธาตุ ชาวหลวงพระบางก็จะหยิบข้าวเหนียวเป็นคำเล็กๆ รวมถึงขนมลูกอมวางไว้ตามหัวเสาบันไดไปตลอดทาง เรียกว่าเป็นการ “ตักบาตรพูสี” ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการทำบุญทำทานให้กับวิญญาณเร่ร่อนทั้งหลาย รวมไปถึงเด็กน้อยชาวลาวและคนยากจนที่จะมาคอยเก็บขนมลูกอมเหล่านี้ไปด้วยเช่นกัน

ส่วนผู้ที่เดินขึ้นไปถึงพระธาตุพูสีด้านบนแล้วก็จะวางกรวยดอกไม้เพื่อเป็นการบูชาพระธาตุ บางคนจะโยนก้อนข้าวเหนียวเล็กๆ ไปที่ฐานขององค์พระธาตุเพื่อเป็นการเสี่ยงทาย แล้วจึงเข้าไหว้พระพุทธรูปในสิม (โบสถ์) ด้านบน เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็จะกลับบ้านไปกินข้าวพร้อมหน้าพร้อมตาญาติพี่น้องที่มารวมตัวกัน

จากนั้นในช่วงบ่ายของวันสังขารขึ้นก็จะมีพิธีสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือขบวนแห่นางสังขานที่จะอัญเชิญเศียรท้าวทิลพรหมจากวัดเชียงทองไปยังวัดธาตุน้อยเพื่อสรงน้ำโดยรูปขบวน



วัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง ที่มา : ธนภฤต ละออสุวรรณ

ก็จะคล้ายกับขบวนแห่ในวันเนา ที่นำหน้าด้วย ปู่เยอ-ย่าเยอ และสิงห์แก้วสิงห์คำ ขบวนของพระสงฆ์ในเมืองหลวงพระบาง และขบวนแห่ของชาวหลวงพระบาง คุ่มบ้านต่างๆ ตามด้วยขบวนนางสังขาน โดยสองข้างทางก็จะเต็มไปด้วยผู้ชมที่ออกมาต้อนรับขบวนและ ขมนางสังขานกันอย่างแน่นขนัด และหลังจากขบวนผ่านไปก็จะแยกย้ายกันไปเล่นน้ำสงกรานต์ กันอย่างสนุกสนาน



กิจกรรมตักบาตรพุทธานุสซึ่งถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่
ในวันสังขานขึ้นที่เมืองหลวงพระบาง
(ที่มา: [http://mpics.manager.co.th/pics/
Images/๕๕๘๐๐๐๐๐๔๒๑๕๐๘.JPG](http://mpics.manager.co.th/pics/Images/๕๕๘๐๐๐๐๐๔๒๑๕๐๘.JPG))



การเล่นน้ำสงกรานต์อย่างสนุกสนานท้ายขบวนแห่
บุญปีใหม่ของชาวหลวงพระบาง
(ที่มา: [http://mpics.manager.co.th/pics/
Images/๕๕๗๐๐๐๐๐๔๓๘๘๕๑๑.JPG](http://mpics.manager.co.th/pics/Images/๕๕๗๐๐๐๐๐๔๓๘๘๕๑๑.JPG))

วันสงกรานต์พระบางซึ่งเป็นอีกหนึ่งวันที่ชาวหลวงพระบางตั้งตาคอย เนื่องจากวันนี้จะมีการแห่พระบางจากพิพิธภัณฑ์แห่งชาติหลวงพระบาง (พระราชวังเมืองหลวงพระบางเดิม) ออกมาประดิษฐานไว้ที่วัดใหม่สุวรรณภูมารามซึ่งอยู่ไม่ไกลกันนัก เพื่อให้ชาวเมืองได้สงกรานต์กันเป็นเวลา ๓ วัน

ในวันนี้จะมีการทำพิธีกันตั้งแต่เช้าที่หอพระบางในพิพิธภัณฑ์ โดยมีพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ในการอัญเชิญพระบางขึ้นบนราชมรรคา ก่อนจะค่อยๆ เคลื่อนขบวนมายังวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ชาวหลวงพระบางทั้งข้าราชการและประชาชนทั่วไปหลายร้อยคน จะแต่งกายแบบพื้นเมืองงดงาม ถือกรวยดอกไม้บายศรีเข้าร่วมในขบวนแห่ โดยมีราชรถที่ประดิษฐานพระบางอยู่กลางขบวน

เมื่อขบวนแห่พระบางเดินทางมาถึงวัดใหม่ฯ ก็จะมีพิธีอัญเชิญพระบางขึ้นประดิษฐานที่นี่ ตามด้วยพิธีสงฆ์ต่างๆ จากนั้นปู่เยอ-ย่าเยอ ซึ่งมารออยู่ที่วัดแล้วจะเป็นคู่แรกที่ขึ้นไปสรงน้ำพระบาง ตามด้วยพระสงฆ์ พราหมณ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และประชาชนทั่วไปได้เข้าไปกราบไหว้ และขึ้นไปสรงน้ำพระบางโดยผ่านรางสรงสรงกันได้ตลอดทั้ง ๓ วัน จึงอัญเชิญพระบางกลับไปประดิษฐานยังหอพระบางตามเดิม (ASTV ผู้จัดการออนไลน์, ออนไลน์)

จากกิจกรรมในงานบุญปีใหม่หรือสงกรานต์ในเมืองหลวงพระบางปัจจุบัน ก็จะพบว่า มีหลายกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปและมีหลายกิจกรรมที่ถูกเพิ่มเติมเข้ามา เช่น การแห่

พระสงฆ์ซึ่งเคยถูกยกเลิกไปหลังจากที่เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากราชอาณาจักรลาว มาเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เริ่มกลับมา มีการแห่ขอพระสงฆ์อีกใน พ.ศ. ๒๕๒๓ แต่พระสงฆ์ที่นั่งในบวอในขบวนเหล่านั้นเปลี่ยนไป จากเดิมที่ต้องเป็นพระสงฆ์ พระราชาคณะเจ้าอาวาสวัดหลวงเท่านั้น แต่ปัจจุบันเป็นพระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดใดก็ได้ขอเพียง ให้ได้รับนิมนต์มานั่งขอร่วมขบวนแห่ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓: ๒๑๒-๒๑๓)

ขบวนแห่ในบุญปีใหม่มาลาวก็มีจำนวนขบวนเพิ่มขึ้น จากเดิมจะมีขบวนแห่เพียง ๔ ขบวน เรียงตามลำดับ คือ ขบวน ปู่เยอ-ย่าเยอ ขบวนแม่แก้อดอกไม้และน้ำสรง ขบวนขอพระราชาคณะ พระสงฆ์สามเณรและขบวนนางวอหรือนางสังขาน โดยจะมีขบวนขอพระราชาคณะเป็น ศูนย์กลางและหัวใจของขบวนแห่ ปัจจุบันมีขบวนแห่เพิ่มขึ้นโดยจากรายการลำดับขบวนแห่ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ของภาครัฐมีจำนวนมากถึง ๒๓ ขบวน มีการจัดลำดับและเน้นความสำคัญ ของแต่ละขบวนให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ เช่น มีนางสาวสามแม่แก้อธชาตินำหน้าขบวน ปู่เยอ-ย่าเยอ ขบวนนางสังขานกลายเป็นศูนย์กลางของขบวนแห่ทั้งหมด แทนที่ขบวนขอ พระราชาคณะ มีขบวนนางแก้วตามหลังขบวนนางสังขาน และช่วงท้ายเป็นขบวนของกลุ่มชน เผ่าต่างๆ ในลาว ถือเป็นการจัดขบวนแห่ที่เพ็งถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ตามแนวทางของรัฐ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓: ๒๐๐-๒๒๐)



ขบวนขอพระสงฆ์ในขบวนแห่บุญปีใหม่
(ที่มา: <http://mpics.manager.co.th/pics/Images/๕๕๘๐๐๐๐๔๓๒๑๕๐๒.JPG>)



ขบวนแห่นางสังขานในงานบุญปีใหม่ที่เมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. ๒๕๕๗
(ที่มา: <http://asean-focus.com/asean/wp-content/uploads/๒๐๑๕/๐๔/๕๕๘๐๐๐๔๓๒๑๕๐๑.jpeg>)

นางสังขานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในขบวนแห่บุญปีใหม่ก็จะมีการคัดเลือกในลักษณะ การประกวดนางงาม เพราะนางสังขานเป็นนางงามที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของธิดา ท้าวทิลพรหม ด้วยเครื่องแต่งกายของสตรีราชินิกุลและเจ้านายชั้นสูงของอดีตราชสำนัก เมืองหลวงพระบาง การประกวดนางสังขานมักจะจัดขึ้นในคืนวันที่ ๑๒-๑๓ เมษายน โดยจะมี หน่วยงานรัฐ และห้างร้านต่างๆ ส่งหญิงสาวเข้าประกวด และการประกวดก็จะได้ รับ การสนับสนุนจากหลายหน่วยงาน เช่น บริษัทท่องเที่ยว ห้างร้านและบริษัทสาคดีจากประเทศ จีน เป็นต้น การคัดเลือกก็จะใช้วิธีการเกี่ยวกับการประกวดนางงามในเวทีการประกวดสากล

โดยคณะกรรมการจัดงานบุญปีใหม่ ผู้ได้รับคัดเลือกเป็นนางสังขานก็จะได้รับสายสะพายและรับขวานหม้อมาสวมครอบศีรษะ เพื่อทำหน้าที่นางสังขานนั่งวอในขบวนแห่บุญปีใหม่ต่อไป (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓: ๒๒๔-๒๓๓)

นอกจากนี้ ในวันสังขารขึ้นได้เกิดพิธีที่เรียกว่าเป็นการตักบาตรพุทฺธิ์ขึ้นมา ชาวหลวงพระบางจะถือกรวยดอกไม้บายสีและขันใส่ข้าวเหนียวรวมทั้งขนมลูกอมต่างๆ พวกกันเดินไปยังพุทฺธิ์ ภูเขากลางเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพุทฺธิ์ โดยระหว่างที่เดินขึ้นบันไดไปยังองค์พระธาตุก็จะหยิบข้าวเหนียวเป็นคำเล็กๆ รวมถึงขนมลูกอมวางไว้ตามหัวเสาบันไดไปตลอดทางและยังมีพ่อค้าแม่ค้าจับนกใส่กรงมาจำหน่ายที่เชิงเขาเพื่อให้ผู้ทำบุญปล่อยชีวิตเพื่อสืบชะตาของตนในเช้าวันสังขารขึ้นอีกด้วย

ในกิจกรรมงานบุญปีใหม่เมืองหลวงพระบางทุกๆ ปีจะมีนักท่องเที่ยวต่างถิ่นเข้ามาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ กิจกรรมประเพณีต่างๆ ที่ปฏิบัติจึงมีผลต่อการประชาสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวในปีต่อไป ช่างภาพจากสื่อสำนักต่างๆ จึงค่อนข้างจะมีอิทธิพลในการละเมียดพื้นที่สักการะเพื่อให้ได้ภาพที่สมบูรณ์ในโบสถ์วัดเชียงทอง หลายคนรูล้ำปายป็นอยู่ด้านหลังพระพุทธรูปเพื่อจะหามุมมองที่เหมาะสมให้กับกล้อง ได้เก็บบันทึกภาพพิธีกรรมที่ดูศักดิ์สิทธิ์และขรึมขลังได้ดีที่สุดในโบสถ์ แม้ว่าจุดที่เขาอยู่นอยู่จะก้าวล่วงพื้นที่สักการะและพฤติกรรมของพวกเขาได้สลายสภาวะศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่แห่งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวไปแล้วก็ตาม (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, ๒๕๕๓ : ๒๒๒) ภาพเช่นนี้ยังพบได้อีกในหลายกิจกรรมที่จัดขึ้นในงานบุญปีใหม่ของลาว

ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ปู่เยอ-ย่าเยอจากความเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษชาวลาวที่มีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวเอง ในปัจจุบันปู่เยอ-ย่าเยอกลายเป็นสัญลักษณ์เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวอย่างหนึ่งของเมืองหลวงพระบางอย่างปฏิเสธไม่ได้ รูปปู่เยอ-ย่าเยอ และสิ่งทอแก้วสิงห์คำ ถูกนำไปทำเป็นโปสการ์ด ปฏิทิน ป้ายโฆษณาเชิญชวนให้คนมาเที่ยวเมืองหลวงพระบางตามที่ต่างๆ มากมาย โปสการ์ดที่พิมพ์ขายก็เช่นกัน ทำให้นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เข้าใจว่า ปู่เยอ-ย่าเยอ คือการละเล่น กระทั่งรู้สึกว่าเป็น mascot ของเมืองหลวงพระบางมากกว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนเมืองหลวงพระบางเคารพ ความเป็นไปทำนองนี้คงมีมากขึ้นทุกวัน รวมทั้งเรื่องอื่นๆ ในยุคที่ทุกสิ่งทุกอย่างถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (สมิทธิ ธนานิธิโชติ, ๒๕๕๗ : ๑๒๑)



ผู้ที่จะเป็นนางสังขานในขบวนแห่บุญปีใหม่ต้องได้รับคัดเลือกผ่านเวทีประกวดแบบนางงาม (ที่มา: http://www.louangprabang.net/pic_update/by_user/dsco๔๒๕๕cn๒.jpg)



ตุ๊กตาปู่เยอ-ย่าเยอขนาดเล็กถูกผลิตขึ้นเพื่อจำหน่ายเป็นที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยวที่มาร่วมงานบุญปีใหม่และมาเยือนเมืองหลวงพระบาง (ที่มา: http://farm๑.static.flickr.com/๑๕๗/๕๓๐๔๑๕๕๑๓_๒๕๓๕๖๗๑๐๕a.jpg)

วันงานบุญปีใหม่ยังมีงานตลาดนัดอยู่กลางถนนหลวงของตัวเมือง ประชาชนที่มาเที่ยวตลาดนัดก็พากันซื้อสัตว์ไปปล่อยและซื้อธงไปปักประดับเจดีย์ทราย นอกจากเครื่องที่ใช้ในพิธีกรรมแล้ว สินค้าสมัยใหม่ที่ล้นไหลมาจากเมืองจีนดูจะเป็นที่สนใจมากที่สุด เสื้อผ้าสมัยใหม่หลากหลายสไตล์ ของใช้พลาสติกราคาถูก ของเล่นเด็ก ปั่นฉีดยาน้ำสีสด มีให้เลือกดูชมจับจ่ายสมกับเป็นงานรื่นเริง (สมิทธิ ธนานิธิโชติ, ๒๕๔๗ : ๙๔)

บรรยากาศสงกรานต์อีสานในปัจจุบัน

สงกรานต์ในอีสานจากอดีตถึงปัจจุบันแม้ว่ารูปแบบกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติตามประเพณีบุญเดือนห้าที่สืบทอดกันมาช้านาน แต่กิจกรรมที่ชาวบ้านปฏิบัติในปัจจุบันก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมที่ได้รับการปะทะสังสรรค์กับสังคมอื่น อย่างเช่นในกรณีของท้องถิ่นจังหวัดหนองบัวลำภูซึ่งเป็นภูมิลำเนาของผู้เขียน

คุณป้าบุญเรือน คงกระเรียน อายุ ๕๙ ปี ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่าในวัยเด็กและวัยหนุ่มสาวสงกรานต์เป็นงานบุญที่สนุกสนานมาก ต่างรอคอยให้ถึงบุญเดือนห้า แต่หลังจากประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๕ เป็นต้นมา กิจกรรมสงกรานต์ในชุมชนได้เริ่มเปลี่ยนแปลง เริ่มมีการตัดถนนลูกรังโดยหน่วยงานราชการเข้ามายังชุมชน ทำให้ความสะดวกในการเดินทางไปมาระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองหรือตัวอำเภอสะดวกมากขึ้น สินค้าต่างๆ ที่สื่อถึงความทันสมัยก็เริ่มทยอยเข้ามา ทำให้การละเล่นดั้งเดิมค่อยๆ หายไป (บุญเรือน คงกระเรียน, สัมภาษณ์)

แต่การเปลี่ยนแปลงของการเล่นสงกรานต์ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจนยากจะหวนคืนนั้น เกิดขึ้นหลังจากที่มีการเดินสายไฟฟ้าเข้าถึงชุมชนในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๓๕ การเข้ามาของไฟฟ้าทำให้ชาวบ้านมีโทรทัศน์ เห็นภาพการเล่นสงกรานต์ในต่างถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล จนเกิดกิจกรรมสงกรานต์หลายอย่างเลียนแบบภาคกลาง และเริ่มมีหนุ่มสาวค่อยๆ ทยอยลงไปทำงานที่กรุงเทพฯ จนทำให้คนวัยหนุ่มสาวซึ่งค่อนข้างจะมีบทบาทและเป็นกลุ่มที่มีส่วนขับเคลื่อนความสนุกสนานของงานสงกรานต์ในชุมชนลดน้อยลงตามไปด้วย (สำเริง แส่นคำ, สัมภาษณ์) เพราะงานสงกรานต์จะสนุกสนานได้ต้องอาศัยความสามัคคีและผู้คนร่วมทำกิจกรรมจำนวนมาก

กลุ่มหนุ่มสาวและวัยกลางคนชาวอีสานที่ลงไปทำงานในกรุงเทพฯ มีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้เป็นภาพชินตาว่าคนในชุมชนจะมีเพียงกลุ่มเด็กและผู้สูงอายุอาศัยอยู่เท่านั้น ยกเว้นช่วงฤดูกาลทำนาที่มีกลุ่มวัยกลางคนจะกลับมาทำนาที่บ้าน กลุ่มคนที่ไปทำงานกรุงเทพฯ หรือต่างถิ่นก็จะกลับมาบ้านเกิดในช่วงสงกรานต์ เพราะนอกจากจะเป็นงานบุญสำคัญของชุมชนแล้ว นายจ้างก็จะหยุดงานให้เป็นเวลานานกว่าการหยุดปกติหรือหยุดวันนักขัตฤกษ์ทั่วไป เมื่อกลับมาชุมชนก็จะนำรูปแบบการเล่นสาดน้ำสงกรานต์และกิจกรรมต่างๆ แบบที่ตนเองพบเจอ นำมาบอกเล่าและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติสำหรับคนในชุมชนที่ไม่มีโอกาสได้สัมผัสอุปกรณ์การเล่นน้ำสงกรานต์แบบใหม่ เช่น ปืนหรือกระบอกฉีดน้ำแบบต่างๆ ก็จะถูกนำขึ้นมาฝากลูกฝากหลานให้ได้เล่นสงกรานต์ตามแบบชาวกรุงหรือตามที่พบเห็นในโทรทัศน์ ซึ่งทำให้ผู้ใช้อุปกรณ์ดูเป็นผู้มีฐานะดีและดูหรูหรากว่าคนอื่น

ที่สำคัญคือ คนที่ไปทำงานแล้วกลับมาจากกรุงเทพฯ ในช่วงสงกรานต์ จะถือว่าเป็นคนไปทำงานมีเงินเก็บบางส่วน ก็จะซื้ออาหารที่หายากหรือราคาแพง เช่น ปลาหมึก ลูกชิ้น ขนมนมเนย เป็นต้น มาประกอบอาหารเลี้ยงฉลองกันในครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติ นอกจากซื้ออาหารแล้วยังมีการซื้อสุรา เบียร์หรือเครื่องดื่มอื่นๆ มาดื่มด้วย จนเกิดการตั้งวงสนทนาสังสรรค์ จนนำไปสู่วัฒนธรรมการดื่มเหล้าและเลี้ยงฉลองในวันสงกรานต์ (วิเชียร แสนคำ, สัมภาษณ์)

ในขณะเดียวกันการกลับมาของชาวบ้านที่ไปทำงานต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก ก็ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนบ้านเกิด เพราะถือว่าคนที่ไปทำงานต่างถิ่นเป็นคนมีเงินหรือร่ำรวยกว่าคนที่อยู่บ้านธรรมดา “ผ้าป่าสามัคคี” กิจกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงสงกรานต์ เริ่มแรกมีการถวายวัดเพื่อบำรุงวัดวาอาราม ต่อมาก็เริ่มมี “ผ้าป่าศิษย์เก่า” ที่นำเงินมามอบให้กับโรงเรียนประจำชุมชนที่ตนเองเคยสำเร็จการศึกษา บางครั้งก็จะมีนายทุนหรือเจ้าของธุรกิจที่เป็นนายจ้างของคนใดคนหนึ่งร่วมบริจาคเงินเป็นเจ้าภาพหลักมาร่วมถวายผ้าป่าด้วย คนในชุมชนก็จะเตรียมการต้อนรับคณะผ้าป่าสามัคคีอย่างเต็มที่ บางชุมชนก็จะมีการจัดมหรสพสมโภชของผ้าป่าและมีการแสดงเพื่อต้อนรับคณะผ้าป่าสามัคคีด้วย



ต้นเงินหรือต้นผ้าป่าที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำบุญ แล้วนำมาทอดถวายวัดในช่วงสงกรานต์ (ที่มา: <http://upic.me/i/๕๐/๕๐๒๒๘.jpg>)



การแห่นางสังขานหรือนางสงกรานต์ที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ในช่วงประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๒๐ (ที่มา: <https://www.facebook.com/photo.php?fbidgm.๙๘๐๓๕๓๒๐๘๖๖๘๖๕&type=๓&theater>)

นอกจากนี้ ยังเกิดการจำหน่ายดอกไม้สำเร็จเพื่อติดหน้าอกผู้ร่วมงานผ้าป่าเพื่อหาทุนเพิ่มเติมด้วย ผู้เขียนจำได้ว่าในช่วงแรกๆ บางชุมชนจะมีกลุ่มหนุ่มสาวชาวบ้านมาดักทางรอผู้คนที่สัญจรผ่านหมู่บ้าน เพื่อขอรับบริจาค ถ้าใครไม่บริจาคก็จะปิดทางไม่ให้ผ่าน จนช่วงหลังมีการประกาศห้ามตั้งด่านเรียไ้ในช่วงเทศกาล กิจกรรมแบบนี้จึงค่อยๆ หายไป

กิจกรรมการแห่ดอกไม้ในช่วงสงกรานต์เริ่มหายไปจากงานบุญเดือนห้า การเล่นดนตรีพื้นบ้านขับกล่อมแบบเดิมก็หายไป การเล่นสาดน้ำแบบดั้งเดิมที่สนุกสนานแบบไม่มีเกรงใจกันนั้นไม่มีแล้ว การเล่นน้ำต้องใช้เฉพาะน้ำสะอาดเท่านั้น เพราะเป็นการผิดกฎหมายบ้านเมือง ใครที่ยังเล่นน้ำสกปรกแบบเดิมก็จะถูกประณาม เกิดการรดน้ำขอพรพระสงฆ์ ผู้สูงอายุแบบเป็นทางการซึ่งจัดโดยองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีการเชิญผู้สูงอายุมารวมกันเพื่อให้ข้าราชการ

และลูกหลานรดน้ำขอพร โดยใช้การแจกเบี้ยยังชีพของผู้สูงอายุประจำเดือนเมษายนเป็นตัวแปรสำคัญในการเชิญผู้สูงอายุมาร่วมกิจกรรม และมักจะรดน้ำเฉพาะที่มีเอทานัน ตามแบบวัฒนธรรมรดน้ำสงกรานต์ที่ปรากฏในภาคกลาง บางแห่งก็จะมีการจัดกิจกรรมกีฬาสามัคคีและกิจกรรมพื้นบ้านสำหรับผู้สูงอายุและชาวบ้านในวันสงกรานต์ด้วย

ในท้องถิ่นบางแห่งเกิดการแต่งนางสงกรานต์ที่เลียนแบบเมืองหลวงพระบาง และเกิดการประกวดเทพีสงกรานต์เลียนแบบภาคกลาง เพื่อทำหน้าที่เป็นนางสงกรานต์ในขบวนแห่สงกรานต์ซึ่งถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่ การประกวดและการแต่งนางสงกรานต์ในภาคอีสานไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเริ่มขึ้นเมื่อใด แต่อย่างน้อยน่าจะเกิดขึ้นมาตั้งแต่ราว พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๒๐ เป็นต้นมา ดังปรากฏข้อมูลจากภาพถ่ายเก่าเกี่ยวกับการแต่งนางสงกรานต์ที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ในช่วงประมาณปี พ.ศ. ดังกล่าว ปัจจุบันการประกวดเทพีสงกรานต์มักจะถูกจัดขึ้นโดยหน่วยงานราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนหมู่บ้านหรือโรงเรียน ก็จะส่งหญิงสาวเข้าประกวด ผู้ชนะนอกจากจะได้เป็นนางสงกรานต์ในขบวนแห่ประจำปีแล้วยังได้รับถ้วยเกียรติยศและเงินรางวัลอีกจำนวนหนึ่ง

การรวมกลุ่มการเล่นพื้นบ้านแบบเดิมได้หายไป หลังจากที่ดินัยหนุ่มสาวหลังเรียนจบการศึกษาภาคบังคับก็เข้าไปทำงานที่กรุงเทพฯ ส่วนหนุ่มสาวรุ่นปัจจุบันก็ไปเรียนหนังสือต่างถิ่นในระดับที่สูงขึ้น ทำให้เกิดการขาดช่วงการทำกิจกรรมและรอยต่อระหว่างเวลา การละเล่นพื้นบ้านในช่วงสงกรานต์จึงหายไป แต่กลับพบการรวมกลุ่มกินเหล้าและเล่นการพนันของชาวบ้านเกิดขึ้นแทน ในชุมชนต่างๆ เริ่มมีการรวมกลุ่มเล่นพนันโดยเฉพาะอย่างยิ่งไฮโลและน้ำเต้า ปู ปลา (ชาวอีสานเรียกว่า “ก๊งโกไฮโล”) ในช่วงสงกรานต์มากยิ่งขึ้น มีเจ้ามือตั้งวงเล่นอย่างเป็นกิจลักษณะตามบ้านที่อยู่ท้ายหมู่บ้านหรือตามร่มไม้ใหญ่นอกหมู่บ้าน บางคนถึงกับพูดว่า “หาเงินไว้เล่นก๊งโกไฮโลยามสงกรานต์” เลยก็มี

ส่วนพระสงฆ์สามเณรนั้น ไม่สามารถมาร่วมกิจกรรมเล่นน้ำสงกรานต์ และร่วมการละเล่นต่างๆ กับหนุ่มสาวชาวบ้านได้ เพราะสถานะของพระสงฆ์สามเณรในปัจจุบัน ถูกยกขึ้นไว้ในที่สูงในฐานะเป็นผู้ทรงศีล ต้องอยู่ในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ถ้าหากมาเล่นน้ำสนุกสนานก็จะมีบุคคลถ่ายคลิปถ่ายภาพไปลงในสื่อออนไลน์ต่างๆ และกล่าวโจมตีว่าไม่เหมาะสมกับสมณสาธูป พระสงฆ์จึงสามารถร่วมกิจกรรมสงกรานต์ได้เพียงแค่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่จัดขึ้นภายในวัดเท่านั้น

ในบางท้องถิ่นที่มีพระพุทธรูปสำคัญ เพื่อความเป็นสิริมงคลของชุมชนจึงมักมีการแห่พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือไปรอบๆ พื้นที่ชุมชน ทว่าพระพุทธรูปบางองค์อาจมีขนาดใหญ่เกินกว่าจะนำออกมาจากโบสถ์หรือวิหาร หรือมีน้ำหนักมากเกินจะอัญเชิญออกไปแห่แทนได้ ทำให้ต้องถ่ายแบบไปสร้างเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดเล็กกลง เพื่อให้เหมาะกับการแห่แทนไปรอบๆ ชุมชน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ๒๕๕๓: ๖๓) เช่น การแห่หลวงพ่อบุญไฟ จังหวัดหนองคาย

การแห่หลวงพ่อบุญลับ จังหวัดขอนแก่น และการแห่พระบางคู่ จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้น แม้ว่าเริ่มต้นของกิจกรรมแห่พระพุทธรูปจะเกิดจากความศรัทธา แต่ปัจจุบันกิจกรรมการแห่พระพุทธรูปบางแห่งก็เพื่อตอบสนองทางการท่องเที่ยวของท้องถิ่นมากขึ้นด้วย



พิธีแห่หลวงพ่อบุญใส พระพุทธรูปสำคัญประจำ จังหวัดหนองคายในช่วงเทศกาลสงกรานต์จะมีผู้คนมาร่วมพิธีในแต่ละปีนับหมื่นคน (ที่มา: [http://image.mcot.net/media/images/๒๐๑๔-๐๔-๑๓/๑๓๔๗๓๗๔๘๗๗๔๕๑.jpg](http://image.mcot.net/media/images/๒๐๑๔-๐๔-๑๓/๑๓๔๗๓๗๔๘๗๗๔๗๔๕๑.jpg))



ผู้คนจำนวนมากมาร่วมกิจกรรมเล่นน้ำสงกรานต์ที่ถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น (ที่มา: http://img.painaidii.com/images/๒๐๑๔๐๔๑๒_๓_๑๓๔๗๒๗๔๕๐๕๗_๑๑๘๓๐๕.jpg)

ในเมืองใหญ่ๆ เกิดการเล่นสาดน้ำสงกรานต์ตามถนนต่างๆ ในลักษณะการปิดถนนเล่นน้ำเลียนแบบการเล่นสงกรานต์ที่ถนนข้าวสารในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นจุดเล่นน้ำสงกรานต์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก การเล่นสงกรานต์ในลักษณะรวมกลุ่มตาม “ถนนข้าว” ในภาคอีสานเริ่มขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นต้นมาเช่น ถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น, ถนนข้าวปุ้น จังหวัดนครพนม, ถนนข้าวหอมมะลิ จังหวัดร้อยเอ็ด, ถนนข้าวเปียง จังหวัดอุดรธานี, ถนนข้าวกล้า จังหวัดกาฬสินธุ์, ถนนข้าวโพด จังหวัดนครราชสีมา และถนนข้าวฮาง จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้น (www.kapook.com, ออนไลน์) ซึ่งการเล่นสงกรานต์แบบปิดถนนเช่นนี้มีการเล่นน้ำทั้งในช่วงกลางวันและกลางคืน ทำให้วัยรุ่นหนุ่มสาวเดินทางจากชุมชนตนเองเพื่อเข้าไปเล่นน้ำสงกรานต์ตามถนนในตัวเอง

นอกจากนี้ กิจกรรมในเทศกาลสงกรานต์ที่รัฐบาลประกาศให้เป็นกิจกรรมเกี่ยวข้องคือ วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันผู้สูงอายุ และวันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันครอบครัว ก็ส่งผลให้ชาวบ้านปรับตัวทำกิจกรรมสอดคล้องกับประกาศวันสำคัญของรัฐบาล ซึ่งในช่วงเทศกาลสงกรานต์ก็จะมีในการทำกิจกรรมระดับครอบครัวขึ้น เช่น การโปรดน้าขอพรปู่ย่าตายาย ไปทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และพาครอบครัวออกไปเที่ยวยังสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ ที่มีชื่อเสียงนอกชุมชน เป็นต้น ทำให้ผู้คนที่ทำกิจกรรมสงกรานต์ภายในชุมชนมีจำนวนไม่มาก จนทำให้การติกลองโหมเพื่อทำกิจกรรมที่วัดค่อยๆ หายไป เช่นเดียวกับการเจริญพระพุทธมนต์ภาคค่ำตลอดช่วงวันสงกรานต์ที่ยังปรากฏอยู่เฉพาะบางชุมชนเท่านั้น

ดังนั้น การทำบุญในช่วงสงกรานต์หรือบุญเดือนห้าของชาวอีสานจึงเริ่มค่อยๆ กลายเป็นการทำบุญของปัจเจกมากกว่าการทำบุญในลักษณะภาพรวมทั้งชุมชน

บทส่งท้าย

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมประเพณีบุญเดือนห้า-สงกรานต์ในลาวและอีสานโดยสังเขป ที่ผู้เขียนนำเสนอมาข้างต้นนั้นได้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคม ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ส่วนใหญ่ และได้รับการปฏิบัติสืบทอดไปจากรุ่นสู่รุ่น แต่เราก็ไม่ควรลืมไปว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น แล้วสามารถหายไปได้เมื่อวัฒนธรรมนั้นไม่ตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์แล้ว บุญเดือนห้า-สงกรานต์ซึ่งเป็นหนึ่งในประเพณีฮีตสิบสองของชาวลาวและอีสานก็มีลักษณะ เช่นเดียวกัน ที่มีความเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมต่างๆ อย่างชัดเจนดังที่ผู้เขียนนำเสนอมาข้างต้น

คนรุ่นเก่าก็พยายามคิดฟื้นฟูรูปแบบกิจกรรมประเพณีดั้งเดิมให้กลับคืนมา แต่ทว่า บริบททางสังคมลาวและอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ดังนั้น หลายกิจกรรมจึงถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นพลวัตทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นลาวและอีสานที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ท่ามกลาง ความเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมและนโยบายในระดับประเทศ ที่ตอบสนองความต้องการ ด้านต่างๆ ของผู้คนในท้องถิ่นและคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยวที่มีอิทธิพล ต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ คนรุ่นเก่าจึงได้เพียงถวิลหาอดีตและบอกกล่าวสั่งสอนลูกหลานให้รักษา ธรรมเนียมปฏิบัติของบุญเดือนห้า-สงกรานต์ไว้เท่าที่จะทำได้ ดังปรากฏถ้อยความในกลอนลำ ทางสั้นเรื่อง “ฮีตสิบสอง” ที่ถูกแต่งขึ้นใน พ.ศ.๒๕๓๗เพื่อให้ลูกหลานได้เรียนรู้และอนุรักษ์ วัฒนธรรมของท้องถิ่นว่า

“...ถึงเดือนห้าสงกรานต์	พากันใส่บาตร
แนวที่เฮาบูชา	สร่งพระยามแลง
อย่าลืมน้ำจืดแจง	สร่งน้ำผู้ใหญ่
บ่จำเป็นต้องใส่	น้ำฮั้นน้ำหอม
น้ำสะอาดกะสิเป็นการออม	เงินเฮาไว้ต่อ
กราบขมาแม่พ่อ	ปู่ย่าตายาย
สงกรานต์นี้ลำบาก	พักแรงแจกหน้อย...”

(ประมวล พิมพ์เสน, ๒๕๓๗: ๑๔๕)



บรรณานุกรม

ก. หนังสือ

- ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (๒๕๔๖). *อีสานเมื่อวันวาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: พี.วาทีน พับลิเคชั่น.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (๒๕๕๔). *การท่องเที่ยวกับการพัฒนา : พินิจหลวงพระบางผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (๒๕๔๐). *ประวัติศาสตร์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (๒๕๔๒). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- “นิทานเรื่องขุนบรมราชา”. (๒๕๑๒). ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๓ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๙-๗๐)*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. (๒๕๔๔). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกโร) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖ - ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔.
- ประมวล พิมพ์เสน. (๒๕๓๗). “หมอลำ เพลงพื้นเมืองลื้อที่เข้าถึงชาวบ้าน”. ในสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น. ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น. ขอนแก่น: สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. (๒๕๕๕). *ชื่นชมสถาปัตยกรรมวัดในหลวงพระบาง*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (๒๕๕๓). *หลวงพระบางเมืองมรดกโลก ราชธานีแห่งความทรงจำและพื้นที่พิธีกรรมในกระแสโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สมสนุก มีไชย (เขียน) คำวอน บุญยะพอน (แปล). (๒๕๔๙). *ขอบคุณที่เหลียวมอง*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สมิทธิ ธนาธิโชติ. (๒๕๔๗). *หลวงพระบาง บางสิ่งไม่เปลี่ยนไป ใจที่เปลี่ยนแปลง*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สวิง บุญเจิม. (๒๕๓๙). *ตำรามรดกอีสานหรือมูลมังอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. อุบลราชธานี: มรดกอีสาน.
- สาร สาระทศนันทน์. (๒๕๓๐). *ฮัตถิลีสอง-คลองลีสี่*. เลย: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเลย.

สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (๒๕๕๕). *ลำดับกษัตริย์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร.

สำลี รักสุทธี. (มปป.). *อีตลีสอง คลองสิบสี่ประเพณีของดีอีสาน*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.

ข. สัมภาษณ์บุคคล

๑. นางอ่อน แสนคำอายุ ๙๙ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๒. นายสมศักดิ์ คงกระเรียน อายุ ๕๔ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑/๓ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๓. นายวิเชียร แสนคำ อายุ ๕๖ ปี., บ้านเลขที่ ๑๒๗ หมู่ที่ ๗ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๔. นางล้อม จ้องก่า อายุ ๗๘ ปี., บ้านเลขที่ ๘๕ หมู่ที่ ๗ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย, สัมภาษณ์วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๕. นางสาวสำเอียง แสนคำ อายุ ๖๔ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

๖. นางบุญเรือน คงกระเรียน อายุ ๕๙ ปี., บ้านเลขที่ ๑๑๑/๓ หมู่ที่ ๒ ตำบลโนนเมือง อำเภอากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู, สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ค. สื่อออนไลน์

www.kapook.com. “รวมมิตรถนนข้าว...เล่นน้ำสงกรานต์ ๒๕๕๘”. สืบค้นจาก <http://travel.kapook.com/view๘๔๒๖๒.html>. วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.

ASTV ผู้จัดการออนไลน์. “สงกรานต์หลวงพระบางชมนางสังขาร สรงน้ำพระบาง ตักบาตรพาลี...สละบายดีปีใหม่ลาว”. สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=๙๕๘๐๐๐๐๐๔๑๖๘๕>. วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙.







เทศกาลโฮลี สงกรานต์ในอินเดีย

กิตติพงศ์ บุญเกิด

อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันตก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

เทศกาลแห่งสีสันคือ เทศกาลที่เต็มไปด้วยความสนุกสนานมากที่สุดในประเทศอินเดีย การเฉลิมฉลองอันมีลักษณะการคล้ายคลึงมากกับเทศกาลสงกรานต์ของไทย กล่าวคือผู้คนจะเล่นป่ายผงสี หรือสาดน้ำซึ่งผสมสีลงไปด้วย สาดใส่กันโดยไม่ถือสาหาความ ช่วงเวลาเฉลิมฉลองเทศกาลโฮลีในอินเดียกับเทศกาลสงกรานต์ของไทยก็ใกล้เคียงกันมาก จึงมักถูกนำมาเปรียบเทียบอยู่เสมอโดยกล่าวกันว่าโฮลีหรือสงกรานต์สีของอินเดียกับเทศกาลสงกรานต์ของไทยมีความเกี่ยวข้องกันบางประการ หากพิจารณาเพียงผิวเผินๆ ก็อาจคล้อยใจไปได้ไม่ยากนักว่าโฮลีและสงกรานต์ มีความสัมพันธ์กันอย่างวิเศษ หรืออาจถึงขั้นเชื่อว่าโฮลีเป็นที่มาของสงกรานต์ไทย

ผู้เขียนเห็นว่ายังมีความรู้อีกมากมายหลายประเด็นเกี่ยวกับเทศกาลโฮลีที่นำศึกษาและทำความเข้าใจ บทความฉบับนี้จึงมุ่งอธิบายความรู้อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับเทศกาลโฮลีหรือสงกรานต์สีของอินเดีย ทั้งเรื่องประวัติความเป็นมา รูปแบบการเฉลิมฉลอง ตลอดจนประเด็นทางด้านสังคม-วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง แล้วทั้งหมดจะนำไปสู่บทสรุปความคิดเห็นของผู้เขียนในตอนท้ายบทความว่าโฮลีและสงกรานต์ เทศกาลทั้งสองมีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่อย่างไร



การฉลองเทศกาลโฮลี ณ เมืองมูรา
รัฐอุตตรประเทศ ปี ๒๕๕๘
(ภาพโดย วิชญา จาติกวณิช)

วิถีชีวิตของชาวภารตมีความผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับสภาพดินฟ้าอากาศ ความเปลี่ยนแปลงของแต่ละฤดูกาลเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดเทศกาลทั้งหลาย ซึ่งเป็นเสมือนพิธีต้อนรับจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างฤดูกาลประเทศอินเดียมีความกว้างใหญ่ไพศาล จึงปรากฏลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามศูนย์กลางสำคัญของอารยธรรมอินเดียตั้งอยู่บริเวณตอนเหนือ คือตั้งแต่ได้แนวเทือกเขาหิมาลัย ผ่านลุ่มแม่น้ำคงคา-ยมนา ไปจนถึงแนวเทือกเขาวินธัยในตอนกลางของประเทศ ในเขตภูมิภาสดังกล่าวแบ่งฤดูกาลออกเป็น ๖ ฤดู ได้แก่

วสันต์ (वसंत Vasant)	ฤดูใบไม้ผลิ ราวกลางเดือนกุมภาพันธ์-กลางเดือนเมษายน
กริชมะ (ग्रीष्म Grishma)	ฤดูร้อน ราวกลางเดือนเมษายน-มิถุนายน
วรษา (वर्षा Varsha)	ฤดูฝน ราวกลางเดือนมิถุนายน-กลางเดือนสิงหาคม
ศรัท (शरद Sharad)	ฤดูใบไม้ร่วง ราวกลางเดือนสิงหาคม-กลางเดือนตุลาคม
เหมันต์ (हेमन्त Hemant)	ฤดูหนาว (ตอนต้น) ราวกลางเดือนตุลาคม-กลางเดือนธันวาคม
ศิศิร (शिशिर Shishir)	ฤดูน้ำค้างหรือฤดูหนาวตอนปลาย ราวกลางเดือนธันวาคม-กลางเดือนกุมภาพันธ์

ในบรรดาฤดูกาลเหล่านี้วสันต์หรือฤดูใบไม้ผลิถือว่าเลิศที่สุด ได้รับฉายาว่า “ฤตฺราจ” (ऋतुराज Rituraj) หรือราชาแห่งฤดู เพราะความเหน็บหนาวแห่งเหมันต์และศิศิรได้ผ่านพ้นไปแล้วอากาศจึงเริ่มอบอุ่นขึ้น ความสดชื่นของฤดูกาลใหม่กำลังมาถึงต้นไม้กำลังผลิดอกผลิบานจึงไม่แปลกใจว่าการถือวันขึ้นปีใหม่ หรือการเริ่มต้นรอบปฏิทินใหม่จึงอยู่ในช่วงฤดูใบไม้ผลิ และยังสัมพันธ์กับรอบฤดูกาลเพาะปลูกข้าวเมื่อปีกลายเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ไม่มีงานหนักในไร่นาเหลือแล้ว การเฉลิมฉลองเพื่อต้อนรับฉากใหม่ของชีวิตจึงปรากฏออกมาในลักษณะของเทศกาลงานรื่นเริงสนุกสนานต่างๆ และยังสัมพันธ์ไปถึงพิธีกรรมและตำนานตามความเชื่อทางศาสนาอีกด้วย เทศกาลโฮลีก็อยู่ในช่วงฤดูกาลนี้ ซึ่งโดยทั่วไปจะเฉลิมฉลอง ๒ วัน เริ่มในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนพฤษภาคม นับเป็นเดือนที่ ๑๒ หรือเดือนสุดท้ายของระบบปฏิทินจันทรคติฮินดูตกอยู่ในราวเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคมเทศกาลโฮลีเริ่มจากพิธีเผานางโฮลิกาในตอนพลบค่ำและเล่นสาดสีในเช้าวันรุ่งขึ้น ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

ชื่อเทศกาล และตำนานความเป็นมา

ความเก่าแก่ และหลากหลายในวัฒนธรรมอินเดียจึงทำให้เทศกาลโฮลีหรือโฮลี (होली Holi) ยังมีชื่อเรียกอื่นๆ อีก เช่น รังโกตสวะ (रंगोत्सव Rangotsava), วสันโตตสวะ (वसंतोत्सव Vasantotsava), มทโนตสวะ (मदनोत्सव Madanotsava), กาโมตสวะ (कामोत्सव Kamotsava), ฆาลคุนิกา (फाल्गुनिका Phalgunika) หรือบางที่เรียก ฆาลคุนีปุรณิมา (फाल्गुनीपूर्णिमा Phalguni Purnima) แต่ละชื่อมีที่มาต่างๆ กัน เพราะมีการผสมผสานคติความเชื่อจากหลายแหล่งและหลายสมัย ความเป็นมาของชื่อ และตำนานที่เกี่ยวข้องมีรายละเอียดดังนี้

ฆาลคุนิกาและฆาลคุนีปุรณิมานั้นเรียกตามดีถี หรือวันของเทศกาล เนื่องจากตรงกับวันพระจันทร์เต็มดวงเดือนฆาลคุน (ปุรณิมา แปลว่าวันพระจันทร์เต็มดวง) ส่วนชื่อ วสันโตตสวะ นั้นมาจากคำว่า วสันต์ แปลว่าฤดูใบไม้ผลิ สันธิกับอุตสวะในภาษาสันสกฤตแปลว่าเทศกาล หรือ การเฉลิมฉลอง **วสันโตตสวะ จึงมีความหมายว่า “การเฉลิมฉลองเพื่อต้อนรับฤดูใบไม้ผลิ”** ส่วนชื่อเทศกาล **รังโกตสวะ** ก็เช่นเดียวกันคือเกิดจากคำว่า **รังคะ** ที่แปลว่า **สี** สันธิกับอุตสวะ **จึงมีความหมายว่า เทศกาลแห่งสี** หรือการเฉลิมฉลองด้วยสี อนึ่ง คำว่า อุตสวะ มีที่มาจากภาษาสันสกฤต อุต และ สวะแปลว่า การจัดปัดเป่าความทุกข์ ความโชคร้าย หรืออุปสรรค การเฉลิมฉลองเทศกาลทั้งหลายของอินเดียจึงสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาและมนัยเพื่อขอให้เกิดสิ่งดีงาม เพื่อความผาสุกแก่ผู้ฉลองเทศกาล และแก่สังคม (Guy R.Welbon & Glenn E.Yocum, ๑๙๘๒ : ๒๗)

โดยนัยนี้เทศกาลโฮลีก็คือการทำลายสิ่งชั่วร้าย ทำลายอุปสรรคในระยะของการเปลี่ยนผ่านจากห้วงเวลาเก่าไปสู่ห้วงเวลาใหม่ด้วยความหวังว่าจะพบสิ่งที่ดีกว่า

สำหรับชื่อเทศกาล มทโนตสวะ และ กาโมตสวะ มาจากคำว่า มทนะ และ กามะ ตามลำดับ ทั้งสองคำหมายถึงพระกามเทพ เมื่อสันธิกับ อุตสวะ แล้ว มทโนตสวะ และ กาโมตสวะ จึงหมายถึงเทศกาลแห่งการบูชาพระกามเทพตามความเชื่อของชาวอินเดีย ฤดูใบไม้ผลิกับพระกามเทพนั้นมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บรรยากาศแห่งฤดูใบไม้ผลิที่นารี نرمย์ ธรรมชาติที่สวยงามทำให้ความรักความปรารถนาผุดและเติบโตขึ้นมาในจิตใจ

เทศกาลโฮลีผูกตำนานกับเรื่องพระกามเทพว่า พระกามเทพผู้ยังครใส่พระศิวะ เพราะต้องการปลูกให้พระองค์ล่อนออกจากสมาธิมาพบกับพระนางปารวตี เมื่อพระศิวะวิวาทกับพระนางปารวตีแล้ว จะได้ให้กำเนิดพระกุมารผู้สามารถสังหารอสูรได้ตามคำทำนายของพระพรหม ศรของพระกามเทพไม่เพียงแค่ปลูกพระศิวะสำเร็จเท่านั้นแต่ยังทำให้พระองค์กริ้วด้วยจึงถูกไฟจากพระเนตรที่สามของพระศิวะเผาทำลายร่างกายไปและต่อมาด้วยการอ้อนวอนของนางรติผู้เป็นชายา พระกามเทพก็ได้รับการชุบชีวิตขึ้นมาใหม่แต่ไร้ร่างกายจึงได้นำมาว่า

อนงค์หรืออนงค์ (अनङ्ग Ananga) แปลว่าผู้ไร้ร่างกาย โดยนัยนี้เทศกาลโฮลีในนามว่า มทโนตสวะและกาโมตสวะจึงถือเป็นเทศกาลแห่งการบูชาพระกามเทพ ซึ่งไปปรากฏความนิยมในอินเดียได้

สำหรับชื่อ โฮลี อันเป็นที่รู้จัก และแพร่หลายมากที่สุดนั้น สันนิษฐานว่ามาจากตำนานนางโฮลิกา (होलिका Holika) (บางแห่งสะกดว่า โหลิกา ตามขนบการปริวรรตอักษรจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย แต่สำหรับคำบางคำผู้เขียนเห็นว่า ควรถ่ายอักษรโดยคำนึงถึงเสียงให้ใกล้เคียงกับการออกเสียงของชาวอินเดียในปัจจุบัน ในบทความนี้จึงสะกดว่า โฮลี และโฮลิกา) นางโฮลิกาเป็นน้องสาวของอสูรหิรัณยกัศยปูในเรื่องนรสิงหาวตาร หนึ่งในทศาวตารของพระวิष्ณูหรือที่ไทยเราเรียกว่า นารายณ์ ๑๐ ปาง นางมีผ้าสำหรับพิเศษ หากห่มแล้ว แม้ไฟก็ทำอันตรายใดๆ แก่นางมิได้ จึงขออาสาพี่ชาย หิรัณยกัศยปู ว่าจะใช้อุบายหลอกประหลาต บุตรชายวัย ๕ ขวบของหิรัณยกัศยปู ซึ่งก็คือหลานชายแท้ๆ ของนางเองให้มาตายในกองไฟ เนื่องจากอสูรหิรัณยกัศยปูเมื่อได้รับพรจากพระพรหมแล้วกลับหยิ่งผยอง เหม่เกรมิ คิดเป็นใหญ่ ถือว่าตนเท่านั้นเป็นเจ้าสูงสุดในจักรวาล ไม่มีใครเหนือกว่า แต่ว่า ประหลาต ลูกชายแท้ๆ ของตนไม่ยอมรับเช่นนั้น

ประหลาตมีความศรัทธาภักดีต่อพระวิष्ณู สวดสรรเสริญพระวิष्ณูตลอดทั้งวัน ทำให้บิดาขัดเคืองใจและแม่ห้ามปรามหรือแม้กระทั่งลงทัณฑ์หลายครั้งหลายครา ประหลาตก็รอดปลอดภัยมาได้ทุกครั้งอย่างน่าประหลาดและหาได้เลิกลสวดสรรเสริญบูชาพระวิष्ณูไม่

ในที่สุดจึงวางแผนหลอกล่อว่าจะจัดยัญพิธีขึ้นมาอย่างหนึ่ง โดยนางโฮลิกาจะนั่งอยู่ในกองไฟแล้วอุ้มหลานประหลาตไว้บนตัก แต่แล้วเหตุการณ์ก็กลับตาลปัตร พรวิเศษที่นางโฮลิกาได้รับมาจากพระพรหมพลันเสื่อมฤทธิ์ไป บางแห่งกล่าวว่านางห่มผ้าสำหรับผิดผิด ทำให้นางถูกไฟเผาไหม้จนกลายเป็นฝุ่นผง ส่วนประหลาตกลับรอด ไฟไม่ระคายคตเลยสักนิด ฝ่ายหิรัณยกัศยปูต่อมาถูกปราบโดย นรสิงห์ รูปอวตารของพระวิष्ณู

ตำนานเรื่องนี้เป็นที่มาของพิธี โฮลิกาดะฮัน (โหลิกาทหัน) (होलिका दहन Holika Dahan) ซึ่งถือเป็นพิธีที่สำคัญมากในเทศกาลโฮลี จะประกอบในยามพลบค่ำของวันก่อนการเล่นสงกรานต์ดี หรือวันเพ็ญเดือนมาถุน ซึ่งถือเป็นวันสิ้นปีตามระบบปฏิทินจันทรคติฮินดู ตามชุมชนต่างๆ ชาวบ้านจะออกมารวมกันบริเวณลานสาธารณะเพื่อจัดพิธีเผานางโฮลิกา โดยพากันนำเศษไม้ ขี้วัวแห้ง และสิ่งของที่หาประโยชน์ใช้ไม่ได้แล้วในบ้าน หรือทิ้งเกะกะอยู่ในชุมชน เป็นวัตถุที่สามารถติดไฟได้มาสมกองรวมกัน สร้างรูปจำลองของนางโฮลิกาผูกไว้ในกองไม้นั้นด้วย แล้วจุดไฟเผาในชนบทบางแห่งนิยมโยนเมล็ดข้าวบาร์เลย์ และข้าวสาลีลงไปในกองไฟ แล้วเดินเวียนรอบกองไฟ ๓ รอบ (एस.पी.उपाध्याय, ๑๙๗๘ : ๕๒)

ประเด็นนี้สอดคล้องกับอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งที่ว่า โฮลี (โหลี) อาจมาจากคำว่า โหลากา (होलाका holaka) ในภาษาสันสกฤต ซึ่งหมายถึง ข้าวที่คั่ว หรือไหม้ไฟแล้ว มีประเพณี

สืบมาแต่สมัยพระเวทว่าชาวบ้านจะไม่กินข้าวที่เพิ่งเก็บเกี่ยวเสร็จใหม่ๆ จนกว่าจะนำข้าวนั้นไปบวงสรวงเทพเจ้าก่อน โดยนัยนี้เทศกาลโฮลีก็คือพิธีถวายข้าวใหม่แด่เทพเจ้า (Sadhu Mukundcharandas, ๒๐๑๐ : ๔๓)

พิธีโฮลิกาคะฮัน ชาวบ้านสามารถประกอบขึ้นกันเองได้ ไม่จำเป็นต้องเชิญพราหมณ์แต่อย่างใด นางโฮลิกาถือเป็นสัญลักษณ์ของการเปียดเบียนทำร้าย และความเลวทรามต่ำช้าในสังคม พิธีเผานางโฮลิกาก็มีความหมายว่าธรรมะมีชัยชนะเหนืออธรรม ความดีชนะความชั่ว (एस.पी.उपाध्याय, ๑๙๗๘ : ๕๑) และอาจพิจารณาได้ว่าพิธีกรรมนี้คือการขจัดทำลายเสนียดจัญไรให้สิ้นไปพร้อมกับปีเก่า

ผงซ์เถาที่ได้จากพิธีโฮลิกาคะฮัน นิยมนำมาลูบหน้าผากในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น และในชนบทบางแห่งจะเก็บขี้เถาส่วนหนึ่งเอาไว้โดยมีความเชื่อว่าเป็นยาทารักษาโรคผิวหนังเช่น โรคลมพิษ และโรคหัดได้ (Sadhu Mukundcharandas, ๒๐๑๐ : ๔๔)



ผู้คนมารวมตัวกันจัดพิธีโฮลิกาคะฮัน (โหลิกาทัน) ในคืนก่อนวันโฮลี ที่มา www.dailybackgrounds.com

อาจเป็นไปได้ว่าการเอาผงส์มาป้าย มาชดมาสาตกันในวันเล่นโฮลีที่มีมาจากผงซ์เถา ลูบหน้าผากที่ได้จากพิธีโฮลิกาคะฮันนี้เอง

พิธีโฮลิกาคะฮัน ยังมีอีกตำนานหนึ่งเล่าว่า นางยักษ์ฌุนดี (Yakshi Dhundhi) อาศัยอยู่ในอาณาจักรปฤถูหรือรชฏ เทียบระรานผู้คนจนเดือดร้อนไปทั่ว นางได้ใจว่าตนได้รับพรพิเศษมาจากพระศิวะว่า เทวดา มนุษย์ ความร้อน ความหนาวและสายฝนก็ทำอันตรายใดๆ นางไม่ได้

แต่พระศิวะได้สาปนางไว้ด้วยว่า นางจะมีภัยจากเด็กผู้ชายอันธพาล เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนเพราะนางหนักเข้าพระราชาก็ปรึกษาบุโรหิตหาหนทางแก้ไข บุโรหิตทำนายว่าเมื่อวันเพ็ญเดือนพฤษภาคมถึง พวกเด็กผู้ชายจะพากันหอบเศษไม้จากบ้านออกมาสมุรรวมกันแล้วจุดไฟเผาพร้อมกัน ภาวนามন্ত্রา ประมือ และเดินเวียนรอบกองไฟ ๓ รอบ นางยักษ์ฌุนดีจะถูกปราบด้วยเสียงร้องเพลง เสียงหัวเราะ และเสียงสวดมนตราของพวกเด็กๆ เหล่านั้น และแล้วทำนายก็เป็นจริง นางยักษ์ฌุนดีไม่อาจทนต่อเสียงดังและการกลั่นแกล้งจากพวกเด็กๆ ได้ ในที่สุดก็ต้องหนีออกจากเมืองปฤถูไป

ตำนานนี้อาจเป็นสาเหตุให้เกิดความเชื่อว่า ในช่วงเทศกาลโฮลี เด็กๆ สามารถเล่นชุกชน และแก่งหยอกล้อผู้ใหญ่ได้โดยจะไม่ถูกถือสาหาความ^๑

บ้างก็กล่าวว่าเทศกาลโฮลีมาจากตำนานนางปุตนารากษิ ผู้พยายามฆ่าพระกฤษณะในวัยแบเบาะ โดยจำแลงกายเป็นพี่เลี้ยงเด็กอุ้มพระกฤษณะไว้ในอก แต่แล้วก็ถูกพระกฤษณะกัดหัวนมจนขาดใจตาย ชาวบ้านจึงช่วยกันนำร่างของนางไปเผานอกหมู่บ้าน และบ้างก็กล่าวว่าเทศกาลโฮลีคือวันครบรอบกำเนิดมनु ผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้นเป็นคนแรก จึงถือเป็นวันกำเนิดของบรรพบุรุษแห่งมวลมนุษยชาติ (Sadhu Mukundcharandas, ๒๐๑๐ : ๔๓)

แม้จะมีคติความเชื่อ ที่มา และรูปแบบอันหลากหลายของเทศกาลโฮลีอย่างไรก็ตาม มีความเชื่อโดยทั่วไปในสังคมอินเดียว่า โฮลีเป็นเทศกาลที่เก่าแก่สืบมาแต่สมัยพระเวท ถูกกล่าวถึงในคัมภีร์นารัทปุราณะและภวิษยปุราณะพบการกล่าวถึงโฮลี ในศิลาจารึกอายุ ๓๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล ที่เมือง รามครหะ (Ramgarh) ในส่วนของภาคกลางของอินเดีย และในวรรณคดีเรื่องรัตนาวิ ของพระเจ้าหรรษะในศตวรรษที่ ๗ นอกจากนี้ยังพบภาพสลักหินการฉลองเทศกาลโฮลีที่วัดในฮัมปี เมืองหลวงของวิชัยนคร ซึ่งมีอายุอยู่ราวในศตวรรษที่ ๑๖^๒

แต่หลักฐานที่ชัดเจนที่สุดมีอายุอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ คือ ภาพ “วสันตราชินี” เพลงแห่งฤดูใบไม้ผลิ จากเมืองอาเหมदनคร (Ahmednagar) เป็นรูปชายหญิงในราชสำนักนั่งบนชิงช้าได้ต้นมะม่วงซึ่งเห็นอย่างชัดเจนว่ากำลังผลิใบใหม่เป็นสีแสดๆ และดอกมะม่วงแตกออกสะพรั่งไปทั้งต้นอันแสดงถึงฤดูใบไม้ผลิ ด้านหนึ่งมีสตรียืนถือเครื่องดนตรีและอีกด้านหนึ่งสตรีสองคนกำลังใช้ ปิจการี (पिचकारी Pichkari) หรือปืนฉีดน้ำโบราณทำจากกระบอกไม้ไผ่ ฉีดน้ำผสมสีหยอกสตรีที่นั่งอยู่บนชิงช้า ในปัจจุบันก็ยังพบกระบอกฉีดน้ำ ปิจการี ใช้เล่นโฮลิกันอยู่ แม้จะมีปืนฉีดน้ำสมัยใหม่เข้ามาจำหน่าย เบียดตลาดมากขึ้นทุกทีก็ตาม

เมื่อไวยณพนิกายสาขากฤษณะภักติ กำลังรุ่งเรืองอยู่ในยุคกลางหรือยุคอิสลาม ในอินเดียภาคเหนือ สำนักกฤษณะภักติจึงส่งอิทธิพลต่อวรรณคดี ศิลปกรรม และประเพณีอย่างกว้างขวาง ทำให้เทศกาลโฮลีไปผูกอยู่กับเรื่องพระกฤษณะ จึงมักปรากฏภาพวาด บทกวี และเพลงพื้นบ้านที่แสดงถึงการเล่นสาดสี และการหยอกล้ออย่างสนุกสนานระหว่างพระกฤษณะกับนางราธา และบรรดานางโคปี สาวเลี้ยงวัวแห่งวณดาวัน ความนิยมนั้นยังสืบทอดมาถึงปัจจุบัน



ภาพวสันตราชินี บทเพลงแห่งฤดูใบไม้ผลิ สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ อักษรเทวนาครีข้างบนภาพเป็นบทกวีพรรณนาถึงความน่ารักนรมย์แห่งฤดูใบไม้ผลิ ปัจจุบันภาพวาดนี้เก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองนิวเดลี ที่มา www.indianart.ru/eng/of_the_deccan/4.php

^๑www.holifestival.org/legend-dhundhi.html

^๒www.holifestival.org



ภาพการหยอกล้อระหว่างพระกฤษณะกับเหล่านางโคปี

ที่มา: <http://www.citieshub.in/radha-krishna-holi-images-free-download.html>

ด้วยจนทำให้เกิดความเข้าใจทั่วไปว่าเทศกาลโฮลีคือการละเล่นของพระกฤษณะเมืองมถุรา และ วรณดาวัน แผ่นดินกำเนิดของพระกฤษณะ ได้กลายเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงที่สุดสำหรับการเล่น สาดสีฉลองเทศกาลโฮลีในปัจจุบัน

สาดสี-ป้ายสีกันกำไ

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีโฮลีกาดะฮันเมื่อคืนวาน และแล้วปีใหม่ก็มาถึงในเช้าวันรุ่งขึ้น คือวันแรม ๑ ค่ำเดือนใจตระ (เนื่องจากปฏิทินจันทรคติของอินเดียภาคเหนือในสมัยโบราณนิยม เริ่มนับเดือนใหม่ในวันแรม ส่วนของไทยนิยมเริ่มเดือนใหม่ในวันข้างขึ้น เหมือนกับวัฒนธรรม ของอินเดียได้) ผู้คนจะพากันออกมาเล่นโฮลีในเวลาเช้า ทั้งป้ายทั้งซัดผงสีใส่กัน บ้างก็ผสมผงสี กับน้ำสาดใส่กันหรือฉีดด้วย “ปิศาจ” กระบอกฉีดน้ำลักษณะคล้ายเข็มฉีดยาขนาดใหญ่ สมัยโบราณทำด้วยไม้ไผ่ ปัจจุบันทำด้วยพลาสติก การเล่นป็นฉีดยาน้ำแบบที่เห็นในสงกรานต์ไทย ก็พบความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ ในปัจจุบัน เล่นโฮลีสาดสีกันไปพร้อมทั้งร้องเพลงและเต้นรำ อย่างครื้นเครง ถือได้ว่าเป็นโอกาสที่ผู้คนจะได้สนุกสนานเหวี่ยงที่สุดครั้งเดียวในรอบปี วันนั้น ไม่มีใครเลยที่ออกมานอกบ้านแล้วจะกลับไปโดยไม่เลอะสีส่วนใหญ่แล้วมักเล่นกันเพียงครึ่ง วันเท่านั้น หลังเที่ยงก็กลับบ้านไปอาบน้ำ และพักผ่อนตกเย็นจึงออกมาอีกครั้งเพื่อพบปะ สังสรรค์กับญาติมิตร นำขนมหวานมาแจก และสวมกอดกัน คตินิยมในปัจจุบันของเทศกาล โฮลีเน้นไปในเรื่องมิตรภาพ ความรัก ไมตรีจิต และความปรารถนาดีต่อกันและกัน ผู้ที่เคย ซัดแย่งกันก็จะได้ปรับความเข้าใจ คืนดีกันในวันนั้น



การสวมกอดแห่งมิตรภาพของนักท่องเที่ยวยาวต่างชาติที่ร่วมฉลองเทศกาลโฮลี ณ เมืองมธรา รัฐอุตตรประเทศ ภาพโดย วิชญา จาติกวณิช

นำพิจารณาว่า ศาสนาฮินดูมีความเชื่อเรื่องวรรณะมาแต่โบราณ ความเข้มงวดในระบบวรรณะทำให้ผู้คนระมัดระวังการแตะเนื้อต้องตัว หรือแม้แต่สัมผัสสิ่งของของคนต่างวรรณะ ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศาสนาอิสลามได้แพร่หลายลงไปอย่างกว้างขวางในสังคม-วัฒนธรรมอินเดีย ฮินดูจึงเริ่มปรับตัว ความเชื่อเรื่องระบบวรรณะค่อยๆ คลี่คลายลงไปบ้าง ปัญญาชนฮินดูบางส่วนยังลุกขึ้นมาเป็นผู้นำปฏิวัติสังคมต่อต้านระบบวรรณะเสียเอง การเล่นโฮลีป้ายสี ซึ่งคนจะต้องถูกเนื้อต้องตัวกันจึงน่าเป็นผลมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมอิสลามที่ปฏิเสธเรื่องวรรณะ ถือหลักภราดรภาพความเป็นพี่น้องกัน เห็นได้ชัดแจ้งว่าการสวมกอดกันเพื่อแสดงมิตรภาพเป็นประเพณีของชาวมุสลิม

ในปัจจุบันการเล่นสีในเทศกาลโฮลีปรากฏความนิยมทั่วไปทุกภูมิภาคในอินเดีย ทุกกลุ่มศาสนา ทุกกลุ่มชาติพันธุ์แต่อย่างไรก็ตาม ทางอินเดียภาคเหนือมีความนิยมเล่นมากกว่า ขณะที่ในอินเดียใต้ โดยเฉพาะในรัฐทมิฬนาฑูไม่พบความนิยมเท่าใดนัก และมีได้ถือด้วยว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่อย่างที่ในอินเดียเหนือถือ วัฒนธรรมอินเดียได้มีวันปีใหม่ของตนเองซึ่งตรงกับวันสงกรานต์ของไทย ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

สีที่ใช้เล่นในเทศกาลโฮลีคือสีสันแห่งความสดชื่นของฤดูใบไม้ผลิที่จะเปื้อนไปทั่วทั้งตัว ดินดีดิดผ้า และไม่สามารถล้างออกให้เกลี้ยงในทันทีได้สิ่งนี้มีความหมายว่ามิตรภาพจะเหนียวแน่น และมั่นคงตลอดไปไม่มีวันจืดจาง เสื้อผ้าที่ใส่เล่นโฮลีจึงนิยมสีขาวเพื่อให้สีปรากฏชัด นิยมเก็บเสื้อผ้าที่เปื้อนสีเอาไว้เป็นที่ระลึก การเล่นสีในสมัยก่อนใช้สีที่ทำมาจากพืช จึงเป็นวัตรปฏิบัติที่ไม่มีอันตรายล้างออกได้ง่ายกว่าสีเคมีที่นิยมใช้มากในปัจจุบัน เพราะหาซื้อง่ายมี

จำหน่ายอยู่ทั่วไปในท้องตลาดมีสีเข้มสดกว่า และราคาไม่แพงเมื่อโดนป้ายสีแล้วต้องขัดถูอยู่หลายวันกว่าจะเกลี้ยงหมด และเป็นอันตรายต่อสุขภาพ



(ภาพซ้าย) พ่อค้ากำลังห่อผงสี หรือเรียกว่า กุลาเตรียมจำหน่าย มุมขวาล่างของภาพจะเห็น กระบอกฉีดน้ำ “ปิ๊งการี” แบบสมัยใหม่ทำจากพลาสติก

(ภาพขวา) นักศึกษาแลกเปลี่ยนชาวจีน และเพื่อนชาวอินเดียใน มหาวิทยาลัยเมืองวรธา รัฐมหาราษฏระ กำลังใช้ปืนฉีดน้ำเล่นโฮลี



ผงกุลาสีแดงและสีส้มได้มาจากดอกทองกวาว อินเดียเรียก ปลัด (पलश palash) หรือ เตสุ (तेसू tesu) พบต้นทองกวาวได้ทั่วไปในอินเดีย



เด็กหญิงชาวเบงกอลอินเดียภาคตะวันออก แต่งกายชุดพื้นเมืองโดยเน้นสีเหลือง สีแห่งฤดูใบไม้ผลิ มาร่วมงาน วสันต์อุตสวะ VasantUtsav อันมีชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยศานตินิเกตัน จัดขึ้นทุกปี ในช่วงเทศกาลโฮลี ที่นิยมเล่นผงสีล้วนๆ ไม่ผสมน้ำ ภาพโดย อัญมณี วรรณวิชัย

ใช้ผงสีจากธรรมชาติ มีสรรพคุณเป็นยาอายุรเวท

การเล่นโฮลีโดยใช้ผงสีที่ทำมาจากธรรมชาติในแง่หนึ่งก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นกุศโลบาย แห่งภูมิปัญญาโบราณ ดังกล่าวแล้วข้างต้นว่าเทศกาลโฮลีอยู่ในช่วงเปลี่ยนฤดู อากาศหนาว กำลังหมดไป สายลมอ่อนๆ กำลังเริ่มพัดเข้ามา ผู้ที่ปรับตัวไม่ทันก็อาจไม่สบายเป็นไข้เป็นหวัดได้ ผงสีซึ่งทำมาจากธรรมชาติเรียกว่า กุลาลหรืออปีร์ (गुलाल gulal หรือ अबीर abeer) ได้สีแดง และสีส้มจาก ดอกทองกวาว ดอกหางนกยูง หย้าฝรั่ง ไซเท้าแดง สีเหลืองได้จากขมิ้น สีเขียว จากใบสะเดา ใบมะตูม สีน้ำเงินจากต้นคราม ดอกศรีตรัง สีน้ำตาลจากใบชาแห้ง สีม่วงจาก บิทรูทหรือผักกาดแดง ชาวอินเดียเชื่อว่ามียาสรรพคุณเป็นยา



ชาวอินเดียเล่นสาดสีทั้งชนิดน้ำ และชนิดผง พร้อมกับเต้นรำไปด้วยอย่างสนุกสนาน
ที่เมืองมฤรา รัฐอุตตรประเทศ ภาพโดย วิชญา จาติกวณิช

อินเดียได้มีนิยมเล่นโฮลี มีปีใหม่ของตนซึ่งตรงกับวันสงกรานต์ของไทย

อินเดียใต้ เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมของตนเก่าแก่มาแต่โบราณ วัฒนธรรมของชาวอินเดียได้มีอัตลักษณ์สูง แม้จะได้รับอิทธิพล หรือได้ปะทะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับอินเดียเหนือเป็นระยะๆ ก็ตาม แต่พวกเขาก็ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีในแบบฉบับของตนไว้ได้อย่างดี

การเล่นสาดสีในเทศกาลโฮลีที่คลั่งไคล้กันอยู่ทั่วไปในอินเดียเหนือ กลับได้รับความนิยมน้อยมากในอินเดียใต้อย่างเห็นได้ชัด ขณะที่อินเดียเหนือกำลังจัดเตรียมพิธีเผานางโฮลิกา หรือโฮลิกาคะฮัน อินเดียใต้ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่รัฐทมิฬนาฑูนั้น ก็กำลังเตรียมงานกามตะฮะนัม (กามทหนัม kamadahanam) กันอยู่ แต่อินเดียใต้ให้ความสำคัญกับเทศกาลนี้ไปอีกทางหนึ่งคือ เน้นเรื่องตำนานพระกามเทพ เทพแห่งความรักผู้มีคันศรเป็นต้นอ้อย อันมีหม่อมกรซึ่งเป็นสายธนู พิธีเผานางโฮลิกานิยมอยู่ในอินเดียเหนือ พิธีเผาพระกามเทพ นิยมอยู่ในอินเดียใต้ โดยถือคติว่าเพื่อทำลายความปรารถนาด้านลบในใจ เพื่อให้มีพลังควบคุมจิตใจให้เฝือกในช่วงเทศกาลนี้ตามสถานที่ต่างๆ จะจัดให้มีการขับร้องบทกวีพรรณนาด้านความรัก อันแสนเศร้าของนางรติผู้สูญเสียสามีไป เพราะถูกไฟจากพระนลาฏพระศิวะเผาทำลาย และต่อมาพระศิวะก็ชุบชีวิตพระกามเทพกลับคืนขึ้นใหม่แต่ไร้รูปร่าง ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

วันรุ่งขึ้นขณะที่อินเดียเหนือเล่นโฮลีสาดสีและถือเป็นวันขึ้นรอบปฏิทินใหม่ อินเดียใต้ อาจพบการเล่นสาดสีได้บ้าง แต่ไม่ถือสำคัญนักและยังไม่ถือเป็นวันปีใหม่ การไปบูชาพระเจ้าในเทวาลัยเพื่อขอพรมงคลนั้นพบเห็นได้ทั่วไปอยู่แล้วไม่ว่าเทศกาลใดๆ ทว่า สำหรับช่วงเวลา

เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิย่อมเป็นช่วงเวลาพิเศษกว่า ในคัมภีร์ภาษาสันสกฤต “ปาณูจราตระ” วรรณคดีสำคัญในกลุ่มอาคมะ แห่งโฆษณวสัมประทายของท่านรามานุชในทมิฬนาฑู ซึ่งแต่งขึ้นระหว่าง ๓๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล ถึงราวๆ กลางศตวรรษที่ ๙ กล่าวว่า “ในช่วงเทศกาลฤดูใบไม้ผลิ จะมีพิธีอัญเชิญเทวรูปให้ไปพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติในสวน ถวายดอกไม้ ชักกล่อมให้บันเทิงและถวายอาหาร ผู้ที่เข้าร่วมพิธีนี้จะได้รับพรเป็นพิเศษ” (Guy R.Welbon & Glenn E.Yocum, ๑๙๘๒ : ๓๕)



E-greeting card เนื่องในเทศกาล ปุตตามณู หรือปีใหม่ของชาวทมิฬ อินเดียใต้ เป็นรูปวาดบรรจุผลไม้ ดอกไม้ กระเจ๊ก เป็นของมงคลเพื่อบูชาเทพเจ้าในวันขึ้นปีใหม่

ที่มา www.fancygreetings.com/send-greeting/73/tamil-new-year

วันขึ้นปีใหม่ในวัฒนธรรมของชาวทมิฬอินเดียใต้ และในศรีลังกาถือตามปฏิทินสุริยคติ กล่าวคือถือว่าเมื่อดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษ หรือเรียกว่า “เมษสังกรานติ” เป็นวันขึ้นปีใหม่ ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน ของทุกปี นั่นคือตรงกับเทศกาลสงกรานต์ของไทย เรียกวันขึ้นปีใหม่นี้ว่า ปุตตามณู (Puttāntu) วันแรกของเดือนจิตเตไร เดือนที่ ๑ ตามระบบปฏิทินสุริยคติ ในวัฒนธรรมทมิฬจึงเริ่มขึ้นในวันนี้ (อินเดียเหนือเรียกเดือนจิดระ) มีประเพณีเตรียมผลไม้ เช่น มะม่วง กล้วย ขนุน เป็นต้น อีกทั้ง หมาก ใบพลู เครื่องประดับทองหรือเงิน เงินเหรียญ ดอกไม้ และกระเจ๊กใส่ถาดเตรียมไว้ตั้งแต่คืนวานเพื่อจะได้ตื่นมาเห็นทันทีเป็นมงคล

ในตอนเช้าวันปีใหม่ แล้วนำถาดนั้นไปบูชาเทพเจ้า ในวันนี้ไม่มีเล่นสาดน้ำอย่างสงกรานต์ไทย และไม่มีเล่นสาดสืออย่างเทศกาลโฮลีในอินเดียเหนือ มีเพียงการไปวัดทำบุญบูชาเทพเจ้า นิยมตกแต่งหน้าบ้านด้วยโกลัมหรือสิ่งอื่นใดเหนือเรียกกรังโคลี คือการเขียนลวดลายเรขาคณิตหรือสัญลักษณ์มงคลด้วยผงสี หรือกลีบดอกไม้ ประดับตกแต่งบริเวณทางเข้าหน้าบ้าน นิยมทำโดยสตรี



เด็กหญิงชาวมาทุไร รัฐทมิฬนาฑู กำลังตกแต่ง โกลัม ด้วยดอกไม้เพื่อเป็นสิริมงคลในวันขึ้นปีใหม่ที่มา www.treearth.com/gallery/Asia/India/South/Tamil_Nadu/Madurai/photo667157.htm

unasu

คนทั่วไปมักเข้าใจว่าการเล่นสาดน้ำในวันสงกรานต์ของไทยมีที่มาจากเทศกาลโฮลีในอินเดีย แม้ว่าอิทธิพลทางวัฒนธรรมอินเดียจะปรากฏมากในสังคมวัฒนธรรมไทยก็ตาม แต่การมีทัศนคติว่าอะไรๆ ของไทยล้วนแต่มาจากอินเดียนั้นจะปิดโอกาสรับรู้ ไม่ทำให้มีความก้าวหน้าทางความรู้ได้ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เผยแพร่ แลกเปลี่ยนถ่ายเทและผันรูปร่างหน้าตาไปตามกาลเวลา-สถานที่ บางทีก็ยากที่จะระบุได้ว่าอะไรเป็นของใคร หรือใครคิดขึ้นก่อนแล้วส่งมอบต่อไปให้ใคร ถ้าหากพิจารณาด้วยทัศนคติว่า วัฒนธรรมคือสิ่งที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่อย่างมีพลวัตและดำเนินต่อไปโดยแจกจ่ายแบ่งปันทั้งในมิติของเวลา และสถานที่ วัฒนธรรมก็จะเป็นของกลางร่วมกันในชนกลุ่มต่างๆ ในภูมิภาคที่กว้างขวาง ในกาลเวลาที่ไร้ขอบเขต ไม่มีใครเป็นเจ้าของเพียงคนเดียว

อินเดียไม่ได้เล่นสาดน้ำในวันสงกรานต์แบบที่นิยมกันในเมืองไทย สงกรานต์ไทยก็ไม่รู้จักสาดสีป้ายสืออย่างโฮลีในอินเดีย ไม่รู้จักนางโฮลิกา ไม่รู้จักพิธีเผาพระกามเทพและอันที่จริงก็เริ่มเป็นที่แพร่หลายในวงวิชาการแล้วว่าประเพณีสาดน้ำสงกรานต์นั้นเป็นวัฒนธรรมประดิษฐ์ใหม่ สิ่งเดียวที่ไทยและอินเดียมีตรงกันในวันนั้นคือ “เมฆสงกรานต์” ดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษถือเป็นการขึ้นรอบใหม่ของปฏิทินทางสุริยคติ ไทยเรารับเอาระบบปฏิทินนี้มาจากพราหมณ์ทมิฬอินเดียได้ ทำให้ราชสำนักในสมัยโบราณถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันเฉลิมฉลองการเล่นโฮลีซัดผงสีสาดน้ำสีเป็นวัฒนธรรมของอินเดียเหนือ มีคติความเชื่อและตำนานเป็นไปอีกทางหนึ่ง อินเดียเหนือกำหนดวันโฮลีโดยใช้ปฏิทินจันทรคติ จึงเป็นคนละวัน ไม่ตรงกับ



คนไทยที่หลงใหลในวันธรรมอันเดียวร่วมเล่นสาดสีเทศกาลโฮลีกับประชาคมชาวอินเดียในไทย
ณ หอการค้าอินเดียไทย ซ.สาทร ๑ ภาพโดย คุณวาทน้ำ จันทร์พวง

วันสงกรานต์ไทย ไม่ตรงกับวันปุตตามณูปีใหม่ที่มีกำหนดโดยปฏิทินสุริยคติ สิ่งที่มีตรงกันก็คือ ทั้งเทศกาลโฮลี ปุตตามณู และสงกรานต์ ต่างเป็นพิธีกรรมการเปลี่ยนผ่าน การก้าวพ้นจากห้วงเวลาเก่ามุ่งสู่ชีวิตใหม่ด้วยความหวัง และจิตใจที่สดชื่นเบิกบานเตรียมขึ้นรอบปีหรือฤดูกาลใหม่ เพียงมีกิจกรรมแสดงออกในลักษณะการต่างกันเท่านั้นซึ่งจะขึ้นอยู่กับคติความเชื่อและภูมิหลังของสังคมเป็นปัจจัยกำหนด



บรรณานุกรม

एस.पी.उपाध्याय.भारतीयपर्वऔरत्योहार.दिल्ली: साहित्यप्रचारक, १९७८.

Guy R.Welbon&GlennE.Yocum. *Religious Festivals in South India and Sri Lanka.*

Delhi: Ramesh Jain Manohar Publications, ๑๙๘๒.

SadhuMukundcharandas. *Hindu Festivals.* Delhi : Swaminarayan Aksharpith, ๒๐๑๐.

www.holifestival.org

ขอขอบคุณ

คุณวิชญา จาติกวณิช

คุณอัญมณี วรรณวิชัย

คุณวาดน้ำ จันทร์พวง

ที่กรุณาเอื้อเฟื้อภาพถ่ายประกอบบทความ





หนังสือรวมบทความประกอบการเสวนา

๓๑ ๓ ๖๒๕๖ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

จัดเสวนาวันพฤหัสบดี ที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๙ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๓๐ น.

ณ ห้องประชุมริมน้ำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

ร่วมกับ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

และฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์



หนังสือรวมบทความประกอบงานเสวนา

ชาดน้ำสงกรานต์ วัฒนธรรมร่วมรากเอเชีย

จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และฝ่ายวิชาการ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์